

Dobozi Eszter

Az a kert

*A sátán megsokszorozva vigyorgott
a domb alatt, majd millió boszorkány
vihogása tüzelt minden irányból,
hogy az ég is megtelt e vijjogással,
mint hangszegecs, mindegyik belemarta
magát a bőrze, odúiba a testnek,
a nyílzápor érhetette így el egykor
a pőrén menekedőt, aki futván
fut sorsa elöl; emlékszem, így volt,
hogy bezáratott az a kert, egyetlen
négyzetmilliméter sincs, mi ne fájna.*

Kerengő

Áginak, szeretettel, hálával

*Keringve, mint ostorral ajzott vadállat
a ketrecében, nyomakodva falakhoz,
rácsokhoz, szűrődve szinte levegővé,
hogy ne fájna minden, ami fájni képes
(így keringtem akkor is vadóc kölökként
csüggeteg másod körül – könyörületre
szorulván bár, mégsem értve meg, mi végre
odafönn fölfüggesztődni...), most tudom csak,
mért küldtenek keresztre fölszögeződni,
s ki vagy – az örökkévaló horizontján:
kései eszméletem; most próbálgatom,
mint szólítsalak meg e földi pokolban,
hogyan kérhetem, ne hagyj magamra, tégy úgy,
mint aki testemből testedzett, legbelsőbb
valómként súgjál, titkos adóvevőkön
üzend meg, miképpen maradhat meg épnek
parányivá romolva, ki voltam egykor...*

Mária kertje

*Az ajtó rácsára még visszanézve
tudtam, ugyanaz a kiűzetés ez,
végzetes: leválni gondoskodóról –
anyát-apát veszít el így, ki gyermek –
elidőzni kék köntösöd szegélyén
kósza tekintetemmel nem jövök már
eléd, nem jöhetek! fohászaim nem
itt mormolom szeretteim helyett is,
nem surrog át e domborulatból
rajtam finom áramlása a Földnek,
de nyílik nekem még liliomos kert,
hol fűszerszámokkal illatos ösvény
fut át a nyírligeten s a világ négy
égtájáról idehurcolt fenyők és
ámbrák, juharok, hársak sorain, s lesz
fűz, vadcseresznye, japán birs, s a tölgyes
alatt ringó magnóliák, a dombra
föl ciprusok vezetnek meg a cédrus,
s ahogy sétálgatok itt virtuális
útjaimon, hallom majd az avarból
fel-felszökő imák sóhajtozását,
s képzelem: Mária könnye virágzik...*

Buda Ferenc

A Világ folytatása

Az utóérés folytatása III.

Az immáron másodjára fejezetcímmé előléptetett utóérést nagymértékben elősegítette, sőt siettette az a megváltozott és számomra szokatlanul kellemes körülmény, hogy itt mindkét nem képviseltette magát a diákság körében. Azt ugyan nem mondanám, hogy egyenlő arányban. Bizonyos karokon és szakokon – így például a bölcsészkaron meg a tanárképző főiskolákon – eléggé jellemző volt már akkoriban a lányok túlsúlya. Nagy számban tanultak lányok a medikusok, jogászok, műegyetemisták s az agrárosok között is; talán – a régi hagyományokhoz híven – csak az erdészeti egyetemen, no meg persze a katonai főiskolán volt ez akkor még másképp. (Ma pedig az akkorihoz képest van másképp ez utóbbi helyeken is.)

Évfolyamunkon – remélhetőleg hiánytalanul szedtem össze őket emlékezetem rekeszeiből – az 1955–56-os tanév kezdetén 26:18 volt az arány a lányok javára. Mielőtt egyenként sorra venném mindnyájukat, meg kell említenem, hogy nem tartoztunk mindannyian egyazon korosztályhoz. Ez elsősorban abból adódott, hogy a hallgatók jó néhány szakérettségivel került egyetemre.

A szakérettségi intézményét a háború után (már nem emlékszem, melyik esztendőben) hívták életre. Egyik célja az volt, hogy a kétkezi munkából élő, ám értelmes, törekvő fiatalok számára hosszán tartó kerülőutak és tetemes kásahegyek mellőzésével felsőfokon is biztosítsák a szakirányú továbbtanulás lehetőségét. A másik cél pedig természetesen az, hogy az értelmiségi munkaköröket az új uralkodó osztályá kinevezett munkásság és a (szegény)parasztság soraiból töltsék fel. (A legfőbb, de – érthető okból – kevésbé hangoztatott cél viszont a rendszerhez, magyarán a párthoz, kormányhoz, azaz a pártállamhoz hűség, iskolázott káderréteg, voltaképp egy szellemi mamelukhad kinevelése volt.) A jelentkező és/vagy kiszemelt-kiemelt dolgozó fiatalok számára kétéves kurzust indítottak. Ennek során sűrítve-tömörítve, s kellőképp megválogatva végigvették velük a középiskolai tananyag nagyját. A válogatás a megcélzott szakterület követelményeihez igazodott. Eleve el kellett ugyanis döntenie a tanulónak, hogy miféle pályát tűz ki maga elé, s a két év során elsősorban a majdan ahhoz szükséges tantárgyi ismeretek oktatására helyezték a súlyt. Teszem azt: ha valaki a mérnöki hivatást tűzte ki célul, úgy főleg a fizikát, kémiát, matematikát gyúratták vele, ha mezőgazdának készült, akkor a biológiát is. Ha viszont, mondjuk, tanár

szeretett volna lenni, abban az esetben a tervbe vett szaknak megfelelő tantárgyakat. Így a mieinkkel a magyart meg az oroszot. Ez az oktatási forma természetesen alkalmatlan volt egy tágabb általános műveltség megalapozására; arra önszorgalmúlag kellett külön időt és többleterőt áldoznia annak, akinek erre is kiterjedt a becsvágya. (El ne feledjem: a fiúk-férfiak számára adódott még egy különleges előny a szakérettségiből: ha kellő időben, azaz a hadköteles életkor betöltése előtt jelentkeztek – ez akkor még a 20. életév volt –, ők is megúszhatták a seregben sorkatonaként letöltendő két esztendő.) A mi magyar–oroszos évfolyamunknak mintegy ötöde volt szakérettségis, fiúk meg lányok vegyesen. (Hogy a velünk egy évben kezdő történelem–földrajzosok, továbbá a ttk-sok, no meg az orvosegyetem s a mezőgazdasági – akkor még – főiskola hallgatói körében milyen volt ez az arány, arról nincsenek adataim.) Képesség, célirányos szorgalom és kitartás tekintetében egymástól nem kevés eltérést mutattak a szakérettségisek, s legalább két-három esztendővel idősebbek voltak az évfolyamtársaiknál, de nem tartoztak egytől egyig azonos évjáráshoz. Egy valami azonban mindnyájukat megkülönböztette a többiektől: ők már dolgozó emberként ültek vissza az iskolapadba, ezért más-más mértékben ugyan, de több élettapasztalattal rendelkeztek, mint mi. Időközben, sajnos, néhányan ezért vagy azért kimaradtak, lemorzsolódtak. Olyan is akadt köztük (amiképp a „rendes” hallgatók közt is), aki az 56–57 fordulóján táján kínáló lehetőséget kihasználva Nyugatra távozott. Aki viszont kitartott a tanulás mellett, az tisztességgel végiggyúrta a négy esztendőt. (Akkor még csak négy évből állt az egyetem mindkét karon.)

Bőven benne járok ugyan az emeritusi életkorban, de professzor nem lett belőlem. (Biztosra vehető, hogy már nem is lesz.) Most mégis, mintha az lennék, „katalógust”, azaz létszámmellenőrzést tartok. Persze, csak úgy, magamnak: hogy újra felidézsem egykori évfolyamtársaim arcát, nevét, alakját. Néhányuk előhívása nem ütközik semmilyen nehézségbe. Pontosabban: elő sem kell hívni őket, hisz itt vannak lelki látómezőmben azóta is. Másokon valamelyest több a töprengeni-valóm, s egy-két adatnak, vonásnak még így is híjával maradok. (Szégyen, nem szégyen: olyan is akad köztük, akinek a vezetéknevén hónapokig törtem a fejem, mígnem egy napon egészen váratlanul az eszembe ötlött. Mentségemre szolgáljon, hogy ő a második évfolyamot már el sem kezdte velünk.) A legkevésbé sem tipródok azon, hogy egy ilyen névsorolvasás (aminővel már az előző lapokat – sőt előző könyvemet is – eléggé megtűzdeltem) hordoz-e magában egyáltalán valamiféle – bármiféle – irodalmi értelmet vagy értéket. Ezek az emberek az én világom részei (itt akár így is folytathatnám: s ebbéli minőségükben egy-egy világrész mindegyikük), s az elmúlás – elmúlásom – felé vezető út jelenlegi szakaszán jó próbatétel számomra, hogy meggyőződjem felőle: belátom-e még – s ha igen, mennyire – ezt a világot. Lássuk hát a névsort, de ezúttal a lehető legszűkszavúbban. Vagyis: az ábécérendbe sorolt nevek mellett csupán azt tüntetem fel (ha tudom), hogy honnét jött a megnevezett személy (a hely számomra ismeretlen vagy általam elfeledett voltára kérdőjel utal), s hogy szakérettségis (sz.) volt-e. Ha már – tudtommal – nem él a név hordozója, azt kereszttel (†) jelzem. Más-más mértékben ugyan, de mindnyájan megjelennek még ezeken a lapokon, így hát egyelőre többet most nem mondok róluk. Akkor hát – katalógus:

Arday Lajos (Nyíregyháza)
Bak Mária (Hódmezővásárhely)
Bánszki János sz. (Nyíregyháza, Tamás bokor)
Bereczki Lívía (?)
Bihari Erzsébet (Debrecen)
Buda Ferenc (Debrecen)
Buzáky Judit (Debrecen)
Csiker Márta (Kaposvár)
Dala Mária (Mezőkövesd)
Fekete Márta (Debrecen)
Gulyás József sz. (Tömörkény)
Ipacs Margit (Eger – Andornaktálya)
Jakab Béla sz. † (?)
Jakó Mária † (Sárospatak)
Juhász Ferenc (Miskolc)
Kemény Géza † (Tata)
Keresztes Éva (Szentés)
Kiss János (Debrecen)
Klich Imre † (Gyömrő)
Kolozsvári János (Komádi)
Kornya László (Debrecen)
Kovács Marianna (Debrecen)
Kovács Mihály sz. (?)
Kuczor Mária (Vác)
Litauszki Mihály sz. † (Szarvas)
Lokodi Magdolna (Gyöngyös)
Mátyus Magdolna sz. (?)
Mészáros Márta (?)
Moldván György (Nyíregyháza)
Nádpör József † (Bököny)
Nagy Piroska (Csökmő)
Nagy Zoltán (Szombathely)
Nehéz Róza sz. (?)
Nyáry Erika (Debrecen)
Palotai Erzsébet sz. (?)
Papp Tamara (?)
Pesti Gizella (Budapest – Debrecen)
Polner Kornélia (Újiráz)
Rausch László (Baja)
Sajtos Ilona (?)
Somfalvi Klára (Dombóvár)
Szunyi Eszter sz. (Mindszent)
Tacsi Ferenc sz. (?)
Varga Mária † (Kisújszállás)

Talán kitetszik ebből a felsorolásból, hogy – néhány dunántúlit, Pest környékit és dél-alföldit kivéve – évfolyamunk nagyjából a debreceni egyetem vonzáskörzetéből toborzódott össze. Sorsok, sorstörédek rajzolódhatnak ki, ha tudnám s leírnám, ki miért került épp Debrecenbe a Dél-Alföld vagy a Dunántúl tőlünk legtávolabbi csücskéből. Mint ahogy abból is, ha nyomon lehetne követni a menet közben leszakadók, kimaradók további útját. Nem tudom például, vajon miképpen alakult Bánszki Jancsi, Kovács Miska és mások további sorsa, akik nem járták végig a többiekkel. Arról sincs fogalmam, hogy például Rausch Lacit, Gulyás Jóskát, Szunyi Eszti miatt épp Debrecenbe vették fel, s miért nem a Bajához, Tömörkényhez, Mindszenthez sokkalta közelebbi, sőt a két utóbbival szomszédos Szegedre. A Kuczor-ikreket (igen: Kuczor Vali ikertestvére meg az orvosegyetemen tanult), szóval őket valószínűleg a betelt létszámra hivatkozva nem fogadta be a Vácról akár napi bejárással is elérhető ELTE, illetve SOTE. (Még egy zárójel. A Vali keresztnév itt nem elírás következménye: a lányok közül néhányat a hivatalostól eltérő szólító névvel illettek a többiek. Nagy Piroska például „Sári” volt, Dala Mari meg „Piri”, sőt „Pirinyó” – ami az ő esetében s a természetét illetően ráadásul igazodott is a névadás őseredeti szempontjaihoz – és így tovább; bár több példa most nem jut eszembe.)

Úgy gondolom, hogy nem a régmúlt idők megszépítő távlata teszi: évfolyamtársaim egyikével sem voltam haragos, kiváltképp nem gyűlölködő viszonyban. Alakjuk, személyiségük ma már nem egyforma élességgel jelenik meg előttem, hiszen a hozzájuk fűződő viszonyom sem volt azonos sem színezetét, sem pedig fokozatát tekintve. A rájuk való emlékezést azonban elsősorban a szeretet jó érzése határozza meg, s ha valami disszonancia itt-ott mégis megjelenik, az bizonyosan nem tőlük, hanem belőlem ered. Ha másért nem, úgy a jókor kimondott jó szó vagy a helyénvaló cselekedet hajdani oktan elmulasztása miatt. (A magam mulasztásaira gondolok, természetesen.)

Tanév kezdetén a felsoroltak közül legelőször Lokodi Magdival elegyedtem szóba. Világosszöke, rövid hajú, kék szemű lány volt, nem épp magas növésű (ez utóbbit abból gondolom, hogy *felnézett* rám, s úgy mosolygott). S igencsak valószínű, hogy kettőnk közül ő volt az, aki megszólította a másikat – ha jól emlékszem – a második emeleti XII. tanterem ajtaja előtt, ahol talán épp Jakab László tanár úr előadására vártunk. Akkori rövid beszélgetésünk szavait, mondatait bajosan sem tudnám már felidézni, ám azt nyomban megtudtam tőle, hogy gyöngyösi lány. (S nyilván magam sem titkoltam el előtte, hogy én meg helybeli vagyok.)

Úgyisintén az első napokhoz kapcsolódik egy holtig tartó barátság kezdete is. Talán épp a két óra közti szünetben szúrtuk ki egymást egy sűrű fekete hajú, domború homlokú, erőteljes állú, zord tekintetű fiatalemberrel. Egy-két ujjnyival magasabb volt nálam, de nyakas-egyesre kihúzott tartása még magasabbnak mutatta. Kékre borotvált arca láttán, mélyen dörmögő basszusa hallatán azt hittem, ő az idősebb kettőnk közül. Néhány szó után kiderült, hogy szó sincs róla: induló évfolyamunk legifjabb tagjával ismerkedtem meg. Ugyanis épp csak a tizennyolcat tölti be szeptember 8-án, s így még csupán a gimnázium negyedik osztályát kellene most elkezdenie. Szülei azonban annak idején nem akarták,

hogy évet veszítsen, így alig hatévesen beírták az első elemibe. Megtudtam tőle azt is, hogy Tatáról jött, az édesapja agronómusként dolgozik egy állami gazdaságban, de már a háború előtt is uradalmi gazdatiszt volt, s hogy odahaza van még egy húga s két öccse. Kiderült továbbá, hogy ő is verseket ír. Hamarosan meg is mutatott belőlük néhányat, én az enyémeiket úgyiszintén, s ez még inkább egymás társaságába vonzott bennünket. Egy-két mondat után az is kiviláglott, hogy első pillantásra kissé baljósnak tetsző megjelenése a legkevésbé sem tükrözi a lelkivilágát. Nála aztán szinte megmosolyogtató módon érvényes volt az a – jobbára egyébként is gunyoros vagy tréfás értelemben hangoztatott – mondás, miszerint „a zord külső érző szívet takar”. Vissza-visszafog még térni ezeken a lapokon az én Kemény Géza barátom. Legalább ennyit azonban már most el kell mondanom róla: kiváló tehetségű költő volt, nagyszerű tanár, hűséges barát, s a legjobb emberek egyike, akikkel valaha is összehozott a sors. Tíz éve múlt már, hogy hiányzik az életemből. Ezt akár meg is szokhattam volna. Mégis szinte várom olykor a lehetetlent: hogy mélyen zengő, dörmögő hangja egyszer csak újra felhangzik a telefonomban.

Évfolyamunkat három tanulócsoportha osztották. Ennek az volt a célja, hogy a szemináriumi foglalkozásokon élénkebb aktivitásra lehessen serkenteni a hallgatókat. Alig több mint egy tucatnyi résztvevővel egyetlen hosszú asztal körül ez sokkalta könnyebben megvalósítható, mint egy tágas előadóterem egymással párhuzamos padosrait betöltő tömeg esetében. (Mennyivel jobb hatásfokkal folyhatna a tanítás az általános meg a középiskolákban is, ha a gyerekeket – takarékosági meg egyéb okokra hivatkozva – nem zsúfolnák össze 35-40 fős osztályokba!) Én a 3. számú csoportba kerültem. Ennyi év után bizony erősen bele kell gondolnom, hogy pontosan, s főleg hiánytalanul felidézhessem, kik voltak még tagjai ennek a csoportnak.

Bak Mari egész biztosan ott ült a hosszú asztal túlsó oldalán, nagyjából szemközt velem. (S ez az elhelyezkedés aztán csakhamar bizonyos következményeket vont maga után – de ne szaladjunk előre.)

Dala Pirinyó úgyiszintén ebben a csoportban jeleskedett. Ne ironikusan értsük: évfolyamunk legjavához tartozott ez az éles eszű, vasszorgalmú kis mezőkövesdi lány. Eggyel följebb a nővére is a bölcsészkaron tanult, ő maga pedig utóbb Lothringer Lacihoz ment feleségül, aki műfordítói tevékenysége révén Lothár Lászlóként vált ismertté; Éva lányuk a Magyar Rádió munkatársa.

A tömörkényi születésű és illetékességű Gulyás Jóska szakérettségiseink egyikeként a kovácsszakmát hagyta félbe az egyetemi tanulmányok kedvéért. Nagy tenyerű, derék termetű, egyenes, nyílt természetű fiú volt, Csepel motorkerékpárja s alkalmanként meg-megszólaltatott harmonikája még többletnépszerűséget is szerzett számára, főként a lányok körében. Életútjára – ami bizonyos tényezők alakulása folytán az enyémet sem hagyta érintetlenül – a maga idejében majd visszatérek.

Juhász Feri – nyílt tekintetű és eszű, nyúlánk, de fél lábára sánta fiú – a miskolci Földes Ferenc Gimnáziumban érettségizett, s tanárként végül oda is került vissza. Jó ideje nyugdíjaséveit éli már ő is, s úgy lehet: fél évszázadnál több idő telt el legutóbbi (utolsó...?) személyes találkozásunk óta.

Kemény Gézáról fentebb már szoltam. (S minden bizonnyal a későbbi fejezetekben is szólni fogok még.)

Nádpör Jóska a szomszédos Szabolcs megye déli peremén, a Hajdúhadház melletti Téglástól mindössze hat kilométernyire fekvő Bököny nevű faluból jutott be az egyetem bölcsészkarára. Nem tartozott évfolyamunk eminensei közé, ám becsülettel végiggyúrta a négy esztendő. Csendes, békés természetű fiú volt, csupán az az – általa méltánytalannak ítélt – körülmény hozta ki a sodrából tanulmányai befejeztével, hogy középiskolai tanári diplomával csak a falujában kapott állást. Ennél nagyobb csapás volt számára az, hogy feleségét még fiatalon elvesztette. Ma már róla is csak múlt időben beszélhetünk.

Nagy Piroska a bihari Sárrét szülöttként Csökmőn nevelkedett. Évtizedek múlva, amidőn egy alkalommal a Csökmőhöz közeli, de már békési Szeghalmon jártam, az ottaniaktól tudtam meg: a csökmőieket az egész környéken széltiben azzal csúfolják már emberemlékezet óta, hogy ki akarták húzni a sárkányt a nádasból. Mutattak is nekem a könyvtárban egy korabeli rajzot, ami ezt az elszánt cselekményt ábrázolta. Piroska azonban soha nem tett említést falubeli őseinek sárkányhúzó tevékenységéről. Férjével együtt – aki talán egy vagy két évvel előttünk járó egyetemi kollégánk volt úgyszintén, ám akinek teljes neve most nem jut eszembe – elköltözött Ózdra, de már sok-sok éve hallottam híret annak is, hogy özvegyen maradt.

Nagy Zoli jött talán a legmesszebről közibénk: Szombathelyről. Édesapja tanárember volt, ő pedig az atyai hivatás folytatójaként ugyancsak a vasi székhely egyik gimnáziumában kezdte meg tanári pályafutását. Aki az ő sajátos, fanyar humorát ismerte, az meg sem lepődik azon, hogy angol szakosként. (Hogy az oroszból miként lett angol – avagy német, francia, latin stb. –, arra majd visszatérünk.) Nyugdíjba azonban már a Tanárképző Főiskoláról került. Szombathelyről pedig néhány éve Esztergomba, a gyermekeikhez.

Nehéz Rózáról, erről a – többieknel talán két évvel korosabb – csendes, zárkózott, eléggé befelé forduló lányról keveset tudok mondani. Szakérettségisként jutott be (már nem is tudom: vajon Békés vagy Csongrád megye valamelyik falujából-e) az egyetemre, s nem kevés küszködést hozott számára az ott töltött idő. Tudtommal ki is maradt. Sorsa, további életútja nem ismeretes előttem.

Somfalvi Klári megint csak a dunántúliak számát gyarapította: dombóvári volt. Kiejtésén is érződött valamelyest, hogy nem a nyírségi homokbuckák vagy a hajdúsági löszhát, hanem a tolnai dombvidék szülötte ez a nevetni gyakran szerető, kedélyes, olykor csipős nyelvű lány. Tanárként hazament szülővárosába, s ott él nyugdíjasként ma is.

Szunyi Esztike – barna hajú, barna szemű, de fehér, pirulós bőrű, kicsi lány – egyike volt a szakérettségis hallgatónak. Mindszentről jött el Debrecenbe, s a többi „vidéki”-vel együtt a Benczúr utcai diákszállóban lakott. Odahaza – ahogy említette – volt egy Balázs nevű öccse. Csoporttársi kapcsolatunk röpke időre egyéb jelleget is öltött, ám aztán ez abbamaradt. Úgy tudom, hogy utóbb a tanulmányait is félbeszakította. Minthogy az én utam közben nagyot fordulván messzire kanyarodott a többiekétől, Esztike életének későbbi alakulása kívül esett a látókörömon.

Tacsi Feri is szakérettségis volt, meglehetősen hátrányokat kellett hát ledolgoznia ahhoz, hogy az évfolyam derékhadával lépést tartson. Nem adta fel: az 59-ben végzetek aranydiploma-osztásánál – amint megtudtam – ott volt ő is. Egyéb részleteket azonban nem tudok róla. Például azt sem, hogy az egyetemi évek után hová került. Azt pedig, hogy honnét is jött közénk, ha netán tudtam is valamikor, már elfelejtettem.

Varga Mariról viszont pontosan tudom, hogy kisújszállási lány volt. (Le sem tagadhatta volna nagykun mivoltát: 20-25 évvel később Kazakföldön láttam hasonló arcokat – még ha az övé nem is volt annyira jellemzően közép-ázsiai, mint hírneves földijéé: Csukás Pistáé.) Évfolyamtársunkhoz, Moldván Gyurihoz ment feleségül, s Nyíregyházán telepedtek meg. Egyszer rég, valamikor a 60-as évek eleje táján futólag jártam is náluk, gyönyörű szép, sötét hajú, mandulaszemű kicsi lányuk volt, most is szinte látom magam előtt. Az a kicsi lány minden bizonnyal jó ideje asszony lehet. Mari viszont, szegény, már régóta halott.

Végigarszolván évfolyamtársaim (remélhetőleg teljes) névsorán, s valamelyest ráközelítvén a csoporttársakéra, nem csupán, mint gondolom, az Olvasóban, de a szerzőben is újólag fölmerül a kétség (akárcsak ezt megelőző könyvem iskolatársakat lajstromozó lapjainál): egyáltalán van-e értelme az efféle felsorolásnak? (Azonfelül persze, hogy az ember fia már-már gyermekes buzgalommal törekszik rá, hogy próbának vesse alá romlandó emlékezetét.) Való igaz: egy puszta névsor inkább válhat többlet helyett teherterhelé. Csakhogy e nevek mögött sorsok, fölfelé ívelő, lefelé tartó, vagy épp félbeszakadt pályák, életutak, változatos arcok és személyiségek, sikerekkel és kudarcokkal teli történetek tolonganak: maga a százezer színű élet, s az egymással szinte kibogozhatatlanul összefonódott szálakból egybeszótt történelem. (Más kérdés persze, hogy ezekből a színekből és szálakból mennyi fog megmutatkozni, mire ennek a könyvnek is a végére jutok.)

Mindenesetre az egyetemi létforma számomra akkor – még az általános szellemi élet ötvenes évekbeli csökött volta ellenére is – egészében sokkalta érdekesebbnek mutatkozott az előzőekhez képest. (Leszámítva persze a korábban már futólag említett „kényszer”-tantárgyakat – ámbár talán még ezeket is színesebben elő lehetett volna adni.) Elsősorban kiváló tanáraink javára írom, hogy már az első előadásoktól kezdve szinte ugrácsszerűen megnőtt a nyelvészet iránti érdeklődésem. (Ez az érdeklődés – jöllehet az egyetemi évek során érdemjegyekben alig tükröződött, s tudományos munkát e téren soha nem végeztem – azóta is elevenen él bennem, s úgy hiszem: költői-írói-fordítói munkámnak sem vált-válik kárára.)

A kötelezőkön túli foglalatosságaink közül a választható francianyelv-órákról már beszéltem. Itt még kettőt említek meg. Valamikor az első félév eleje-közepe táján új tagokat toboroztak az egyetem énekkarába. Egykori általános iskolai fiú énekkarunktól, továbbá a csupán férfiakból álló Városi Dalárdától eltérően (amely utóbbinak éveken át Apám is egyik oszlopos tagja volt a tenor szólamban) ez már felnőtt vegyes kar volt. Erősen valószínű, hogy a közös éneklés iránti őszinte, belülről fakadó vonzódáson túl a kórus *vegyes* – azaz kétnemű – volta is munkált bennem, amikor jelentkeztem. Hogy rajtam kívül kik énekeltek még ott

az egyetemi hallgatók közül, arról jóformán semmi emlékképem nem maradt. (Az egy évfolyammal fentebb járó Kozel Lídia minden bizonnyal: szólóéneklésre is alkalmas, igen szép, szoprán hangja volt. Ám hogy az úgyszintén kítúnó hangú Vass Laci – akivel alig másfél esztendő múlva igencsak egybebonyolódott a sorsunk – énekkari tag volt-e vagy sem, azt már meg nem mondanám.) Gulyás György karnagy úr (ki ne ismerné e nevet?) foglalkozott velünk. Röpké hangpróba után – bár én kissé magasnak éreztem ezt a hangfekvést – nekem a tenor szólamban jelölte ki a helyemet. Ha jól emlékszem, heti két alkalommal jöttünk össze próbára. Kodály Zoltán Weöres Sándor *Öreg*ek című versére komponált kórusművét gyúrta-gyúratta velünk. Keményen, alaposan, lelkiismeretesen megdolgoztatott bennünket, ám az, hogy a próbákon kívül előadtuk-e valaha is ezt a lírai voltában is drámai erejű, szép darabot, bizony, már kihullott az emlékezetemből. Az énekkari próbák egy idő múlva félbeszakadtak, Gulyás karnagy úr is elkerült tőlünk (utóbb a városból is, ami közbeeső állomása lehetett életének valahol Tarhos meg Budapest között).

Úgyszintén zenével kapcsolatos a másik, „nem kötelező” foglalkozás. Hankiss János professzor úr tartott egy fakultatív előadás-sorozatot az operairodalomról. Minthogy leckeönyvemben ennek semmi nyoma nincsen, így csupán az dereng föl emlékezetemben, mintha itáliai szerzők műveit ismertette volna az érdeklődő, ám csekély létszámú, s zeneileg többnyire pallérozatlan hallgatóság előtt. Donizetti, Verdi neve és munkássága merül föl leginkább, de Mascagni meg Puccini, azt hiszem, már sorra sem került. (Holott Giacomo mester *Tosca*ját talán épp akkortájt tűzte műsorra a Csokonai Színház operatársulata.)

Egyetemi pályafutásom kezdetéhez köthető első nyilvános szerepléseim egyike is. A félév vége felé, valószínűleg decemberben, de még a karácsonyi szünet előtt, műsoros estet szervezett az egyetem DISZ-bizottsága. (Hogy miért épp a DISZ-bizottság, annak sora van, ám ennél itt most ne ragadjunk le.) Szavalatok s énekszámok hangzottak el az esten. Hézagok képek és hangok maradtak meg bennem az egészről, de az szinte bizonyos, hogy az imént említett Kozel Lídia Grieg *Peer Gynt*tjéből Solveig dalát énekelte el, igen szépen, s Vass Laci is előadott egy operaáriát. (Hogy melyiket a sok közül, arra talán már ő maga sem emlékezne – ha élne.) Valószínűleg Csiker Márti is mondott ekkor verset. Bölcsészkarunk pályakezdő s helyel-közzel már publikáló költői a saját műveikből olvastak föl. Kertész Laci akkori szereplésében szinte biztos vagyok, de Bényei Jóska vagy Rózsa Bandi – nem Endre: András! – sem igen maradhatott ki a műsorból. (Ők akkor másodévesek voltak már.) Azon esztendő tavaszán közölte néhány versemet első ízben az *Alföld*, s hogy költői öntudatom az idő tájt erősebb volt, mint néha manapság, arra világosan emlékszem, de arra, hogy az esten melyik korai versemet zengedeztem el a népes hallgatóság előtt, arra még haloványan sem. A felcsattanó tapsot viszont nem felejtettem el. No meg persze azt sem, hogy az est végeztével a teremből kifelé jövet odaléptem mellém legidősebb évfolyamtársunk, a szarvasi Litauszki Miska (egyazon évben született a költő Juhász Ferencsel, így az idén, 2012-ben lenne – ha élne – 84 éves), vállamra tette a jobb kezét, s így szólt hozzám: „Ferikém, belőled nagy ember lesz.” Olyan őszintén mondta, hogy szinte elhittem neki.

Az említett tavaszt követően többször is megjelent az *Alföld*ben egy-két versem. Attól kezdve – főleg már egyetemistaként – rendszeresen el-eljártam a debreceni írócsoport szerda esténkénti összejöveteleire az Arany János utcába. Ott a már „befutott”, vagy az életkoruknál s megjelent műveiknél, bizonyos esetekben pedig egyéb tényezőknél fogva annak számító személyeken kívül (vásárhelyi Pákozdy Ferenc, Kiss Tamás, Tóth Endre, Koczogh Ákos, Mocsár Gábor, Julow Viktor, Kiss Antal, Boda István, Nagy – későbbi írói nevén: Zám – Tibor, Danyi Gyula, Fábíán Sándor; ám e névsor még nyilván kiegészítésre szorulna, például annak a középkorú, vaskosan zömök férfiúnak az általam elfelejtett nevével, akinek egyetlen megjelent sorát sem olvastam soha, de akiről mindannyian tudtuk, hogy a hatóság megbízásából fülel beszélgetéseinkre), szóval rajtuk kívül olyanokkal is egy asztal köré ülhettem, akik néhány publikációval, s egy vagy két évfolyammal előttem jártak ugyan, de velem egyazon időben koptatták az egyetem padjait, s hozzám hasonlóképp pályakezdők voltak. Bényei Jóskát, Rózsa Bandit, a fiatalon, mindössze 35 évesen, tragikus baleset következtében eltávozott Kertész Lacit az előző bekezdésben már említettem. Hozzájuk sorolnám még Tóth Bercit, aki később a versírással felhagyott ugyan, de magyartanárként kitartó s odaadó hűséggel szolgálta az irodalmat. Sebők Vilmával és Lothringer Lacival toldhatjuk még ki ezt a (bizonyára így sem teljes) névsort. Vilma neve utóbb már nem került a szemem elé. Laci viszont – ahogy erre fõntebb utaltam – Lothár néven főleg német műfordításai révén vált országosan ismertté

Kalász Laciról külön lélegzettel kell szólnom. Épp egyetemre járt akkor (bár ez az állapot csupán átmenetinek számított az életében), viszont a többiekhez képest őt a legkevésbé sem lehetett afféle „lány körmű” pályakezdőnek tekinteni: idejekorán rátalált a saját hangjára, s talán nem állok egyedül azzal a róla kialakult – s tapasztalatból eredő – meggyőződésemmel, hogy már kezdettől fogva készre kihordott, „igazi” versek kerültek ki a keze alól.

Itt hozom szóba azt is, hogy akkortájt az *Alföld*ben jelentkező fiatalok közül Ratkó Jóska verseire kaptam még föl a fejemet. Első személyes találkozásunkra azonban csak évek múltán került sor, még hozzá nem Debrecenben, nem Nyíregyházán, nem Nagykállóban, még csak nem is Pesten, hanem Pécsen, az (akkor még jócskán) fiatal írók tanácskozásán. Ő volt az, aki megszólított, s tudtomra adta azt is, hogy az *Alföld* óta figyel rám. Akárcsak én őreá.

A fejezetcímmé emelt utóérésnek – az írói-költői készülődésen kívül – természetesen egyéb tényezői is mihamar működésbe léptek. E tényezők számomra egyik legfontosabb kezdeti helyszíne az orosz tanszék egyik szobája volt: itt ült össze napi rendszerességgel tanulócsoportunk az orosz nyelvtani, illetve nyelvgyakorlati szemináriumokra. A helyiség csaknem teljes hosszát betöltő asztal két oldalán helyezkedett el a hallgatóság, az ajtóhoz közelebbi végén pedig a tanár. A tágas előadótereméhez képest meghitt, már-már bensőséges térarányok s az elhelyezkedés módja jóvoltából a figyelem közfeltűnés nélkül volt megosztható egyfelől oktatónk fejtegetései, illetve számon kérő vagy puhatolózó kérdései, másfelől valamely szemközt ülő *másnemű* csoporttárs véletlenül – netán készakarva – ránk irányuló tekintete között. Megesett, hogy a szembogarak és szivárványhártyák illetén összevillanásai egyéb jellegű találkozásokba torkollottak.

Nos, még csak halványan sem emlékszem rá, mely szóval fejeztem ki közeledési szándékomat Bak Marinak, ám ennek előzménye az volt, hogy észrevettem: rám néz az asztal túloldaláról. Talán pontosabb, ha így írom le: gondosan vezetett jegyzeteiből rám-rámemeli a tekintetét. Nagy, barna szeme volt Marinak, s én valami ábrándozást, vagy arra emlékeztetőt véltem fölfedezni abban, ahogy időnként, sőt mind gyakrabban oda-odapillant. Hamarosan együtt kezdtünk járni. Megtudtam tőle, hogy Hódmezővásárhelyről jött, s leginkább az angol és amerikai irodalom érdekli. (Nagy kedvvel beszélt például Hemingwayről.) Elmondta továbbá, hogy édesapját Bak Mihálynak hívják, és fodrász, mire tudára adtam, hogy az én második nevem is Mihály. Ez a közös pont sem vitt azonban igazán közel hozzá. Kedves, okos és jólelkű lány volt, s aligha ő tehetett róla, hogy együttjárásaink nem támasztottak bennem mélyre ható, viharos érzéseket. Végül a találkozások is félbeszakadtak. Vagyis hát, ne szépítsünk a dolog valódi arcán: én maradtam el mellőle, ráadásul anélkül, hogy egy árva szót szoltam volna. Nem volt ez tiszta lépés részemről; ma is elfog a szégyen, ha rágondolok.

Tornai József

Névnapomon

*Névnapom van. Végre ráhökkenem,
semminek, de semmi
jelentése nincsen.*

*Annak se, hogy a világra lökött
anyám, s ott sírt a családban
még egy gond-ragacsos könnyök.*

*Annak se, hogy verset versre írtam
vagy szerelmi betegségben
maradtam kigyógyultan.*

*Se a folyó, se az erdő, se csillagok
nem tették arany-boldoggá
azt a véletlenül-rabot,*

*sors-heréltjét annak, aki lettem, voltam
s leszek csont- és húscsafatként
műkökeresztes síromban.*

*Hiába, hogy sok könyvekből
méhcukros mérgeket nyeltem:
a Napba nem röptültem föl.*

*Minek volt a nyűg, szorongás,
ha a létiünk ismeretlen,
és nem éljük túl a rontást?*

*Bűnös vagyok, és ártatlan:
a természet lép-közömbös
az időben s az időtlen pillanatban.*

*Gondolkodó sejtőmb lettem?
Ennek sincs hova-futása
a fejetlen végtelenben.*

*Mi ez? Neki támadok magamnak,
Ha kinyitom, ha becsukom, az ég
akkor is vakablak.*

A zöldezüst ékszeres völgy

*Rég halott a gazda is, kinek
vad kutyája mindig tépte
a láncát, ha vízért a tanyára
mentem. A gémeskút sincs már.
Hova lett a domb? Az erdő
még körbeveszi a tavat, de
a nyárfák fölcserélődtek
akácokkal. És a nádas! A nádas!
Hol volt itt azelőtt, mikor a
partoldalon még csak ecetfalombok
fésülték fürtjeiket a reggeli Napban?*

*Milyen hűtlen lettem ehhez
a zöldezüst ékszeres völgyhöz! A galagonyás telenőtt
házakkal, utcakígyókkal. Jaj, harminc
évem! Egy igazi asszonyt
se szabad ennél csúfosabban
eldobni! Most sírhatok, idegen
az idegen homok-ujjak közt. Mennyien
fürödtek, napoztak, szerelmesek,
itt az öbölnél. Nem tudom, hol
remegett a sátram, ha jött a szél.
És a tűzhely körberakott, élő kövei?*

*Mikor történt, hogy ezen az ereszkedőn ittam
napokig feketére égve a hőséget?
Figyelte agyam a fácánokat,
csörgőszarka-kerepelést, sárgarigó
szólószámát? Nem maradt semmi nyomom
a nyár arcán, hol nyilat-tollazó, nők-
elkerülte vadember lettem, és rettegvé
vártam este a telihold megfeszített nyakát,
ahogy egyre szigorúbb dalokat fújva
lépegetett nyugat felé a szívemben?*

Azon az ős-kereszten

Sorsom kérdezem arról,
 hogy testem testedet
 a téboly-zajos folyamból
 mért nem ismerhette meg?
 Mert azt a bezárt tájat,
 hol a dulakodás lakik,
 a még készülő vágyak
 nem nyitották ki, míg

hajnal lett, és a fákon
 nem cimbalmozott eső,
 s elázott repce-ruhádon
 átlátszott váll és csípő,
 s csak egy csók pillangózott a
 szádon, a kezem remegett,
 hogy melled mellemre húzva,
 végül szemérmedet

is káprázatba temessem,
 s eltűnjek az ölén
 annak, ki kétségeim ellen:
 hogy hátha csak lápi fény
 egyesülésünk lángja,
 leveti fehér mosolyát,
 s körtevirággá válva,
 hull ágyékomon át,

hadd táncoljon, nevéssen
 két áldott az ég alatt
 azon az ős-kereszten,
 hol lefutott volna méz-hajad,
 és nem lobbanhatott volna szívedben semmi
 más, csak az őrület,
 hogy szeretni, szeretni, szeretni
 kell! De isten nem szeretett!

Kornéli Bea

Öreglányok

Felteszem apám pávatollakkal díszített urnáját a könyvespolc tetejére. Egész egyszerűen nincs pénzem még egy galambdúcnyi sírhelyre sem, úgyhogy kénytelen vagyok magammal hurcolászni az elkövetkezendő pár évtizedben, ami még hátravan. S csak reménykedhetem, hogy nem fogok sokat költözködni, s nem kell gyakran bolygatnom porait. A társaság miatt igazán nem panaszkodhat, most legalább lesz alkalmunk bepótolni az egymás nélkül töltött éveket, anyámmal való válása óta.

A nagyapám még táblabíró volt a hajdani Fővárosi Királyi Bíróságon, az apám már csak géplakatos a Taurus Gumigyárban. Hiába, más kor, más igények. Az öregnek még tellett a nyugdíjából egy impozáns sírkőre a csömöri temetőben, az apámnak még nyugdíjasévekre sem. A szakmunkások korán halnak, a segédmunkások még korábban, legtöbbször a futószalagnál döglük meg két feles és két túlóra között félúton.

Ambivalens gyerekkorom volt, olyan anomáliákkal, amelyek még egy iránytűt is eltérítettek volna, nemhogy engem. Nagyapám állandóan latinul diskurált, két üveg bor után azt morogta, hogy *nulla mihi religio est*¹, amikor a híradót nézte, akkor azt, hogy *rem incredibilem ratus*², apámnak azt, hogy *malum dabitur*³, az anyámnak, aki csak kölcsönkérni járt hozzá, meg azt, hogy *nulla ratione*⁴. A fia volt a másik véglet, aki másról se tudott beszélni, mint villanymotorokról, forgózárakról, elektromágneses fékekről és hőcserélő-rendszerekről. Meg arról, hogy neki nyugalomra van szüksége, mert egész nap nyolcvankilós öntöttvas szelepeket cipel egyik próbapadról a másikra, ellenőrizni hány atmoszférán nyit ki, s ha elnéz valamit, akár a levegőbe is repülhet a fél zuglói lakótelep, az egész tetves rendszerrel együtt, mert akkor már a Főtávnál dolgozott mint kazánlakatos. Anyám sírva fakadt, mikor meghallotta az első szavamat, ami az volt, hogy *szeleptányér*, a második meg az, hogy *divortium*⁵, ami aztán az idők során *divortia notavá*⁶ alakult át. Mindnyájuk közül anyám volt a legerethetőbb, aki magasról

1 nincs lelkiismeret-furdalásom

2 nem hiszem

3 pórul fogsz járni

4 semmiképpen

5 elválás közös megegyezéssel

6 mellékutak

tett mindenkire, mert egész életében csak magával volt elfoglalva meg a Boney M-mel, amit éjjel-nappal üvöltetett apám szalagos Uher magnóján, miközben sohasem tudta megkülönböztetni november hetedikét október huszonharmadiktól, Bratislavát Belgrádtól, Belgrádot meg Bukaresttől, még a rendszerváltás után sem.

Most vigan Aeneas kalandjainak fordításaiból élhetnék, ha nagyapám korai halála félbe nem szakította volna sajátos latinóráinkat. A kaktymbjázavuttal nem sokra mentem, a jogszabályoktól irtóztam, úgyhogy érettségi után a medievisztika tanszéken kötöttem ki, mialatt még hajnalban is apám elektromágneses fékjeiről meg gőzhajtású hengereiről álmodtam, amiket csak lassan váltottak fel az iniciálék, kódexek, krónikák és gesták. Valaha rühelltem, hogy apámnak ilyen selejt a melója, s már csak az elfekvőben tudtunk beszélgetni egy jót a nyolcatmoszféras szivattyúkról meg a V 43-as Ganz mozdonyokról. Túl későn jöttem rá, hogy ez nem is olyan egyszerű és tré, mint amilyennek látszik, s hogy sokkal szebb, mint azt valaha álmodtam.

Egész életemben mást se csináltam, mint anyám elől menekültem, azok voltak a legszebb évek, melyeket nélküle töltöttem. Először akkor, amikor megnyitlak a határok. Rögtön elvált apámtól, s addig irkált a nagyvilágba, amíg hozzá nem ment egy kanadai favágóhoz. Miután a fazon feldobta a talpát, anyám felmarkolta az örökséget, s Új-Zélandra vágatott egy strandpapucs-kereskedővel. Tíz év múlva láttam újra, hánytam az idegességtől a reptéren, annyira elszoktam már a hülyeségeitől. Finnyásan körbenézett és azt mondta, hogy itt milyen rémes a szörvív, s hogy ez nem *alrájt*. Jó ideje már ennek, azóta ismét megtanult magyarul, de hogy hol van Bratislava, még mindig nem tudja, Pozsonyról meg jobb, ha nem is beszélünk. Deákot is csak a húszezresen ismeri, bár nem hiszem, hogy a számokon kívül mást is figyelne a rohadt bankókon. Bezzeg a Boney M-ről nem feledkezett meg, úgyhogy kénytelen voltam egész nap viaszos füldugókkal közlekedni. Mire végére jutottam Anonymus gestájának, kitalálta, hogy építkezni fog, és a nappaliba egy fűthető medencét terveztetett. Minden stimmelt egészen addig, amíg meg nem kapta az első gázszámlát. Hiába, már a Barátság vezeték sem a régi. Anyám csődközeli helyzetét az anyja nyugdíjával próbálta orvosolni, így magához vette az Ószirózsák Otthonból, s ha ez még nem lett volna elég, hozzánk költöztette a nővérét is a gyerekeivel együtt. Biztos, ami biztos. Hiába szaladgáltam az öreglány lábvizes lavórjával, hiába olvastam fel a tévéújságot, főztem a húslevest, locsoltam a virágait, mégsem volt neki jó semmi. A lábvíz langyos volt, az erőleves forró, a citromfának meg éppen annyi nem volt elég, mint amennyit adtam. Majd szétpukkadt, ha nem dörgölhette az orrom alá perceként, hogy ő maga az a priori tökély, aminél nagyobb tökélyt elképzelni sem lehet.

Takarítottam, mostam, vásároltam, cipeltem a kölyköket az iskolába, mikor meg otthon voltam, így szitkozódtam: *favete linguis!* vagy: *per tacitum!*, ha pedig nagyon bölcs akartam lenni, azt mondogattam nekik, hogy *favete linguis et animis.*⁷ De nem volt semmi keletje. Visszadünnögték, hogy *shut up*, és nyomkodták

7 Hallgassatok! Csendesen! Tartózkodjatok a gonosz szavaktól és gondolatoktól!

tovább a számítógépen a Fallout 3-at. Akármilyen nyelven üvölthettem, hogy *vidd ki a szemetet vagy etesd meg a kutyát*, nem értették, csak szaladgáltak tovább a képernyőn, pisztollyal a kezükben, mutánsokat keresve. Nem bírtam a zajt, a fel-fordulást, elmaradtak mellőlem a kódexek, Huizinga és az egész középkor. Nem kellett sokat várnom és megbetegedtem. Felzabálnak a fehérvértestjeim hemoglobinostul együtt, gondoltam, meg ez az átkozott tehetetlenség, ami erősebben húz lefelé, mint bármilyen nehézségi nyomatók. A körülmények és az örökös pénztelenség nem kedvezett állapotomnak. Nem volt mit csodálkozni azon, hogy sem a gyógyszeres kezelés, sem a kemoterápia nem használt semmit. Tanácstalanul nézett rám az orvos a laborban. – Tudja, utálok a Boney M-et, miatta van ez az egész – mondtam.

Amíg a váróban ültem és a napilapokkal babráltam, megakadt a szemem egy hirdetésen. *Ülőmodellt keresek. Telefon: Psittacus, Eois imitatrix ales ab Indis. Colligorex ipso dominae placuisse sepulcro. Ora fuere mihi plus ave docta logui. Vicit et armiferae cornix invita Minerva.*⁸ Idióta, gondoltam, és becsuktam az újságot. De még a vérvétel után se ment ki a fejemből a szöveg, hogy a verssorok számokká alakíthatók, s hogy a számok mögött ül valaki. Tetszett ez a bizarrság, aminek a végére akartam járni. *Psittacus, Eois imitatrix* mondogattam magamban napokon keresztül, s tudtam, hogy olvastam már valahol, csak arra nem emlékszem, hogy hol. Aztán egyik este a homlokomra csaptam a fürdőkádban, hogy tudom már! Persze anyám jóvoltából nagyapám összes könyve a padláson landolt. Nem volt mit tenni, hálóköntösben, zseblámpával a kezemben mehettem kotorászni a szutyokba, hogy megtaláljam, amit keresek. Majdnem szélütést kaptam, mikor felértem, Livius vígjátékain költöttek a galambok, az egerek meg beköltöztek Marcus Aurelius intelmeibe, és akkor még a verebegről nem is beszéltem. Több ezer kötet mállott könyékig a guanóban. Hetekig tartott, míg lehurcoltam, megtisztítottam és elrendeztem őket, de amit kerestem, nem találtam. Pedig ott kattogott a fejemben, és nem hagyott nyugodni egy percre sem. Aztán átnéztem az egészet újra. Végül eléem került egy vékonyka, sűrű borítású antológia, azzal a bizonyos kelet-indiai papagájjal, vettem a telefont és tárcsáztam a sorjelző számokat: (06) 1 577-2613. Kicsengett.

– Itt Minerva – mosolyogtam a kagylóba.

– Na végre! Már hetek óta várom. Mi tartott eddig?!

– Aki enigmákkal szórakozik, az ne türelmetlenkedjen – feleltem.

– Ordas út 15. – mondta a hang, azzal letette.

Ennél rosszabb már úgysem lehet, gondoltam, úgyhogy elfogaskerekűztem a végállomásig és bekopogtam. A várt orgyilkos helyett egy féllábú férfi nyitott ajtót, aki még nálam is betegebnek tűnt. Visszariadtam, de nem zavartatta magát. – Cukorbaj – mondta köszönés helyett.

Miklós a Széchenyi-hegy lábánál lakott egy lepukkant kúriában. A folyosóról nyílt a szalon, a hálószobák, a konyha, leghátul meg egy télikertből kialakított műterem. Mindenütt fej- és kéztanulmányok, vésők, kalapácsok, kispasztikák,

⁸ Egy papagáj, Kelet-India mókás szárnyasa meghalt. Láthatod a síromon, mint kedvelt engem az úrnőm. Bárha madár voltam, tudtam az emberi szót. Varjú is él, noha gyűlöli harc úrnője, Minerva.

agyagmodellek és bronzhengerek heverték. A szekrényeken, de még a kredencen is drótkonstrukciók, ülő- és állóaktok, a fürdőszobában öntőminták és vöröskódarabok voltak szanaszét. – Jöjjön – intett, és leültetett a szalonba. Töltött két pohár fehérbort, az egyiket felém nyújtotta. A mankók ellenére könnyen mozgott.

– Talán egy évem van hátra – nekem is, gondoltam –, ezért úgy döntöttem, teszek egy kísérletet a *véletlennel*, és feldobtam a hirdetést. Az *esetleget* akartam megmintázni. Adott esetben magát. Tízezerből azt az egyet, aki megértette, hogyan kell felhívni. Nincs rá sok időm, ezért szeretném, ha itt lakna. Mit gondol? Ja, és van még valami, ami sokkal fontosabb. Artúr. Hiányzik neki a sétatárs.

Azt hittem, egy kutyáról van szó, de abban a pillanatban egy ezüstoffekete csóka süvített be az ablakon. Néhány kört tett a szobában, majd rátelepedett egy életnagyságú öntőmunkás tetejére. Kortyoltam egyet a borból. A bútorokon, a szőnyegeken, de még az asztalon is zöldes ürülekpettyek fénylettek. – Artúr a padláson lakik, nem fogja zavarni. A házimunkára nem lesz gondja. Fizetni nem tudok, de talál itt mindent, amire szüksége lehet. Megmutatom a szobáját, aztán eldönti, hogy érdeklí-e a dolog.

– Ugye nem szereti a Boney M-et és semmi effélét? Ha nem zavarja, hogy kezelésre járok, még ma kezdhethünk. Le is kell vetkőznöm?

– Majd igen – felelte. Nem volt sok cuccom, néhány fontosabb gesta, annales, a gyógyszereim, szoknyák, pulóverek, ilyesmi. És az urna.

Miklós a virradathoz igazította reggeleit. A kelő napban, a hatalmas üvegtáblákon szétterülő fényárban itta kávéját. Tavasszal, mikor hozzá költöztem, még tudtam követni a hóbertjét, de nyáron már képtelen voltam a pirkadatban ülni, feküdni vagy állni órákon át. Egyszerűen elaludtam. Ahogy pedig közeledett az ősz, egyre később ébredt, és korábban is feküdt. Olyan volt, mint egy téli álmat alvó *homo ursus*.

Eleinte zavart, hogy úgy kezelt, mint valami anatómialeckét, de az első vázlatok után már egyáltalán nem bántam. Mindenemről külön tanulmányrajz született, a derékig érő hajamtól a lábkörmeimig. Idáig azt hittem, hogy nincs rajtam semmi látnivaló, de harminchét év után egyszerűen érezni kezdtem a húst, amiben laktam, az ereimet, a pupillákat, a fény sercegését a medencémben. Senkinek nem voltam jó soha, ahogy épp voltam, itt túl hosszú, ott túl rövid, elől sok, hátul kevés, nyafogtak állandóan. Itt meg oltárt emeltek saját tökéletlenségemnek. A formáim köré fonódott az egész életünk. Még Mária, a lágymányosi cigányasszony is az én biologizmusomhoz igazította a takarítást, Artúr a sétáit, Miklós meg az inzulinadagját. Ücsörögtem zivatarban, szélben, tógában és mezítelen, végül annyira hozzászoktam, hogy fel sem akartam öltözni többé. Egyszerűen látszóttam. Bemutattak önmagamnak. Észrevettem a talpam ívét, az árnyékot a lapockámon, a vénák domborulatát. Létezni tanultam. Mindeközben nem sokat beszélgettünk, nem kezdtünk semmiféle mondkába nőkről, férfiakról, kamaszkorról. Az anyag, a hétköznapokba csomagolt stációk lenyomata világosabb volt, mint bármilyen mélylélektani szöveg. Kiolvastam történeteit a szeme alatti ráncokból, a megfakult hajcsomókból, a nikotinsárga körmökéből. Rajta pihent minden történés vetülete. A lánggépgyár udvarán töltött nyarak, az egyetemi

évek, az első feleség körmei, a tornacipős bronzszobor a szocialista öntőbrigád bejáratánál, amit végül a cenzúrabizottság bontatott el, mert nem volt elég elvhű, csak élethű, s ami azóta a nappaliban ácsingózott, Artúr legnagyobb öröme. Aztán engem is megalkotott szőröstül-bőröstül, minden csigával, kitüremkedéssel, pihével és tollazattal együtt, ami voltam.

Mikor felhívtam, nem gondoltam, hogy Miklós fog visszavezetni az életbe, és azt sem, hogy őt meg nekem kell kivezetnem belőle. A szétvetett lábakkal könyöklő nőalak születése után látványos hanyatlásba kezdett. Füttyült a pirkadatra, nem diétázott, sokat ivott, káromkodott és telezabálta magát pogácsával. Estére kómába esett. Tárcsáztam a mentőket, visítottam, magamra ráncigáltam egy kétszer nagyobb irhakabátot, és Máriával szaladtunk az intenzívra. Artúr közben a krómsárga csillagok alatt szánkázott, körberikácsolta az egész környéket, majd a kórházi ablak párkányára telepedett, és csőrével kocogtatni kezdte az üveget. – Hess – intettem. – Hess már, te dög! Végül belealudtam az EKG pittyegésébe. Reggelre már nyitva voltak a fakó szemek. – Zsibbad a kezem – nyafogta.

– Ezt ne csinálja többé, mert itt hagyom – mondtam.

– Elkészültem az *esetlegessel*, nincs mit kezdenem magával tovább – suttozta.

– Nehogy azt higgye, hogy ilyen egyszerűen megszabadulhat tőlem. Megszoktam már, és amúgy sincs hová mennem.

A szürke arcon egy fintorszerű mosoly terült el.

– Nem akarok egyedül meghalni.

– Nem fog meghalni. Hazamehetünk végre? – kérdeztem, miközben segítettem levenni a pizsamáját. Felöltöztünk, ittunk egy kávét, és taxit rendeltem.

Rávettem Miklóst, hogy a *lehetésgesből* csináljunk egy sorozatot, és rendezzünk kiállítást belőle. Nem volt elragadtatva, de szó nélkül engedelmeskedett. Tudta, hogy tovább kell csinálnia, ha élni akar még néhány hónapot. Készültek az újabb vázlatok, kísérletezett vöröskövel, fával, mészkövel, kitöltötte a műtermet a kopácsolás, az arányok, a tömeg. Alárendeltük magunkat a témánknak, ami bizarr egységbe rendezte a valóságot. Miklós egyre betegebb lett, romlott a látása, kifekélyesedett a lába, nekem viszont nem volt szükségem kemoterápiára többé, javult a vérképem, gyógyulni kezdtem.

Mindenáron sétálni akartam Miklóssal, mikor meglátta a tolókoszit, üvöltözni kezdett, hogy ő soha, de soha nem ül bele egy ilyen szarba. Artúr kárált, én meg ordítottam, hogy márpedig itt az ideje kimozdulni végre. – Nem! Világos? – sziszegte. Dühöngött még egy darabig, majd odavonszolta magát a masinához, gyanakvóan vizsgálgatta, megtapogatta az ülését, a küllőket, ellenőrizte a fékeket, aztán kinézett az ablakon. Hosszasan nézte a dombokat tarajozó fákat, aztán megadóan legyintett és beleereszkedett a székbe. – Mehetünk – mondta. Egész tavasszal csavarogtunk. Tisztásokon napoztunk, végigjártuk a laposabb csapásokat, és megállás nélkül rosét ittunk. Nyárra elkészültünk a sorozattal, kibéreltem egy galériát az Astoriánál, és meghirdettük a tárlatot.

Fáradtan üldögélt a tolókosziban, és unottan hallgatta a nyitóbeszédet, sértette fülét a taps, a pezsgődugók pukkanása, a műgyűjtők tülekedése. – Vigyen innen – mondta. Kitoltam az utcára, és elsétáltunk a Klinikákig. Hadonászott, tiltá-

kozott, de addigra már a kórteremben feküdt. Másnap mikor benéztem hozzá, alig látszott ki a csövek alól. A karjában infúzió, a mellkasán tapadókorongok, zsinórok mindenfelé. Alig lélegzett. Bőre hamuszürke pergamen, körmei lilák, szemgödret sötét hártya lepte. Az anyag halála, az antianyag születése, gondoltam. Nem volt ereje kinyitni a szemét, kézfejével felém matatott. – Nem akarok itt maradni – suttogta. Szóltam egy nővérnek, hogy segítsen. Aláírtam, hogy „saját felelősségre” meg ilyesmi, és eljöttünk. Annyi ideje maradt, hogy elrendezze a kúria körüli papírokat, kifizesse Mariskát és eladja néhány értékeesebb szobrát. – Nem fogok megsértődni, ha árulod ezt a romhalmazt, csak várj vele, amíg kihűlök. Itt a pénz a temetésre. Csak semmi giccs, megértted? – ez volt az első alkalom, hogy tegezett.

Áthurcoltam az ágycsészét a műterembe. Artúr az ablaktáblák felett röpködött. Behúztam egy asztalt az ebédlőből és megterítettem. Esteledett. Most már úgyis mindegy, gondoltuk, és megbeszéltük, hogy lakomát csapunk, még szivart is szereztem hozzá. Miklós alig csipegetett, rá se gyújtott, én viszont piáltam rendesen, és fújtam a füstöt, mint valami tömjént, aztán életünkben először beszélgetni kezdtünk a hollókörmű feleségről, az anyámról, a nagyanyámról, gyerekkoráról, kisebb-nagyobb málháinkról vegelesen. Hajnal felé elhallgatott. Megint kómába esett. Most nem hívtam a mentőket, nem rikácsoltam, nem estem pánikba, csak vártam.

A reggeli fény ezüstburába vonta az erjedésnek indult testet. Behoztam egy mosdótálat, egy szivacsot, lemostam, megfésültem, felöltöztettem és hívtam a hullaszállítókat, de csak napokkal később, mikor már egy egész levendularét sem tudta elnyomni a rothadás szagát. Egyszerűen képtelen voltam megszabadulni a látványtól, ahogy szétterült és napozott rajta a halál.

Minden elmaradt holmimat elhoztam az anyámtól, könyörgött, hogy maradjak, mire én azt feleltem, vegyen egy mosogatógépet. Máriával rendbe tettük a kúriát, letörölggettük a szobrokat, és emlékkiállítását rendeztünk. A hamvasztás után Miklóst is hazahoztam és feltettem a könyvespolcra apám mellé, most már legalább hárman társaloghatunk a V 48-as mozdonyokról, forgózárakról, Rodcsenko függő konstrukciójáról meg a Kummer-féle felületről, természetesen latinul. Csak a nagyapámat sajnálom, hogy nem csatlakozhat a puccos társasághoz, na de akinek flancos sírkő kellett, az ne reklamáljon.

Péter Márta

sodródó viszonypontok (naplóvers)

(És akkor elérkezik az a pillanat, amely tarthat
egy hétig, tarthat egy hónapig, tarthat több évig;
nem tudjuk, mennyi ideig tarthat.
Jorge Luis Borges)

*napra toltál anyám-
ölem, földi fényre
borulatra
szolgáltad a
kezdő művet
vén lelkű
testemet
volt hát bennem gyanú
köldökzsinóron lógva is
meg félelem és rettegés
volt már több mint
sejtés, hogy miképp
is lesz majd,
mely világ
hol és hová,
és merre a
szándék, amely nem
számol velem, de
sodor, s majd
a sodrásban is egyhelyben
és úton
valami felé
el, s mindig az árnyék
(mint úti csomag)
testhábam árnyvilága
aztán a kapaszkodás
csak és mibe.*

nekem köszönheted az életed
mondta apám egyszer,
és hozzá anyám szava: megfenyegetett,
hogyan feljelent.
mert törvénytisztelő az erő, a
gyengeség (és a nagy hivatal illetékes nője is erős
volt meg gyenge, s főleg valamely
valóság foglya és szolgálja – tudom,
mindenki az, de mégis..., több erő nincs)
hát lettem, és vagyok
mint állami tervezett állami fölös
(sokakkal sokszorozva), és ez a vagyás,
valami csöndes és egyszerű nem,
mint egy belső súly, megül bennem
sötétben és forma nélkül, de
anyámat tisztán fölfogtam,
csak úgy, az életem át, ő lényileg szeretett
a teste is szeretett
nőiségéből kihajló virágként borult rám
és lelke is,
számolatlanul időt
örök végességben, ahogy
a sejtjeiben hullámozott
a meleg, befogadva szívem,
szorgalmas állatkát
vörös habot
anyában habzó kicsi
pumpát
akarnok izomcsomót.
szerettem bent, benne biztonságomat,
ölében, aztán öle körül (közel a meleg-nedvű
úthoz, ahol mindenki a legotthonabb), de
hamar megértettem, hogy e
test nem enyém, öle sem,
nincs hatalmam a bűvös áramokon
amik kötik (delejes kötések), és
valaminek teljesednie kell.
a méhlepény aggodalma
a köldökvér mosta belém
a rettegő sejtést
félelem-látást, és
gennyésre szoptott ujjal jöttem
(délután fél öt körül)
a mázból, újoni fényemből
magamra mutatva,

rátok. itt vagyok, nézzetek
ne nézzetek
már ekkor sem és soha.
nem szerettem magamon apám tekintetét
valamit élt, amit nem élt
nem osztható szenvedés volt (ez is)
magány-mély, magány-kút,
abba merült volna
szerszámot is kihalászni
és az volt a télsötét besenyőzi puszta meg a ló, kinek
hátára egy üzenettel felpakolták, ötévesen indult a
feketefehérbe, éjhóban vitte a ló meg a félelem (ismerte már e színeket,
legfőbb örökét)
és az volt a malom és a vele reszkető ház
(valahogy lenyűgözött akkor a rezgő bútorzat
az állandó zizgés, a tárgyi külön-élet)
és az volt a malomkő is, ahogy reptében repedt egy testen-koponyán, az
apa (apám apja) múlt vele.
a súlyos követ aztán sokszor láttam, tízéveket
állt a „malom” udvarán, és megálltam előtte,
a történet előtt
apám nem szabadult el soha a karmikus jeltől
kötömegettől.
a szobasarki rácsos ágyból láttam a kettőságyat
ágyukat, apám füstjét, felizzó paraszát, a
csend belsejét, töretlen magját, mert
lappangás volt az éjjel, szétterjedő
nagy sötét feszültség, formátlan erő
minden dolgok bensejének
kifordulása, és nem tudtam, mi lesz,
de ne általam legyen
halkan lélegeztem, halálhalkan
a kezdet és vég közelében alig.
ezt éltem, nem szavakba törve, de annál
magasabban, józan tudás volt, és szenvedő árnyam,
hogy testi korom nincs összhangban lényemmel, lényegemmel
késélesen látok élet-takarásban, és
tudtam, hogy csöndben kell maradnom
mert csak nyivákolás lenne szavam
apám idegszálain futó hirtelenség
gyúanyag, amiből lehet még ablakon kiugrás, anyám menekvés-gyakorlata,
ahogy testét a függöny lengi vissza, és e kép reménytelensége bennem.
(ötévesen rágyújtottam én is,
zsebből lopott cigi volt, erős
kossuth, de a bátyám feltépte a

budiajtót és fejbevágott, emlékszem a fényre,
a hirtelen megvilágosodásra, aztán többre nem)
a parázs járt a sötétben, tudtam, hol van apám szája,
amivel hallgat,
sokféleképp, asztalra borulva, órákig moccanatlan
dermedt arccal járva szobákon át
fektében bámulva plafont
duzzad már a szája – rettent nagyanyám
és utána mindig jött a cirkusz –
első műfaji fogalmam, nem kellett elhagynom érte
az ibolya utcát –
törött ablakok, székek, csillár, lábasok, rádió – ahogy röptében hallgat el
még messze volt nekem kassák, de a kép:
egy fazék kása meg a rádió az udvaron, növényekben...
néztem utánuk, mintha nem lennének helyükön a dolgok
de a kunkorodó drótok, fűszálak, kásaszemek együvé
tartozták magukat, ahogy lények, tárgyak lehetnek itt sodródó
viszonypontok.
a késeket mindig elraktuk
ne maradjon az asztalon, kéznél.
a kések nálunk élesek voltak, apám
élezte őket (is) – ügyes keze volt. kifaragta a régi bútortat háborúba ment
darabját, a szék hajlított lábait, támláján a rózsát, fapapucsot nekem
(sok év után ljubljanában hagyott el
az állomás sínjein már mezítláb gyalogoltam át)
csinált zongoraszéket is, pörgött velem, már forgott bennem a világ
aztán a szék elől vitték a zongorát, a nagy feketét, egy nap
fölcibálták a „teherre” (vagy lovas kocsit járt a virágutca földjén?)
csak a zongorát láttam, gyönyörű lomha testét
ahogy ellenáll az útnak
csak néztem a jelenést, isteni rendelésnek tűnt (emberi kivételben)
és súlyos látványosságnak is a jelzőtlen időben
mint egy temetés sötét ünnepélye. nem olvadt fel a kép
az emlékezet.
kívül voltam a valamin, ami innen nézve élet
életem vonulása, de mégis zuhanás
a sokat álmodott toronyból (talán templomi
magaslat volt), zuhanás ránduló
magamba, fölfogtam, ahogy a hulló tárgy értheti magát, helyben és
mozdulatlan, tudtam, hogy vézna testem ágyban és
vén lelkem lát bele az éjszakába
szobamagába és az nagyobb, mint testem
mint a ház.
a házunk
anyanagyszülőim háza a hajdani

szefcsik telepen, a szegfűk, muskátlik, rózsák, pálmák között az az ibolyák utcáján. nekem mindig egy nő maradt a név, nem is értettem, hogy történhet ott annyi szörnyű dolog, hogy vált minden ellenmagába, mitől önműködik a veszés. miért borul az ebédes asztal, miért fordul lábbal az égnek mint halott állat saját ételében (enyémben), néztem utána, föl se fogtam a gyorsulást (de a cirkusztól biztos jóllaktam, mert éhségre nem emlékszem)
a betűket már ismertem, amikor kiraktam a papírt a háló ablakába:

ez a ház eladó

(így láttam máshol is)

aztán megjött az első vevő és elvégült, amit kezdettől tudtam bennem, hogy úgyis rám vár, nekem jut majd a végső felszámolás, a bennfoglalt életek eloldása. élet-tárgyak tárgyas tárgyatlanítása, a szüntető menet állandó búcsúja, az elengedés, az engedés magamból, magam engedése, minden engedése, végül és végnélküliségben.

a házat nem is laktam

viszonyban voltam vele, éreztem anyagéletét, saját anyagában felfogott tehetetlenségét mintha túrt volna, túrta a történéseinket. sokat voltam benne szálmagamban, amikor nagyanyámat elvitte a mentő (lassan vitte, lassan fordult ki az utcavégen, mint egy öreg bárka, mindegy volt neki az idő, a halódó létet csak végéhez vihette). de a kevés szavú asszonyt korán meggyötörtem a kékfényű füzettel, vonzott rajta a szép kis huszár; hallani akartam az írást, mindig és újból, szerettem jános vitézt, végre valami nagy és távlatos lendület, petőfi bácsi még nem érdekelt. nem ismertem a nép nevében írtakat, nem tudtam, mi és ki a nép, ahogy a nép se tudja magáról a szót, csak néniket és bácsikat ismertem, habár megfoghatatlan sejtelmem volt egy valamiről, ami mozgatja a többet, ami valamilyen nagy és titkos indulat amitől félni illik, tartani.

tartani száját, saját és többes múltat.

apám nem mesélt háborúiról, csak néha piroskát és farkast játszott a el, olyan jó farkas volt, úgy csattogtatta fogát szemforgatva, hogy ámulva ijedtem – talán ekkor volt legközelebb különiségében.

nagy hallgató volt, a hallgatás volt a biztonsága, sötét odúja, lélekverme, fizette is megfizettük árát. ha ritkán énekelt, füttyült, mintha félelmében, félelmét oldva tette volna, egyik életét a másik helyébe. nem beszélt finnországról, hogy mi az a talvisota, moszkváról sem, az ottanról csak a словарь maradt, tintával írt neve alatt a dátum, ezerkilencszáznegyvenhét, december tizenhat.

karácsony.

nővérem harmadik éves, apja még nem látta, bátyámról se tudhatja, milyen négyévesen (én még boldogan nem vagyok).

és maradtak előnyomott és címzett tábori lelapok moszkvából, a hadifoglyok és hadifogoly hozzátartozók részére/открытое письмо для военнопленного, az egyik épp

karácsonyi, rajta

fenyőág gyertyával meg egy szerencsepatkó, lényeghez illően (csendes fohászt küldök [minden

nap az Istenhez Érted – anyám küldi) és a nyomtatott kívánság:

B.U.É.K. 1947

a címzés apámtól magának, a hadifogolynak, C.C.C.P. Läger 7453/7/3 (a szám olykor változik) van lap vöröskereszttel és félholddal is, почтовая карточка

[военнопленному/carte postale au prisonnier de guerre, és ráütvé a vöröscsillagos körpecsét: magyar kommunista párt központi hadifogoly irodája. hány kézen járt szerény szavú sorok, a jól vagyunk,

[hiányzol fedett magányai, apám szükségajstroma a családi születésekről, tíz fontos napról, amely örömet, boldogságot jelentett egykor és talán fog is még, tölti a helyet, és milliószor csókol, ahogy aztán sose tette, ahogy én már nem ismertem, én csak gátlásait, gátjait ismerhettem, ezervoltos közellétét. kisüléseit, ahogy most elsöre írtam, elírtam, kisüléseit.

meghaltam párszor a tétlen levésben, bámultam világom, hát miben vagyok, kényszerülök lenni alig létemben. pedig szent, valami szentség a titok, és titok is, biztos voltam benne, abban is, hogy a fogadás nem baszás (leszállt nedvi munka), hanem a test csak képe, teste valaminek, a fenséges zuhanó árnya, de a fenség létezik, és néztem az égre a nyár-est kuporodásában, ahogy a fűben pisiltem, mint a nőkutyák

sok kutyánk, sok macskánk volt, főleg nőállatok, heverték húsukkal itt meg ott, és hús nélkül, már temetve a kertben, láttam szülésüket és végüket, 'hogy minden egymásban kezdődik és fejeződik, az öreg morzsát én találtam meg az udvaron, hangyák lepték, már belepték az új birodalmat, a többinek szabálytalan vég jutott. egy macskánk megveszett, lábában dobálta magát agyon, a másik egy este nem került elő, reggelre betonná fagyott, már hiába simogattam szőrét-macskaszőrét, hiába, alatta már csak volt a macska, átcsúszott

[múltjába

és hol voltam én, hol volt az, akiről gondoltam, hogy van.

sohase tudtam egészen, helyes-e a gondolás,

a magam gondolása, mert

minden mozgott körülöttem, de nélkülem

ahogy mozgott a világ is

amelyben nem vagyok,

mozgott kívülem.

(mint a kérdés, hogy mi az,

mi lehet a lét, hogy

tükröződés-e, vagy

érzéklődés valakitől, által)

ismertem a létfélést, sok archan, vonásban ráismertem.

és ahogy földre kuporodtam engedni húgyot, mint a nőkutyák, leolvastam

[az égről, hogy a test

különös (lét)betegség, mert nem lehet egészen finom és magas, ha ily kényszerű

[anyaggal

sújtott. valami régi zuhanás a sejtjeimbe zárva, emlék-kényszer (ahogy a toronyból

álmomban...), émélygés jött, hányinger testemre, az átléphetetlen állapot tudása.

első iskolaévem tanítója mintha rajtakapott volna, miért vagy te mindig szomorú?,

[mintha

rajtakaptak volna, lelkem összerezzen, de nem válaszoltam egy hangot se. mit is mondhattam

volna nekem is tisztázhatatlan életemről, az sem volt egészen biztos, hogy abban élek, és hogy élek egyáltalán, ha nem tudom, mi az. pedig a skólában voltak szép vonulások, kék-piros nyakkendők, zenei ajzások, volt zászlók felvonása, nótamenés, menetelés, de bennem üres csend volt, vagy inkább űr, végtelenség, ami elkötött mindentől, háztól, otthonomtól. a lét szélén lebegtem, hatalmas hintán, vagy inkább trapézon, ott léteztem magam, és mintha anyám is ott alkotta volna süteményhalmait, vágyak halmait, a szeretés, szeretve levés édes dombjait cukros-torlaszait és kínjában is jót süített, valami belső szentség szerint, mert szentsége volt a süítésnek is, magánszentség az ittmaradásért a maradásért, amit úgy reméltem, mikor éji öltözéseiben annyi szóra telt csak, hogy megyek a tiszának és eltűnt lenni apám után csak a sírása, síró szeme, kisírt szeme ragadt a testembe, az elgyűrt zsebkendő esetlegességében hajolt felém a tökéletes semmi, a semmiség, nem mint kicsinység, hanem mint legnagyobb, a minden, ahová csak semmisülésünkéből, a másik partról pillanthatunk. ahogy a dunna alól pillanhattam a két oroszra, hogy meghozta anyámat, a két katonára, 'ki az árokparton találta ájulatban, mert a malom körül leütötték. néztem a katonákat (szabálytalan ellenségeket), egy nagy gépezet meglazult csavarjait. (a gépezet tankjait is elégszer, a vörös csillag úti vonulásokat, aranyfogú asszonyokat, a kantinban a hordós ruszlit, citromot, amiért a környékiek a szétvágott kerítésen át jártak a ruszki laktanyába) néztem a katonákba, kerestem bennük a meglazult csavart s talán szerettem is őket gyerekszeretéssel meghozott anyámért, a mosolyért, amit én a házban ritkán láttam pedig anyám tudott várni, nagy várakozó volt csodára is kész, másoknál ez a várakozás lankaszt, elfásít, nálam nem. én csak [egyre várlak, s egyre erősebben érzem, egyszer csak betoppansz és hazajött apám, egyszer és sokára. hazajött, és ki jött haza. valamit hozott magában, a bomlás rendjét, azt hordozta, félés-árnyat, a félelem nyúlós vetülését, rettegést, eltűnéseit, és halk szókat az eltűnéseiről, valakiről, aki véletlenül kiesett., akit a vonatból kilöktek. és biztosan gondolt a következőre, magára mint esetlegre, és [félelme tartotta egybe, mindig robbanásig. anyámban is fordult valami állag, már nem volt hely benne a várakozásnak, vagy a sok [várás csordult ki, kicsorbult lelkében a várakozás éle, ment utána, apám után, a férfi után, éjen is,

kereste. pedig jobb volt, ha nem volt, nem feszült apámtól a ház, nem zizgett, mint a malom, nem kúsztak benne a bomlás árnyékai, a tárgyak is helyükön maradtak és az ember is testében, magában.

ha számíthatlan idő, napok-hetek után lépett a középső szobába, kályhamelegbe köszönt be, keti-keti kólyom, sohase tudtam meg, mi az, nem is kérdeztem, de emlékszem rá

[nagyon, mint

varázsszóra, és apámra mint varázslóra, ahogy a tenyerén izzó parázssal rám nevet. ahogy nekem nevet, és magának. és nevetett akkor is, a ritkán nevető, amikor álmodtam egy pókkal verte szét, rohant a sok láb fejemhez fel, álmomból pattantam lábra visítva, és nevetett a ritkán nevető apám, és a póknál is ijesztőbb volt bennem a formátlan gondolat, amivel őt, valamiségét befogtam, fogalmak nélküli sötétben érinthettem.

idegen volt és magányos, a félelem magányosa. mert valakitől félni kell, szólt el olykor, mintha ragaszkodott volna a féléshez, nyomasztó ösztökhöz (ahogy megszokta, akárhol és mindig kényszerűleg) mintha a félés tartotta volna ki és egybe, aminek magát tudta. s aminek mi nem voltunk viszonypontjai.

nem is voltunk, vagy csak ritkán, rövid ébredésig, aztán megint a különvilág, benne bolyongva közöttünk.

igen, rajtakaptam őt már a kiságyból, ahogy engem a tanító, rajtakaptam az életet, ahogy megette az apám-lényt, ahogy a lényt ette meg

ahogy a félés állt a lény helyébe

(minden lény helyébe félés, helyek helyébe, a lét helyébe áll)

apám tán sejtette, hogy bennem így van ő, és néha zavarta a sejtés,

ha jutott figyelméből, külvilági fegyelméből még felénk,

ahogy vonszoltuk benne a malomkövet (a malmot),

és moszkva meg a finn történet utósúlyait,

ősztelitavasznári háborút, örök háborúkat,

mindenkorú félelmeket, félésnyomokat

sodródó viszonypontokat

lélekredőket, ahol az árnyak

feketeszikáran ülnek,

megülnek, a fény

ellenében és

ellenébeni

lét szerint.

ha lét volt

ha van

Lövétei Lázár László

Pót-ecloga

melyben a költő elköszön „Zöld” című kötetétől

*„Harczokat énekelek, s egy bajnokot...”
(Vergilius – Baróti Szabó Dávid)*

„ZÖLD”

*Kopp, kopp! Meglepetés! Surprise! – nézd csak,
ki van itthon!*

KÖLTŐ

Jesszusmária... Azt hittem, hogy a könyvpiacra vagy...

„ZÖLD”

*Lassan négy hónapja vesződök a városi ködben...
Jöttem, hogy nem-e mozdulnál ki a téli magányból...*

KÖLTŐ

Épp eleget dolgoztam rajtad! Nos, mit akarsz még?

„ZÖLD”

Hát... bemutatnád például a szakma előtt is...

KÖLTŐ

*Nem bánom – dedikállak majd egy-két kritikuskak,
de meg kell mondjam, féltelek egy kicsikét: ne feledd, hogy
Krisztus urunkat a szűkebb szakma csinálta ki végleg...*

„ZÖLD”

*Jócskán nyomdászagú voltam még, s már gratuláltak!
Bátran fekszem az ítések bonckése alá is –
inkább haljak meg, mint könyvtárban porosodjak!*

KÖLTŐ

*Semmi se szebb, mint kétszáz éves könyvbe' lapozni:
látod-e, máma Baróti Szabóval töltöm az estét...*

„ZÖLD”

*Sejtettem, hogy köpsz te a kortárs versezetre...
Nincs igazad... No de hagyjuk a témát... Kérem az áldást!*

KÖLTŐ

Minden jót, és... sok „levelet” díszes koszorúdba...

Csíkszentdomokos, 2012. január 22.

Fried István

Lövétei Lázár László két kötete

„Hátha a boldog posteritas majd megbecsülendi.”

Lövétei Lázár költői pályája akár (jó értelemben) kanyargósnak is volna nevezhető. Meglehetően éretten (nem robbant, hanem szerény öntudattal) lépett a „serény Múmiák” közé, noha feltűnően egyedi, összetéveszthetetlen hangütéssel. Az első kötet verseinek tárgyisége, objektívált létismerete legott fölvetette a folytathatóság kérdését, egyszerre jelezte, hogy a formaművész lehetősége ott rejlik a köznapiságot antik versmértékre szabó versszakokban, és éppen ennek révén tevődött ki a kérdőjel: lehet-e, van-e jövője ideges korunk költészettanaiban egy efféle „doctus” jellegű poézisnek.¹ Nagyot ugorva említtem itt költőnk megtérését, előre/visszalépését Arany Jánoshoz², kinek némely versében nem egy irodalomtörténészünk – joggal – saját korának „új szenzibilitás”-át igyekezett föltární. Méghozzá olyan értelemben, hogy az *Őszikék* verseit tanulmányozva nem egy városba szakadt „fájvirág” panaszszavát hallotta meg, még csak nem is peremre szorult egzisztenciális ironikus-stilizált önarcképét vélte fölfestve látni (karikatüristikus vonásoktól sem mentesen), hanem a költői és magánemberi személyiség összerakhatatlanságának, megszerkeszthetlenségének költői rendbe sorolását megkísérelte. Egyszerűen a modernitás dichotómiájának felismerőjét, regisztrálóját, önsorsának létbeliségként föltáróját. Lövétei Lázár élethelyzetei a *Két szék közöttben* egyben irodalmi egzisztencialista felhangokhoz jutottak, a költői századokba vetett individuum ironizáló reagálásait, deretorizáló idézés-technikáját, szövedék-jellegét tudatosítva. Aligha járunk el pontosan, ha az ismertető két új kötetet az eddigiek szerves, szinte problémátlan folytatásának fogjuk föl. Általában poétánk utóbbi kötetei nem feltétlenül következnek az előbbiekből, az egymás felé vezető szálak ugyan kimutathatók, de legalább annyi joggal demonstrálhatók a fordulatok, melyek során elemezhető a „szerves” építkezés, az újrakepítés, az elfordulás, a továbbírás, valamint az újakezdés (kis túlzással) szimulálásának igénye.

A rendteremtés, egy zűrzavaros létben történő eligazodás vágya szembesült a *Két szék közöttben* a szubjektívált szövegvilágokba (Aranyéba, Kosztolányiéba, József Attiláéba, Babitséba stb.) térés akarásával, a szövegvilág kiszámíthatatlansága a szövedéket alkotó tudatosságával volt ütköztethető, ilyen módon a revoltálás és a megbékélés szövegisége nem a kiegyenlítő érzelmesség/érzelgős tónusában volt érzékelhető, hanem állandó oscillációjuk segítségével. A meglepetés a továbbiakban sem váratott magára, a megritkuló Lövétei Lázár-versek a hagyományra reflektálás látványos gesztusai mellett a megnövekedett kísérletező kedvről kezdtek tanúskodni, magamat ismételve a folytatás és elmozdulás dialektikáját szem előtt tartva régi-új műfajok érvényességének elfogadtatásá-

1 Lövétei Lázár kötetéről több ízben írtam: *A költőről, akinek legalább egy feltett kérdése volt*. Tiszatáj 2001, 6.: 73–82., „amennyi szó szerint is benne van...” Uő: *Magyar irodalom(történet)*. Szeged, 2010, 242–265.

2 Lövétei Lázár László: *Arany-versek. Szélejegyzetek Arany Jánoshoz*. Csíkszereda 2009.

ban érdekelten. Ez a bonyolult sikerülő fogalmazás azt igyekezett közölni, miszerint költőnk poétikájának új vonásai az ekloga³ vergiliusi változatának felidézésével gazdagodtak; s noha az antik auctor a görög mintát honosította meg, tette alkalmassá korának nem pusztán költői szükségletei megszólaltatására, ennek a műfajnak XX. századi magyar története több szempontból hajta végre az antikizálás időszerűsítését: a *Pásztori magyar Vergilius* abba a sorba lép⁴, amelyet a *Horatius noster*⁵ kezdeményezett; a XX. századi új barbársággal szemben az antikoktól örökölt, újraélt, sajátja integrált humanizmus kor- és időszerű megalkotásának lehetőségét mutatta föl. A magyar költésztörténet „viszonya” a klasszika filológiához, az európai művelődés magyar fordítások/versek révén létrehozott megjelenítése a misztikába hajló nemzetjelleggel korrigálta. Ekkor valósul meg Radnóti Miklósnak Vergiliusszal a szó nemes értelmében versengő eklogaköltészete, amely a chthonikus/démoni erők káoszával szemben az e káoszban is őrződő gyönyörű képesség (József Attila) reménységen túli reményét közli a szigorú antik versforma segítségével. Lövetei Lázár mintha megkerülné ezt a hagyományt, mottóinak „idegennyelvűsége” azonban már csak a lábjegyzetekben közölt magyar versfordítások segítségével megteremti az „idegen” meg a „saját” nyelvi egymáshoz közelítésének lehetőségét, aztán a *Kilencedik ecloga* versformát (és nem csak versformát) vált, hanem a hangvételt előlegező mottót is, a „posztmodern” írásbeliségben akár elhanyagoltnak is nevezhető Faludi Ferenc től választ egy sort, ezt követően még mindig a műfaj kitágított keretein belül Kosztolányi nyomába lép⁶, mintegy jó szokás szerint elbizonytalanítva az egységes kötet bűvöletében élő értelmezést: a *(Tizedik) ecloga-féle*, amúgy játékosan a nyomtatott szöveg medialitását igénybe véve, aláhúzva, az önreflexió „terepét” megtisztítva. Ugyanakkor a saját „ecloga-félé”-re ráolvasva/rálátatva/ráértve-ráértve Kosztolányit: „Élni először itt e világon / s élni utólszor. / Látni a földet, látni csak egyszer / és soha többé;” – ehhez képest az ecloga-féle szövege kicsinyít, látszólagosan eljelentéktelenít, és csak kivételes pillanatban érzékeltetve a határhelyzetet, a létezés két – döntő – pillanata, ideje közöttiségét. A *Vendég-ecloga* visszatér versformájával az ekloga bevált alakzatához, de eltérít tőle többértelműségével: egyrészt címével maga figyelmeztet arra, hogy csupán vendég, befogadott, nem szorosan az eddigiekből következő, hanem máshonnan érkező, mégis idetartozó, hiszen ekloga, a külső formát tekintve, cím, alcím, latin nyelvű idézet a hozzá tartozó lábjegyzettel, hexameteres párbeszéd a pásztor meg a költő között; másrészt viszont egy más „paratextus” alcímként jelentkezése megteremti a kapcsolatot az első eklogával, az előszó és utószó funkcióját képviselő megnyilatkozásoként szerepel a kötetben.⁷ A bevezetés és a befejezés, a megindítás és lezárulás közt publikálódnak eklogák, a kötetnek így eleje van és vége, a kötetegész „narratív” struktúrája valaminek, valakiknek az elbeszélését teszi lehetővé, feltehetőleg a költőét, aki mindegyik eklogának a szereplője, a (tizedik)-nek olyképpen, hogy nagy valószínűség szerint róla szól, netán az ő szavát halljuk, vágyát sóhajt-

3 Eklogát írok a magyar helyesírás szabályai szerint, eklogát a megidézett költő műcímét említve. Vergilius esetében ritkábban használok a *Bucolica* összegző címet, inkább a szélesebb körben használatos *Eclogae* (eklogák)-ra hivatkozom. A német irodalomból származó idill jelölést nem műfaji értelemben emlegetem.

4 *Pásztori magyar Vergilius*. Vergilius eklogáinak teljes szövege. Ford. Baróti Szabó Dávid, Devecseri Gábor etc. Összeáll., bev. Trencsényi Waldapfel Imre. Budapest, 1938.

5 *Horatius noster – Magyar Horatius*. Anthologia. Ford. Arany János, Babits Mihály etc. Bev. Kerényi Károly. Utószó: Trencsényi Waldapfel Imre. Budapest, 1936, 1940.

6 *A Harsány kiáltások tavaszi reggel* versformáját imitálja költőnk verse.

7 A számmal ellátott eklogákból tíz lelhető a kötetben, ehhez járul még kettő, előszói, utószói funkcióban.

ja el, a kilencedeknek ugyancsak valószínűsíthetően ő az elbeszélője (erre vall, hogy vers-tani metaforát alkalmaz, szól a pásztorról stb.). A párbeszéd-től eltérés nem az ekloga műfaja ellen hat (vö. Radnóti!), jóllehet a módosítás gesztusait sem volna szabad teljesen kizárni, inkább a műfaji lehetőségek kitapogatásáról lehetne gondolkodni. Még egy, eled-dig szóba nem hozott eseményéről lehet megemlékezni költőnk modernné stilizált, helyenként alulretorizált, helyenként meglehetősen látványosan az antik(izáló: Hölderlin!) paratextusra reflektáló eklogáival kapcsolatban: az idillikusnak, az „ósi”-t, szinte „patriarchális”-at megidéző versbe a költői énjét kereső, az én és a „közeg” viszonylehető-ségeinek megfogalmazhatóságán töprengő, szó és hétköznapi-tapasztalati „valóság” szembesüléséből adódó líra olyan elemei, mozzanatai kérnek bebocsáttatást, amelyek visszaszorítani látszanak az ekloga évezredes szokincset, környezetrajzát, a modernség-hez képest leegyszerűsítettnek tetsző előadását. S mindezt azért, hogy a látszólag könnyed előadás, a hol kissé elsúlyosított, hol a hagyományoshoz igazodóan némileg ellégiesített hexameterek az új, XXI. századi élethelyzetekre reflektálásra alkalmas – „próza” (?) – nyelv kimondását lehetővé tegyék. Ilyen módon válhat a „laptop” szereplővé, hasonlóan az obeliszkhöz (ennek legalább feltárható volna antik vonatkozása!) – történhet utalás, még ha elidegenítő formában is, a környezetvédelemre és így tovább. Talán nem szerfölött merész feltételezés megkockáztatnom, hogy ez a kötet (csak most árulom el, hogy a címe: *Zöld*⁸, ám ezúttal nem térek ki sem a színszimbolikai jelentésekre, sem a meghonosodott „természeti” utalásra), amely 2008 és 2010 között készült, hogy 2011-ben jusson nyomda-festékhez, egyszerre tűnik számvetésnek, körülnézésnek a természetibe is betörő modern-ség „világ”-ában, költői kísérletnek a hexameter alulretorizáló, a köznapit, a szlenget, a divatos-közhelyes fordulatokkal élő beszéd poeticitását megcélózva⁹, valamint az önnön költő voltát egy régi-új műfajban körülírni és nem annyira megnevezni, mint inkább kör-vonalazni kívánó lírai elbeszélésben. Hogy ne legyen kétség, a hátlapon a szalmakalapos figura, kinek arca nem látható, ülvé-guggolva nyúl egy kertben valamely természet után, s a kép alatt a referencia: Lövétei Lázár László 1972-ben született. Költő, műfordító, a csikszere-dai *Szekelyföld* szerkesztője. Míg az egyes versek alatt lelhető keltezés a Csikszentdomokos helynevet adja meg, egyetlen napot jelölve meg a vers keletkezésére. Az időnek és a térnek „koordinátái” közé helyezve az eklogák párbeszédeiből kibontakozó történet tárgyakép-pen a „világ” mellett a költő közérzetét nevezhetnők meg. Ez a közérzet nyilván „függvé-nye” (koordináták!) a „világ”-nak, miközben a „világ” a költő és beszélgetőtársa szavai által fogalmazódik meg, kap ráismerhető vonásokat, „gondolódik el”. Minek következté-ben a költői közérzeten át szűrődnek a világ (meg a szűkebb környezet) kisebb-nagyobb, fontosabb-jelentéktelenebb eseményei, természetesen olyképpen, hogy a párbeszédekből kibontakozó „világ” hatása érzékelhető legyen a költői közérzet változásaiban. Olyan kötet a Lövétei Lázár Lászlóé, amelynek egésze jóval több, mint ami az egyes eklogákból kiolvasható: részint ezért, mert az eklogák egymásutánja felfogható úgy is, mint téma, meglehetősen szabad variációkkal (hogy egy zenei szerkesztésmód esetleges lehetőségét említsem), ilyen módon az állandónak és a változónak tűnő dialógusára legyen vethető az értelmező pillantása, de részint azért (is), mivel az eklogák lehetőségeket ajánlanak egy műfaj modern kidolgozására, s így az értelmezőt arra készítetik, hogy a műfaj-történet/

8 Az önmagukat zöld pártként, Greenpeace-mozgalomként meghatározó csoportosulások érvrend-szerében ugyan nem érzékelhetők az eklogákból származtatható motívumok, de az öko-líra, öko-kritika megjelenése ezen a téren több, mint jelzésértékű.

9 Ez a fajta nyelv Verseghy Ferenc és Fazekas Mihály XIX. század eleji verses műveiben kínálja föl az időmérték révén megnyilatkozó alulstilizáltságot. Vö. tőlem: *A népies hexameter kérdéséhez*. Irodalomtörténet 1977, 702–212.

elmélet felől érkező sugalmazásokat egyfelől a költő pályáján lelhető versajánlatokkal próbálja meg összeolvasni, másfelől az antik és modern XXI. századi konfrontációja nyomán keletkező „költőiség” jellegéről töprengjen el. Csakhogy mindez (nem kizárólag a mottók révén) az európai művelődés századaiba (ki)vetítve kíván új poétikai minőséget létrehozni; s ez az új poétikai minőség az anyagi kultúra egyes mozzanatainak megverselésével, ha úgy tetszik, költői „tárggyá” „emelés”-ével mozdul el a műfaj hagyományától, hogy visszatérjen az egyik forráshoz, Vergilius eklogáihoz. Állíthatom ezt annak ellenére, hogy a mottókban jóval többször bukkanunk Horatiusra, mint Vergiliusra, s a több szempontból szintetizáló *Vendég-eclogá*ban sem jut hely az eklogák római auctorának. Mégis, a kötetegész számos ponton mutat Vergilius első eklogájának irányába, város és falu, költészet és köznap, otthonlét és távollét oppozíciói a *Zöld* című kötetben is felmerülnek. S nem egészen mellékesen: Vergilius *Bucolicája* (*Ecclogae*) tíz eklogát foglal magába, a *Szimbólumtár* szerint a tíz „A kozmikus teremtés, a mindent magába foglaló univerzum, a totalitás, a befejezettség és a tökéletesség kifejezője.”¹⁰ Hiba volna eltúlozni a *Zöld* eklogáinak számmisztikáját, annyi azért megengedhető, hogy a szövegből minduntalan kibukó szintetizáló igény (amely korántsem pusztán a lekerekítés, a kizárás, a tökéletesség-illúzió attribútumaival volna jellemezhető) „világképi” vonatkozásokat hordoz, ismételten bináris oppozíciók ideírásával közölvén feltételezésemet: kicsi és nagy, közeli és távoli, egyszeri és világszerű, (újra!) antik és modern, közlő és reflexív, emberi és tárgyi, személyes és mediatizált ellentéteinek helyet adva. Olyképpen, hogy bármelyik előfordulásának indokoltására vetüljön fény, mindegyik a „maga módján” helyén legyen/a helyére kerülhessen. S ha innen tekintünk a *Vendég-eclogára*, húsz sorára (a húsz kétszer tíz, megerősítés, akár fokozás, de – egyben – eltávolítás), újolag antik és modern szembesülését lehetne konstatálni: „vendég-ecloga” olyan értelemben, hogy vendégszövegekből áll, egy-egy sor szó szerinti idézet görög, latin, neolatin (a zárósor Janus Pannoniusé), német (Goethe) és magyar (Jékely Zoltán) költők verseinek magyar fordításából, olyan szövedék keletkezik ezáltal, amelynek többszörösen rétegezett utalásrendszere világirodalmi kollázként lehetne megnevezhető: a *Vendég-ecloga* első sora például Goethe kilencedik római elégiájának első sora – Radnóti áttünetésében, így a neoklasszicizmus antikvitas-képzete vonódik be, az eklogákat szerző Radnóti nyelvén, egy mai – erdélyi – poéta kötetkompozíciójába. Visszatérve a kollázshoz, amely Picasso és Braque avantgárdjától indult, a *Vendég-eclogá*ban némileg módosul, hiszen a szövedék olyan értelemben „egynemű” anyagot tartalmaz, hogy többékevésbé „rokon”-ítható művekből emel ki egy-egy sort, igaz, jelentékeny időbeli távolságot sem tagad (meg), ám a folyamatos „történetmondás”-ban összesimulnak a szálak, s így nem mutat a vers közösséget a franciák által sikeresen művelt collage-zsal, az eklogát végigolvasva hagyományos szöveget vehetünk tudomásul, főleg a majd féllappnyi informatív lábjegyzet árulkodik az „avantgárd”-nak minősíthető gesztusról.

Amit a regényről szokott állítani a tudós kutatás, átszivárog a *Zöldbe* és a hozzá hasonló versekbe/verseskötetekbe; nevezetesen az, hogy (általánosítva) a mű, ezúttal bármely kis terjedelmű, lírikus jellegű lett légyen, a nyelvek rendszere. A *Zöldben* nemcsak a városi lakos, laptopját még a „természet”-be is magával hurcoló, a világpolitikára nem kevésbé reagáló játszik a nyelvi regiszterekkel, a „romlatlan” ártatlanságú, egykori reprezentánsainak utóda, a beszélgetőtárs pásztor sem csupán idilli hangot hallat, idézet mindjárt a kötet elejéről; a *Nulladik eclogából*:

10 *Szimbólumtár. Jelképek, motívumok, témák az egyetemes és a magyar kultúrából*. Szerk. Pál József, Ujvári Edit. Budapest 1997. 460–461. Vö. még: „A pythagoreus számmisztika középpontjában a Dekász, a legnagyobb és legtökéletesebb szám áll. A világmozgató elv, az isteni és emberi rend letéteményese.” (Uo.)

Kötvé hiszem, hogy a kecskeszágú lájf ennyire fontos lenne... De itt is »történülhetnek« csuda-dolgok – egyszer még patanyomból is szürcsöltem az állott, nyári esővizet...

A kecskeszágú lájf kétféle nyelvi tartományból eredeztethető, falusi-városi nyelvhasználatot sugallva, ekként oxymoronként elkönyvelendő, az idézett szó viszont Ady *Krónikásének 1918-ból* című verséből van kölcsönözve, persze ott az iszonyú dolgok igéje, itt meg a sokat sejtető csuda-dolgok kapcsolódnak hozzá. A Pásztor véletlenül szólja el magát; ennek az eklogának befejezésében a Pásztor szintén ezt a nyelvkeveredést prezentálja:

*Itt csak a fecskék informálnak a kinti világról,
s Szent György napja után már én sem üzenetek innen –
ülhettek otthon a sutban, hogyha a hó leesik majd...*

Az önmagára vonatkoztatott idill (vö. utolsó sor) idézetünk első sorának civilizációs szókinccsével alkot párt (informál), a kölcsönös üzenetváltás modusa ugyan rejtve marad, a póznák közé feszített drótokon ülő fecskék (találgatok) az információhordozók, felkeltetik a régebbi elképzelést az üzenetet vállaló madárról, lehetővé téve a feltételezést az „információs” társadalomról (mely itt a kinti világ emlegetésével lép be). A költő természetesen a nyelvi változat szerint váltja a sorokat, szinte verslábakként, ütemekként más-más tónust bevonva beszédébe. Íme, négy sor az első eclogából:

*Májusi napfény? tőlem ugyan süthetne ezerrel,
amitől én még benn ücsörögnek Vergiliusszal.
Csakhogy az embernek nagy ritkán hobbjá is van,
s úgy tudom, errefelé már szépen nyílik a nárcisz.*

A kötetben különleges helyet foglal el a *Negyedik ecloga*¹¹, amelynek alcíme: „-Álom-”, s amely egy többszörösen keretezett történet elbeszélésével jeleskedik, s e többszörös keret szemléletessé az írás(kép) medializálásával válik, egyszerűbben, a különféle jelzések, idézőjelek értetik meg, mikor ki beszél. Igaz, éppen az első beszélő kilétéről találgathatunk. Az egész szöveg két idézőjel közé van téve, noha az első elbeszélő csupán tíz sort mondhat a magáénak, mintegy visszapillant a „pásztori múzsa”¹² szomorú történeteire, néhány motívumra utalva, innen továbblép „a klasszikus ókori lírá”-hoz, melynek történetei a szívszerelem viszontagságait adják elő, hogy aztán önnön költői érdeklődését megérintő találkozáshoz jusson el. A felvezetés látszólag az antik témakörön belül marad, ám az ezt reflektálva értelmező beszéd, szentenciázó előadás egy mai megszólalót feltételez. A találkozás valójában a nyája mögött ballagó, leeresztett orrú pásztor elbeszélése egy találkozásról, s ezt a pásztornak ugyancsak az antik irodalomra vonatkozó hivatkozása („Theokritos isteni verse...”)¹³ vezeti be, mintegy az ismétlődésnek, az egyazon alaphelyzet újbóli felbukkasásának esetét példázva. A „lassan kétezer-ötszáz éve”-s történet „kortársi” változatát a pásztor Lóbőr Berci barátja közli. Néhány sor, aztán Lóbőr Berci veszi át a szót: házassága szomorú-groteszk históriáját meséli el, igen alaposan, a maga nyelvén,

11 Látványos az eltérés Vergilius negyedik eklogájától. A szerelmi történet (reményteljes, reménytelen) egyébként a görög és a latin műfaji változatokban bőségesen van képviselve.

12 Kiegészítésképpen: E címen (Pásztori Múzsa) görög bukolikus költőkből jelent meg válogatás. Ford., utószó, jegyz.: Kerényi Grácia. Budapest, 1961.

a modern élet keretei közé helyezve esetét, megszólaltatva a hiedelmet, Rebi néni révén Arany János *Tengeri hántását* beemelve. Ha nagyon akarom, más „vendégszövegre” is bukkanhatnék: „*Most csak a néma, üres ház csöndje üvölt a fülemben...*”¹³ (Az én kiemelésem. F. I.) A lényeg azonban az, hogy elbeszélő meghallgatja az elbeszélést, amelyet egy másik elbeszélő közvetít számára. Az eklogát ez a másik elbeszélő zárja két sorral, nyitva hagyva a történetet:

*„S azzal fogta magát, s fölment a hegyekbe.
Nem tudom, él-e szegény...
Én, sajnos, azóta se láttam...»*

A kettős idézőjel utal a többszörös keretre, a nyitva maradó történet azonban visszaigazolja az első elbeszélő, a költő bejelentését:

„Épp a minap hallottam egy újabb ecloga-témát:”

Amiről eddig még nem volt szó, és ami átvezethet a másik kötethez, a Zöld illusztrátorra Lestyán Csaba, s az ő grafikája alapján tervezte meg a borítót Szentes Zágon. A másik kötet, a *Zöldnél* még inkább bibliofil kiadvány, a „külső”, a jól megválasztott papírtól a betűtípusig a kiadvány magas fokú esztétizálásának szolgálatában áll. Az illusztráció a *Zöldben* két nyomtatott oldal közé helyezetten nem értelmezi, de nem is pusztán kíséri a szöveget, határozottan megrajzolt emberalakja⁽ⁱ⁾val figyelmeztet a figyelő, szemlélő, a felfelé tekintő figurára, egy (több) meditatív testhelyzetre anélkül, hogy a gondolat/gondolkodás dominanciáját sugallná, inkább a jelenlétét, az ittlétet, amelyben akár egyedül, akár a párbeszéd szituációjában erősödne a meggyőződés: csak valakihez, valamiről való beszéd létezik, minden (költői) megnyilatkozás korábbi megnyilatkozásokra reagál (közvetve vagy közvetlenül), e kötet illusztrációi nem rajzolják meg a költőnek (vagy beszélgetőtársainak) konkrét szituációját, ennél kevesebb valósul meg, egy nemigen azonosítható figura (test)helyzetét vázolják föl, de ennél több is; általánosítva: helyzetét, amely olykor kíváncsisággal, máskor kontemplációval, megint más ízben pihenés közben jelzi az élet, az idő más-más szakát. Az egyszerűsítéséig csupasztított jelzés utal arra, hogy egy verseskötetet illusztrál a művész, a fül mögé dugott ceruza, az egy szárnyával látott alak, babérkoszorúja a kézben, az ég felé merengő fekvő figura érzékelhető iróniája rokonul az előadás többszólamúságával, mely szólamok között a regisztrált segítségével nem nehéz ráismerni az elbizonytalanító, a távolságtartást imitáló alakzatokra. Kiváltképpen „harmonizál” a 44. lap ábrája: az egymásba fonódó, rusztikus kezek fölött jelzésszerű felhők/felhődarabok, a lent és a fönt deszakralizált képe, a kezek nem imára kulcsolódnak, talán csak pihenésre, a felhők nem a megváltás ígéretének közvetítői. Beszédesen a *Kilencedik ecloga* záróstrófája párosul a rajzhoz (egymással szemközti oldalon lelhetők):

*Nyugszom tehát én is: miért vágyini többre? –
úgyse lesz már rosszabb, s elviselhetőbb se:
felre gond, miegymás, s elheverni szépen,
mint a hamis bankó Isten perselyében.*

A másik kötet 270 számozott példányban készült „a költő és a grafikus aláírásával”, ezek után nemigen okoz meglepetést a cím: *Tizenkét vers – tizenkét grafika*, a csikszeredai Pro Print Könyvkiadó éppen úgy megérdemli a méltatást, mint az ugyancsak remeklő Tipographic nyomda Csikszeredából. Nem felejtettem el a grafikust, de külön mondatot szántam neki. Siklódy Ferenc a legjobb erdélyi hagyományok folytatója, engedtessek meg,

¹³ Radnóti Miklós: *Levél a hitveshez: „üvölt a csönd fülemben...”*

hogy Kós Károly és Bánffy Miklós nevét leírjam emlékeztetőül, az *Erdélyi Szépművéses Céh* sorozatát idézzem föl, amely nem csupán tartalmilag gazdag, hanem „küllemileg” is igen szép könyvekkel ajándékozott meg. Az efféle bibliofília természetesen a nyomdatechnikai „bravúrok”-nak kedvez, ezt használta ki többek között Kassák Lajos(ék) avantgárdja, a szépségkultusz híveit ajándékozta meg, mint tették azt a szecesszió könyvművészei, az összművészeti alkotásokért, a művészetek kölcsönösségéért munkálkodók adtak közre olyan (céhes időket felidéző) „remek”-eket, amelyek nem elégedtek meg a szavak dialogikus természetével, hanem igénybe vették a képpé, rajzzá formálás lehetőségeit, mely lehetőségek révén a szó egy másik médium igénybevételével mondódott, gondolódott tovább. Egyszerre kínálva föl értelmezésre mindazt, ami szóval közölhető, ami szóba rejthető, ami a szó által feltárható, valamint azt, aminek révén egy másik művészet, „technika” részévé válhat, így „eredeti” ajánlata mellé egy másikat, adott esetben a rajzot, rajzilag megkomponáltat illeszthet. A *Tizenkét vers – tizenkét grafika* alkotásai egymást egészítik ki, a szavakkal látás/láttatás meg a linóleummetszetekkel reagálás, értelmezés, kezdeményezés lehetőségeivel eljátszva. Igaz, több a szó, mint a metszet, mivel a kézírás „kép” és a nyomtatott szöveg (egyik ismétlése a másiknak? Melyiké melyiknek? Vagy valami más?) egymást követi, a szépírással, kalligráfiával rótt sorok nyomtatott változatát is megkapjuk. Itt jegyzem meg, hogy a dolgozatomban említett kísérletezés ebben a kötetben bontakozik ki, a régi-új formában, a képversekkel, kalligrammákkal (vö. *Coeur couronne et miroir: Szív korona és tükör*; Apollinaire egyik legnevezetesebb képverse, a kötet 1918-as kiadásában Picasso rajzai is megtalálhatók); a kézirat olyan közvetlenséget sugall, amely visszavonódik azáltal, hogy nyomtatásban jelenik meg, viszont megőriz valamit a személyesből, az intimből, talán az alkotási folyamat kezdő szakaszát közvetíti, mindenesetre a szemlélő/olvasó eljátszhat a gondolattal, hogy a versben megképződő szerző(funkció), az általa odaértett szerző kézírása megengedi számára a kézírásból közvetlen „következtetés”-t, mintegy amatőr grafológussá válva. Ezt a lehetőséget azonban cáfolni látszik a kézírásos vers érzékelhető megtervezettsége, jól elrendezettsége, amelynek elolvasását megkönnyíti az előző lapon lelhető nyomtatott változat, amely viszont a nyomtatás technikai lehetőségeit engedi láttatni, híven követve a vers által felrajzolt alakzatot. A rövid versek az illusztrációkkal (pontosabban: linóleummetszetekkel, melyek értelmeznek, továbbolvasni készítenek a kötetet lapozókat) együtt „jelentenek” valamit, jöllehet a grafikák a külön értelmezés jogát is fenntartják, hiszen nem csupán „fordítások”, hangulatképek, hanem egyik-másik esetben a vershez fűződő rajzos kommentárok, melyek kitérítik a vers kifejtetlenül maradt világát, „térbeliség”-et kölcsönöznek a versnek. Így visszafordítható az állítás: a vers szavakba foglalja a grafikák szuverén helyzetképét, ugyanannak/hasonlónak/rokoníthatónak(???) egy változatával szolgál. Vagy mindössze(?) annyit közölnek: ez is lehet, ilyképpen is látható, ez a jelentés is tulajdonítható (versnek, grafikának). A *Ballada* két információval igazít el: Csíkszentdomokos, a.D. 1599, majd az első sor: „megölnék itt egy főpapot”. A linóleummetszeten közepén fönn az évszám, 1599, alatta tálon (eszerint) a főpap derékig, oldalt címerjelzések, érmék stilizálva, oldalvást fenyők, mintegy a havasokat jelezve, lenn talán sziklák(?), hegyek(?) fekete alapon. Az erdélyi történelemben járatosak a szerencsétlen sorsú, fejedelemnek szánt Báthori Andrásra ismerhetnek az elmondottakból, ki a trónról időnként lemondó, időnként oda visszatérő Zsigmond politikájának, valamint a Báthoriak és a székelyek nem túl jó viszonyának áldozata lett. A bíboros-fejedelem levágott fejét Mihail Viteazulhoz vitték, aki álszenten zokogott a „szegény pópa” fejét látva – mint ezt a történetírásból tudhatjuk.¹⁴

¹⁴ Szamosközy István *történeti maradványai*. 1566–1603. Kiadta: Szilágyi Sándor. Budapest, 1876, II. k., 1598–1599., 366. Báthori András hét hónapos fejedelemségéről ugyanitt olvashatunk. Magyar fordí-

A *Ballada* sejtet, körülír, tíz sorban, keretbe foglalja a „belzebug”-i eseményt, Belzebugot kiugratva a rimes sorokból, hiszen rá nincs rím, nem fogható rímbe...

A *Két hexameter* József Attilának két, kérdés formájú hexameteréhez volna párosítható, ha nyelvjátékával nem térítene el tőle. Ugyanis itt az állítást kérdés követi, mely nem visz előbbre, a hexameterek statikáját teszi súlyosabbá. A kis kezdőbetűs kezdés azt sugallja, hogy valami folytatódna, az állítás azonban oly radikális, hogy nem pusztán verstechnikai „fogás”-ról elmélkedhetnénk. Színe és visszája? De melyik melyik?

*eddig még soha nem sikerült kijavítani semmit
mért épp most sikerülne vajon kijavítani a semmit?*

A linóleummetszet (mintha) nem igazít(ana) el. Felül egy erőteljes férfialak bukkan föl, ő lenne a mester, akire valaminő javítás lenne rábízva(?), alatta a feketeségből oszlopcsarnok részletei rajzolódna ki, egy a távolság miatt aprónak tűnő figura jön vagy megy, az oszlopcsarnok nyitott, rajta keresztül egy távoli vár volna látható. A kép másik oldalán közelebről meg nem nevezhető rajzon egymásra hányt faágak(?) vagy más hulladék, mögötte feltehetőleg szintén hulladék, felfelé meredő csövekkel, fenn a négy fekete pont mintha füstfelhőt jelezne. Az oszlopcsarnok akár antik környezetre utalhatna, a távoli vár lehetne középkori/kora újkori: az oszlopok/csarnok rendje s a hulladékok keltette rendtelenségérzet ellentéte(?), megfelelése(?) különös-rejtélyes közege (lehet) annak, amit a *Két hexameter* közöl. Állítása paradoxon: a *még soha* szemben áll az *épp mosttal*, a *semmit* az a *semmittel*, a *kijavítani* köznyelvi alakja a *kijavítani* kissé avított/modoros formájával, az első sor határozottsága (nem sikerült) a második sor feltételes módjával (sikerülne). Csakhogy az ellentétek látszólagosak, ami egy meghatározott időpontig volt érvényes (eddig), olyan állapottá lesz, amelynek „érvénye” visszafelé és előre is eldönti a vitát: soha semmit nem sikerül megjavítani, hiszen, mert, ennek folyományaképpen a *semmit* sem lehet „kijavítani”.¹⁵ A javítás kudarcos vállalkozásnak bizonyult, s mire odáig ért a művelet, hogy a *semmit* „javítná”, kiteszik, hogy az sem biztató fejleményként könyvelendő el. De éppen a forma, az ismétlések, a paradoxon „mívessége” bontja ki a másik lehetőséget, a nyelvi játékosságát, a nyelvben magában rejlő potenciál felszabadítását, többek között azt, hogy az általánosan használt/értett jelenés aligha rögzíthető, elegendő egy határozott névelő beiktatása, hogy az egyszeri beléphessen az általános/egyetemes tartományába, lexikailag is formálva a megnevezett szófaji státusán: Ady óta gyakorivá lett gesztus a főnevesítés, akár melléknévről, akár névmásról van szó. Egy efféle nyelvjáték során a párhuzam és ellentét megfeleléssé válhatnak, és még az sem dönthető el feltétlenül, melyik a fontosabb tényező, hihetünk-e a szó szerinti jelentésnek, netán lendüljünk tovább, s keressük, tárjuk föl a szöveg „poétikai funkció”-ját. Ugyanez a helyzet, ha a képversek szövegének titkait kíséreljük meg fölfejtani. Előljáróban kijelenthetjük, hogy a képversek „lényege” nem a prózává átírt szavak jelentésalkotó sorrendiségét megfejtő olvasás: kis túlzással élve, majdnem mindegy végül is az egyszeri jelentés. Mivel ennek a jelentésnek kevésbé a verstani alakjából következik poeticitása, „önmagában” akár triviális közlés, jelenték-

tásban: Szamosközy István: *Erdély története (1598–1599, 1603)*. Ford. Borzsák István, vál., bev., utószó: Sinkovics István. Budapest 1981, 177–298. A fejedelem temetésének leírása csak a korábbi, latin nyelvű szövegek közlésben olvasható.

15 Elszabadult képzeletben Tandori Dezső aforisztikus megfogalmazásaira asszociálok. „*Én nem akarom, / hogy az legyen, / amit én akarok. / Én csak azt akarom, / hogy ne legyen, / amit én nem akarok.*” *Úgy nincs, ahogy van*. Budapest, 2010, 31. Az idézet a *Nézeteim* című ciklusból való.

telennek tetsző mondatszerkesztés, mivel alá van rendelve a szövegből megalkotott, onnan kibontakozó képiségnek, mely „önmagában”, „képként” nem funkcionál megfelelő hatásfokkal. A képvers a művészetköziség segítségével figyelmeztet szöveg és ábra egymásra utaltságára, többnyire a cím jelöli meg azt a területet, a fehér papíron azt a teret, amelyet a szövegnek ki kell rajzolnia, és rajz révén be kell töltenie, a szövegmezőt elválasztva a fehér papír kitöltetlen üres helyeitől. A korábban emlegetett paradoxon (mint szövegalkotó alakzat) a képvers és a linóleummetszet viszonyában érhető tetten, a rejtvény/feladványszerű szöveghez képest a metszetnek szemléltetnie kell a betűkből, elválasztatlan szavakból, írásjelnélküliségből szerveződő „ábrá”-t, itt a szótaghatárok figyelmen kívül hagyása nehezíti az olvasást, ám a grafika (bizonyos mértékben) megkönnyíti, persze csak bizonyos mértékben, mivel nemcsak a képvers címében közöltekre reagál, tartalmazhat olyat is, amelynek sem a címben, sem a képversben nincsen fedezete. Az *Apa és lánya* szövegében reagál a metszetre, míg a metszet páros portréja csupán utal a szövegre, de a páros portrét fölülről körbeölelő kisebb ábrák (téglalapba foglalva), majd a kép legfelső részén a három fekete gömb (e gömbök korábbi metszetekből ismerőseink) részint biztosítják a kapcsolatot, motivikus ismétlést jelezve, a kötet korábbi műveivel, részint kitöltik az üres teret. S míg a képvers a kettős portrét ígéri, időiségbe ágyazva, a szakralitás képződéséhez járulva (folyamatos írással: idestova lassan három éve hallelujáznak az angyalok...), a linóleummetszet kettős portréján az egyik figura ölelő karjából mintha angyalszárny nőne ki. A *Három mandulafa* ajánlása eloszlátja a kétségeket, a (dunántúli) mandulafákat a magyar irodalomba beleíró poéta megneveztetik (In memoriam Janus Pannonius), a három képvers azonban csak címében idézi a késő középkori elődöt, az alcímek másfelé terítenek: *Fényképen, kivirágozva; Faiskolában; Halomban*. Nem volna célszerű mandulafácskákat keresni versben, metszeten, annál inkább irodalmi emlékezet és technika összefüggéseit, a mediatizált világ válasz a mimetikus igényre, a közvetett szemlélet pótolja, helyettesíti a közvetlent, a kézírás közvetítettsége mellett a megrögzítés technikája biztosítja azt az összetettséget, amely egyébként a képversnek is sajátja. Azáltal azonban, hogy az emlékezet foszlékonysága helyébe a fotós kamerájának „alkotása” kerül, kiiktathatóvá válik a természeti lét esendősége, egyben az az igyekezet is, amely a természeti tüneményt a természeti széppel azonosítja, és helyébe csempészi a művészi szépet, amely a szó legszorosabb értelmében megörökíti, tartósítja a látványt, a múlt pillanat varázsa helyébe a műalkotást csempészve. Innen indulva gondolhatunk a kézirat, kéziratpapír tünékenységére, végül is a nyomtatásban, könyv alakban megjelenő „szép” időtállóbbnak bizonyulhat. A közvetlenség, az „érintetlenség” mégis hiányként aposztrofálódik a képvers „argó”-s fordulatában (így nem olyan ciki, hogy végül lefagyott virágom); a metszeten előtérben ül a férfi, mögötte két kerék, a háttérben a földtől hol emelkedő, hol emelkedni készülő háttaktok, alsónadrágba öltözött alak részlete. A fekete-fehér eloszlású metszet inkább a képvers képiségét látszik antropomorfizálni, lemondva a természetire emlékeztetésről. A *Faiskolában* beszélője újólag a mandulafácscska, a születésre, kurta életre következő halálról számol be, a képvers legmagasabb pontján a „halok meg” olvasható, talapzatán a születés, a lefelé és felfelé irányuló szövegben bontakozik ki (ha még oly rövid terjedelemben) „az élet”. A fanyar/önironikus előadás képi megjelenítését a metszet közvetlenül, magyarázó módon nem segíti, a középben összekulcsolódó kezekből a két első ujj mered fölfelé, a kép bal sarkában geometrizáló jelképek (? – téglalap, kör, melyeket átszelni látszik egy körív részlete), a másik oldalán építményféle, rácsozatokban összekomponáltan, s alul egy nyeles használati(?) tárgy, az ábrák a feketés alapból tetszenek ki, a kezek szemcsések, olykor fehérbe játszóak. A *Halomban* ötsorosa téglalapot mintáz, a hiábavalóságot tematizálva. Érdemes ideírni a szöveget:

noshülyeletterv
olnavirágzással
egyebekeltölten
üittazidótmikorug
yisfölhsogatnak
(titokban skandalható szöveg!)

A mandulafácska (neo)frivol hangneme, az elvárások tagadása egyben újragondoltatja a hagyományokhoz fűződő viszonyt. S ha az ihlető elődnél a „körülmények” lehetetlenítik el a lét értelmességével azonosuló virágzást, e képversekben a haláltudat vonja kétségbe a létezés célszerűségét. S ha az első vers a technicizáltságra bízva az emlékezet tartósságát, egyáltalában azt, létezhet-e emlékezet a modern médium nélkül, az utóbbi két vers már leszámolt a virágzással, a *Faiskolában* a magányra ítéltség vállalása, itt meg a hűvös halomba vágottság sejtése-sejtetése írja újra a mandulafasorsot. Nem a dermesztő/fagyos közeg, hanem maga a létezésbe vetettség töprengteteli el a beszélőt: vajon mivégre a születés, ha nem ígéri a virágzás boldogságát, csupán a kurta virágzásra törvényszerűen bekövetkező véget. A virágzás mint természeti szép nem kínál perspektívát. A linóleummetszeten három, feketébe öltözött fiú látható, kettő árnyékával, kezükben lólapszerű korong(?), pillantásuk lefelé irányul, így arcukból, tekintetükből nemigen volna bármi kiolvasható. Mintha indulnának valami felé, az olvasottakra hagyatkozva, a cél bizonytalannak tetszik.

A szigorúan, bár tervezhetetlen pályáján előrehaladó Lövetei Lázár László két újabb kötetét forgatva, a régi kérdés tolatkzik elő: folytatható-e ez a fajta poézis, kimerült-e a dialógus az antikokkal, egy esetleg másfajta képverstípus, amellyel a legújabb magyar irodalomban is találkozunk (barokk előzményeket újramegújítva), fölmerülhet-e esélyként, hogy a pálya fordulójának egy közbülső, kísérletező, játékos megoldásokat prezentáló állomása-e ez a két kötet? E két(féle) kötetben, amely úgy kétféle, hogy szövegközisége révén a kétféle tájékozódásnak megleti az egymásra mutató, egyazon vonzaskörbe sorolódó irányait, ezek az irányok hol összeérnek, hol súrolják egymást. Mindenesetre tanúsítják, hogy költői (élet)művek oly egymásra rétegződő szegmensekkel rendelkeznek, amelyekhez sokféleképpen lehet kapcsolódni, amelyek kínálják magukat az átstrukturálásra, a haladékonny idő szellemében történő idő- és korszerűsítésre. Néhány példa: Lövetei Lászlót Arany János figyelmeztette egyfelől egy antik vessor részletének magyar verssé alakítása lehetőségeire, másfelől az Arany által időmértékbe szedett tanári névsor esélyeire, hogy aztán poétánk Aranytól tanulván emígy folytassa, kedves költőiből formált vessorral igazolván tanítványi, adeptsusi voltát: Jékely, Szócs, Kányádi, Szilágyi, Kovács, Dsida, Székely¹⁶, lekottáztván: --- / -- / --- / --- / --- / -- // ... Ennél összetettebb összefüggések is adódhatnak: Radnóti Vergilius eklogáinak nyomában jár, fordítója a kilencedik vergiliusi eklogának, a maga első eklogájában a költőt beszélgettetni a pásztorral, a *Száll a tavasz...* eklogák előhangjának készült, a *Harmadik ecloga* segítségével fohászodik föl a „Pásztori Múzsá”-hoz, az eklogák nem feltétlenül párbeszédesek és időmértékeseek. S messze nem utolsósorban Radnótihoz fűződik Apollinaire *A megsebzett galamb és a szökőkút* című képversének magyar változata. Az *Orpheus nyomában* című fordításkötet magyarázó szövegének idevonatkozó sorai akár Lövetei László képverseit is értelmezhetnék/értékelhetnék:

„Érdemes megküzdeni vele – számol be a fordítás nehézségeiről Radnóti –, csodálatos ballade-ot nézhet benne az olvasó. S ha ezután szabályos sorokba írná le a költeményt, észrevehetné azt is, hogy milyen külön szárnyalást és távlatot ad a versnek a rajz. A képvers hagyományai mesz-

16 Vö. a 2. sz. jegyzetben i. m.

szire nyúlnak vissza, Theokritosz, rhodoszi Szimiász, a késő császárkor latin költői, a mesterkedő humanisták s a XVII. század sziléziai költői (az ún. pegnitziek) egyaránt művelték. Ez különben Apollinaire egész költészetére jellemző; »legvadabb« újításai mögött is hagyomány van, bátor kísérletező, de Villon és Verlaine hagyományainak is legméltóbb örököse.¹⁷

Túlzásba azért ne essünk: Lövétei Lázár könyvecskét publikált az Arany-versek elemzése ürügyén, a maga Arany Jánosáról, akinek antik vonzalmi eléggé ismertek, *Zöld* című verseskötete ezen a nyomon haladva jut Radnótihoz, aki szintén elkötelezettje az antikvitásnak, de Arany Jánosnak is. Melléjük kerül a képverset az európai irodalomba talán a legnagyobb hatással visszahozó, a Rend és a Kaland perpatvarát a maga lírájában szintetizáló-kiegyenlítő Apollinaire. Szolgáljon Lövétei Lázár érdeméül, miként választotta meg eleit, miféle hatástörténet részeseként folytatója XX. századi kezdeményeknek; miként képes az „erdélyiség” sokféleképpen felfogott költészetét irodalomközi történekek részévé avatnia. Ez a nyitottság, a különféle szövegdarabok összeolvasása segítségével alakuló szövegszerű („textura”) lesz kortársi szöveggé, textussá, mely kiegészül, kiteljesedik a kortársi képzőművészet és iparművészet (könyvtervezés, nyomdatechnika) hathatós közreműködésével. Már Kazinczy Ferenc küzdött azért, hogy a kiadott könyvek ne csak szövegiségükkel példazzák a „jót s jól” elvét, hanem a külső megjelenési formájuk és a belső tartalmuk harmonizáljon egymással. A bibliofilia nem csak jó ízlésre-könyvkultúrára nevel, ezen túl továbbmondja a szöveget, miként grafika és vers felelget egymásnak. Lövétei Lázár „kísérleti” pályaszakasza nem kitérő, ellenben a Rend meg a Kaland az Apollinaire-étől természetszerűleg, az időbeli és nyelvbéli távolság miatt eltérő szintézisével prezentálja a versszerűség szokatlannak tetsző, kevésbé „művelt” hagyományainak időszerűségét. A legmaibb költészet lehetőségét, egy sajátá birtokolt kulturális emlékezetre történő utalások költőiségét.

17 Idézi *Apollinaire válogatott művei*. Vál., szerk., jegyz. Réz Pál. Budapest, 1973. 651. Radnóti elégiáiról Trencsényi Waldapfel Imre: *Radnóti elégiái*. In: Radnóti Miklós: *Erőltetett menet*. Vál., szerk., összeáll. Réz Pál. Budapest, 1999, 292 s a kk. lk.

Ottlik Géza levele Ilia Mihályhoz

1970 IX 28

Kedves Barátom:

Könnömmel jóleső szavakat és ötletek a nyelvi változásoknak. Sajnos novelláim nincs - de remélem valami írással a télen jelentkezhetsen majd. Fontosabb volna azonban lehet szeretni a másutt nem igen közölt leghitványos fiatal íróinknak, Tandorinak, Lajcsai Péternek, Várady Szabolcsnak és a még fiatalabb Egri Csabának. Szívesen megírom neked a címüket, vagy, továbbírom leveleket, ha tudsz ott valamit tenni. Szeretettel üdvözlök

Ottlik Géza

Megjegyzés Ottlik Géza leveléhez

Mint minden szerkesztő, én is igyekszem a Tiszatájhoz szerzőnek megnyerni a kor legjobb íróit, ebben a törekvésben voltak kisebb-nagyobb sikereim. A kérést néhány szám megküldésével és a mindig kéznél lévő tervek bemutatásával nyomatékosítottam. Ennek a buzgalomnak volt eredménye, hogy már a hatvanas években Kassák, Illyés Gyula (1961), később Déry Tibor, Németh László, Pilinszky János, Lator László, Csorba Győző, Fábry Zoltán (Szlovákiából), Balogh Edgár, Szilágyi Domokos, Tolnai Ottó, Nagy László és még sokan mások szerzői lettek a Tiszatájnak. Ilyen kéziratkerő és bemutatkozó levelet írtam Ottlik Gézának is, amire ez a válasz jött. Szép gesztus, sőt megható, hogy Ottlik maga helyett a fiatalokat ajánlotta figyelmembe. A felsorolt nevek közül Tandorival már volt kapcsolatom ekkor, Várady Szabolcsra pedig még Vas István is fölhívta a figyelmemet.

Ottlik levelét talán nem minden tanulság nélkül lehet olvasni ma is.

Ilia Mihály

Tandori Dezső

OTTLIK – egzisztencialista szemmel

(Kisesszé)

A köszönetnyilvánítás legyen a szellemi mű része. Köszönet tehát Ottlik fogalom-mivoltának. Még ha ez a fogalom egyelőre (mindegyre) elevenen önformáló; helyzetérzékeny; másfelől épp friss félmúltja okán hálátlan sorsú; ám irodalmi alapjelölés, elemien jelleges („leg”-es); Ottlik: tudjuk e szó láttán/hallatán mit értsünk; is.

De tudjuk-e?

Ezért köszönet a *Forrás*nak, hogy e tűnődésre megkért. Meg, épp egy végsőnek is vélhető válsághelyzet(em)ben, amikor „feladni” lenne a feladatok teljesítését a legkönnyebb.

*

Ellentétben a világiakkal:

„A szellem(iek) válságához hit kell.” (Idézet ez valóban?) Annak hite, hogy a dolog (a szellem dolga) jól is mehetne és lehetne (legalább). A szellem válsága nem okvetlenül hordozza a megújulás hitét. De hithordozó lehet.

*

Ottlik Géza (alapvető) feltűnése több időszínhez köthető. „Mindig is” (1945 előttről) tudták őt az akkori kortársak. A(z új) szelleméhez önfelfedezően vonzó-dók csodálkozó lelkesedése a *Hajnali háztetők* megjelenésével indul. (‘56 után.)

De ez az újdonság, amit a mondénnak látszó kisregény közvetített, még kevesek kenyerere volt/maradt. Eleve az angol irodalom bizonyos típusáért lelkesedő (Waugh-ra Isherwoodra gondolok), a Hemingway mellett inkább Fitzgeraldra esküdő Ottlik itt/így szabadságszellem-hordozóként él s hat üdvre.

Kellett. (Ez.) Volt a lazaságnak (kellett!) valami „rejtelmes” igazságbűvölete. A csekély emberközi-emberbenső dolgoknak valami (íme!) nagyralátás nélküli tisztesség-megadása.

(A *Hajnali háztetők* rám mindenesetre így hatott: szellemterében *élni* lehetett. Félig azóta is – bár nyomtatásban?! – kallódó írásom ezt tanúsítja 1966-ból.)

Nem ismertem Ottlik társadalmi nézeteinek szemcsézettségét. Fialat jó barátja voltam, nem elméleti beszélgetőtársa, mint Vas, Rónay György, Nemes Nagy

Ágnes, Mándy. (Bár hogy Mándyval a kölcsönös tiszteleten túl elméleti beszélgetőtárs lett volna Ottlik...?)

Esztétikát, létezésit; meglételeméletet; mikro-hitelességeszményeket... ilyesmit lehetett tanulni Ottlik Gézától. Jó, hát modort is, olykor a magunk modorosságáig billengetőt. Az *Iskola*... iskolázása (bocsánat) hozta a (nagy) többségnek az élhető, ama korban hasznosítható közlendőt. Értsd: tisztességesek összetart(oz)ása; önmagunk megőrzése az ellenfeles légkörben (ellenséges ténykörökben) S ha valamit is fogyott az *Iskola*... alapszemléjének érdekessége „az igazabbak tudatában”, hát a (durván) posztmodernizálódó világ tette. Bár Ottlik igazán „régimodern”, előmodern se volt. Nagyregényébéli kis vagdalkozásaival együtt (a regényírás új formáit játékosan kikezdve), időtagolásának szokatlanjaival csakúgy: e nagymester mindig örökérvény-megbízhatóságra törekedett. (Aligváltásosan.)

Matematikával, bridzsjáték-rejtelmekkel foglalkozott inkább, kevésbé filozófiákkal.

A „legszentebb” bizonytalanságú bizonyosságot, a *költészetet* minden ellenkező állítással szemben mélyen értette. (Rilke, N. N. Á., Weöres etc.)

„Buda” – Ó, *magyar* volt. És nemzetközi értékvédő. Ismétlem: a köztünk lévő bő 25 év nem engedte, hogy társadalmibb nézeteit firtassam, gazdagodásomra megismerhessem. Így is elegendő volt a tiszta-szemlélet-hatás.

Fura, de „nekünk” akkor Ottlik új felszabadulást hozott. (*Régit* nem is nagyon ismertünk.) Pezsgést. Elemi lét-lényeg-közel élményeket. Persze, hogy az „egzisztencializmus” sem lehetett szíve csücske, „így”. Ám csekélységemnek is bő 4 ½ évtized kellett, kb. 50 év, hogy használható formába dolgozódjék élet-eletem.

Ottlik ezzel is toleráns volt. (S lenne, ha köztünk élne.)

*

Köztünk élne?

Velünk él, de ma már másképp. Az *Iskola*... elemi tanulságai: klasszikumokká váltak. De nem nélkülük élünk. Persze, mondható, elemiebbek már a közvetlen izgalomhatásgyakorlás lehetőségénél. Mondható.

Csakhogya.

Itt jön a (valós, eleven) legenda szerepe, jelentősége. Ottlik: szerves címszó. Nem csigahéj. Ma is járható terep (képkeveréssel), ma is üdvös érzet az olvasásra.

Az *olvasat* fontossága helyett igencsak az *olvasás* vált lényegessé. Ottlik nem a divatossággal ért haza.

Itthon *van*.

*

Itthon, de hogyan és mivel. Hogyan? Erre az „ifjú szívekben élek”, öregebb szívekben stb. a válasz. Minek a révén van itthon, nézzük.

Az „itthon”: nem szűkítő fogalom. Semmi kétség, külhonban az *Iskola*... nem volt elemi újdonság. Talán nem. De nem baj, nem is baj. Akaratlan is „mifelénk-összpontosítású” az ottliki életmű. (Csudás *PRÓZA*-kötetével, gyűjteményec-

kéjével végképp.) Ottlik nem akart nemzetközi varázsszavakat adni. De „honi derekasság” se maradt a tanulsága, tanúzása.

Ismerem (ismerni vélem) az életművét feldolgozó, érintgető elméleti munkák többségét. Az alapigazságok betűkbe vannak öntve. Elég ez? Jónak nem jó, de jobb híján a legjobb. Hogy sajnos az *elméleti-és-személyes* dokumentáltság egyszertencializmusa hiányzik.

Hiányzik az Ottlik-képből a valódi portré sok-sok eleme. Az átvilágítás még inkább. Képtelen helyzet (értsd: „helyzet”, tehát képtelenség), hogy az *Iskola...*, a *PRÓZA*, a *Hajnali...* ennyire korfüggően és adott-értekező-függően áll könyvespolcunkon feldolgozva. Bár megannyi remek értelmezés nyomán is.

Ha a (morbid) sírkőfeliratnak,

az ilyes öröklét-látásnak, van igazi közel-célzata, hát az öröklétet (adott helyein elismert és magasztalt módjaival) *testesítő* tömör Ottlik-életmű a Nagy Meglélet-Hiány elemi jeleit hordozza. Hiteles, hitt részletekkel is.

Vágyakkal? Jobbféle képzelésekkel? Ó! Nemcsak a „néma gyerekek értse szavát anyja, igenis” apró harcosságával. De a „nincs meg a részeiben elevenen élő és élhető összetartozás” panaszával. (Hiába, hogy az „iskolásokat” összeköti valami nagy, régi evidencia.) Nincs meg a szaktársi, a *legközvetlenebb otthoni*, a nagyobb-világi stabil nemesség igazi éltető mifélesége. *Minden megvan?* (Ottlik) Alig valami van meg? Úgy. Csak így-úgy. Jaj, Ottlik-illúziók!

*

Ezek így elnagyoltnak látszható szempontok. De a textúrai dolgokat, részleteket annyian dokumentálták, elemezték (agyon). *Fogalmam* sincs (nincs rá fogalom?), mire jutott végül a *Buda* ügyét maga rendbe nem hozó, úgy eléggé visszavonuló Ottlik? Nehéz bármit mondani erről. Ám olvassuk őt magunk-lelkére. Már nem fennmaradáshoz; legfeljebb *az éjben*. De vissza...!

*

A szellem válságában ott a hit; hogy: lehetne, hogy kellene *jobban*. Dinamika ez? Ottlik stabilitás-szellem. Továbbélése? Kinek-kinek ma aktuálissága szerint. Hívó szó, ha passzív is.

*

A barbár kérdés is elhangozhat: „Mit dolgoz fel?” Mert az ottliki művészet-felfogás *tárgyas*. Indulópontjánál. A *Buda* lazaságában az lehet kifogás-ok, hogy ha már tárgy, legyen bensőleg körvonalazott, s a „regény” nem ilyen itt. De az Ottlik-féle tárgy-felfogásnál fontosabb a *Hajnali – Iskola – PRÓZA* tárgyfeldolgozó mikéntje. A bizonytalanságok bizonyossága. A hűség eskütlen szentsége. (Id. Mándy, húnek maradni a... Kinek mihez.) A tárgyhűség azonban leltározás is. Nem a *lelt tárgyak tározása*, mint ez a már-ottliki-utániban nálunk *van*; hanem

a tudható tárgyak addig csak sejtelmesének előmutatása. Ahol így fogyatéket érzünk (Ottlik felnőttkorának dolgaiból keveset kapunk), önellentmondás... nem értékben, de *az érdekességben mint tárgyban*. Na és? – mondhatni. Az írás nem teljesség. Ennyit ma ennek jegyében és Ottlik tárgyában.

*

S hogy – bevezetéshez illőn, ha már az is volt – szerkezete legyen ennek a kisesszének: íme egy egzisztencialista zárás. E munka, folyamatos gyengélkedések és betegségek közepette, újabb *tartást* adott nekem. Aligha ottliki, ahogy tehát vélekedem: „Értelmet kell adni az életnek, hogy legalább így, értelmesen legyen értelmetlen.”

Elhallgatás-féléjével Ottlik (is) legalább ennek írói visszája volt?

Ah, a fontosság lényegtelensége! (Kb. *Iskola*-Ottlik.) Egzisztencialista ő? Semmiképp sem. Egzisztencialistán lett mégis „végül” inkább meta-matematikus? Nem kell (*csak*) látszólagos értelmet adni az életnek?

Az ottliki igényű írástevékenység végül „falig” vezet? De a fal csoda! Képlékenysége bizonyosság.

*

Mindenek (*mely* mindenek?) ellenére Ottlik, az író az életet értelmesnek képzelte. Értelemmel csinálni hát a prózá(j)át is! Medve Gábor és Bébé ebben teljesen egy. De hogy a festő Bébével egy-azonosságban, netán különválva jutott maga Ottlik odáig, hogy a regényírói tevékenység neki már nem maradt a régi? Vagy az élet változott értelme befolyásolta? Hogy mégsincs meg minden? Nagy író talán maga se tudta örök titka.

2012. I/II.

Kézjegyzet: Jó volt megint valami effélét próbálni. (Minden írás: próbaság.)

Függelék

Ottlik – alapélmény. Tudjuk, Medve (v. Bébé, is, jó) az „iskola”-élménye után nem hiszi magát kívülállóként által megérthetőnek. Nekem lassan (és 2011 végére be-) érett ily élményem. (Albert Langlois az emlékezete-vesztett clochard Duras és Colpi filmjéből.) A levél, persze, elküldhetetlen; ah, hova is.

2012. I. 31./ II. 1. *Visszavonásig érvényes.*

Drágák, Jók!

Nem tudok *hogyan* és *miről* „érintkezni”, amióta ezek a 2011 végi élményeim egy mélypontot az i-n perfektuáltak. Írjátok meg, mit vártok épp tőlem, s ha lehet, teljesítem a kérést. És írok is, ha megy, ennyit: nagyon sokat és nagyon szívből gondolok Rátok. *Velem* ezek az élet-halál élmények így bántak/bánnak el. Nem tehetek róla.

Szeretettel T.D.

(Albert Langlois a „Hamlet”-ből.)

Egy ilyen levél, persze, abszurd és merő nevetség lenne; minek. *Némán* mégis él bennem sok ilyen némagyerekség. Albert Langlois-nál más a hangsúly: ő *nem bír* emlékezni régi barátaira; ám van „az én változatom”: a pusztá élet egzisztencializmusán túl egy minimális épp-megelő-létező szabadságon túl fölös luxus a reaktív szellemkifejtés.

Marad az aforizma, a kis-tételű-filozófia.

Az öntörvényes ideogramma, a vers-szöveg-kompozíció.

De semmi hozzá-szólás!!

*

Tudnom kellene jobban: az *Iskolát* Medve avagy Bébé viselte el rosszabbul, viselte életén nyomasztásként; mi volt a szabadság-kontraszt. Mindegy: én az életem 67. és 73. éve közt azt, ami velem lett, így hordom, s *magam* vagyok ez. Az egzisztencialitás-változás *maga*. Lásd fentebb (e *Függelék*et).

S itt egy záró, egzisztencialitás-vers:

„Ha ismertetek volna, most
nem ismernétek rám!”

*

Toldalék, Vajda János után szabadon:

... minden a világom csak képzet, csalódás, (mese?), álom?

*

A reflektálás: is: *mi között??*

Így akkor:

Ez is itt mind csak pillanat-kép... S hol? Az idő közén?

*

Öregen, már cél nélkül *épnék* lenni: ez az ottliki kérdésre (is) a válasz. Vagy bármire, nekem; és ld. „Vajda János”. Ottlik sem lett *az*.

*

Én az embertársi és az-ember-maga viszonyokban oly döbbenetekre jutottam (Dante; Hamlet) (Albert Langlois nem is annyira), oly mocsárszatokba gumiköteleződtem le, hogy többé nem vagyok ua., és megkérdem: Ottlik hogyan lehetett ezzel?!

*

(És) (De)...? Én ma sem bírok feladatok, lehető, magam-leleményei (ha igaz) nélkül meglenni. Mihelyt erőim és rettegésszüneteim engedik, „dolgozom”. Mindegy, én mit tartok a Sorsról (Istent itt: hagyjuk), míg a Sors őriz engem:

NIHIL ALIUD.

(Állítólag Zrinyi. És Ottlik?!)

Pethő Bertalan

Németh László ügyében

Néhány vitatéma

Németh László halála után, 1976–77-ben, a hagyaték feldolgozása közben Németh László lányai félretettek egy iratcsomót – írja Németh Judit^a –, mert látták, hogy „azok tartalma akkoriban nem közölhető”. Ebben a kötegben voltak azok az írások, melyeket a Nap Kiadó Németh László: *A magyar forradalomról* című könyvben nemrégiben publikált. A kötetet Görömbei András és Gróh Gáspár mutatta be, az író lányainak részvételével – akik közül Németh Judit szintén mondott beszédet –, 2011. október 17-én, a Magyar Tudományos Akadémia harmadik emeleti dísztermében (megjegyzem: annyian jöttek össze, hogy nem fértek be mindnyájan a díszterembe).

Ez az esemény késztetett arra, hogy ismét elővegyem a *Németh László ügyében* 1986-ban készült írásomat, melyet annak idején nem sikerült megjelentetnem. Ennek témája régebb óta foglalkoztatott a Németh László két regényéről (az *Iszonyról* és az *Égető Eszterről*) írott tanulmányaim^b papírra vetése óta, mígnem egy alkalom valamennyit ki nem robbantott a témából. A pártállam által kedvezményezett és – direktben meg a visszajáról egyaránt – a szócsövének számító irodalmi-kritikai hetilapban jelent meg három szöveg^c, melyek a felháborodásomat kiváltották. Az ún. kritizálás és vita alacsony színvonalán, mímelt tanulatlanságán és erkölcsi cinizmusán háborodtam fel. Igyekeztem persze visszafogottan írni, mert szerettem volna megjelentetni a „hozzászólásomat”. Próbálkozásaim sikertelenek maradtak azonban. Kisebb-nagyobb cenzúrázásokba is beleegyeztem volna – egyik szerkesztőség az alkalmi jelleget, a vitázókkal folytatott polémiát cenzúrázta ki, másik szerkesztőség néhány élesebb megfogalmazást is törölni akart –, de a publikálás így is elmaradt.

Németh László gondolkodói jelentőségének az aktualizálása tabutéma volt a magyarországi „reálisan létező szocializmus”-ban, és ennek a tabunak a megsértését csak azoknak engedte meg a hatalom, akik a tabu „megszellőztetésével” – és jelen esetben a tabusított életmű rossz hírbe keverésével – éppen a tabut erősítették. Megemlítem, mert párhuzamba állítható a Németh László hagyatékában 1976–77-ben talált 1956-os szövegek publikálásának a mindmáig elhúzóódásával, hogy az alábbi írásom közzététele 1990 után immár két évtizeden át elmaradt. Szerepelt ugyan 1998-ban a *Lét és irodalom* első kötetének tervében a Kortárs Könyvkiadónál. Anyagi okokra hivatkozó indoklással kikerült azonban belőle 1999 tavaszán, mielőtt még a kiadás egészében meghiúsult volna ennél a kiadónál.^d Az a véleményem, hogy Németh László napjainkban sem csökkenő aktualitásáról, ami több vonatkozásban megfigyelhető, ez a „gazdasági cenzúra” önmagában jelzést ad, mert érzékelteti az úgynevezett rendszerváltás két évtizedében bekövetkezett felemásságokat, melyek miatt az eltelt húsz évben inkább mellőzték a Németh László-i gondolatokat, mintsem az aktuális jelentőségével foglalkoztak volna.

A marxizmus említése az alábbi szövegemben valószínűleg külön nyomós érv volt írásom közzététele ellen. A „tőkés modell” és a „prognosztizált modell” közötti kapcsolatot nem említettem ugyan a „diktatúra-modell” – amikor ezt az írást papírra vettem, írásztalom titkos fiókjában készen volt már az ide tartozó elemzés, amelyik *A filozófia híg mosléka* két kötetének^e felső hasábjaként jelent meg 1998–2001-ben –, de egyfelől a létszükségletre szorított, másfelől a kiteljesedőnek jósolt ember két (úgymond) világkorszakának a szóba hozatalán elgondolkodva a diktatúra réme valószínűleg eléggé nyugtalanítóan felsejlett ahhoz, hogy pártállami (aztán esetleg utódpárti) lektorok ne vállalják a felelősséget ennek az írásnak az engedélyezéséért.

Annak idején, 1986-ban, még rövidebbre fogtam írásomban a Németh László két gondolkodói és írói korszakának a megkülönböztetésére és jellemzésére vonatkozó zárószakaszt, mint az ezt megelőző, Németh László világfelfogására, módszerére és emberképére vonatkozó fejtegetéseket. Ennek akkoriban nem exponált indoka az volt, hogy a második korszakbeli „rezignáció” fesegetése a „reálisan létező szocializmus” radikális elutasítása motívumának a megmutatásához vezetett volna, amire azonban célozni sem lehetett az első nyilvánosságban.

„A magyar forradalomról” szóló, most közreadott Németh László-írások figyelembevételével viszont a két korszak megkülönböztetése, és különösen a második korszak jellemzése ismét aktualizálódott. Alábbi írásomnak ebben a „felvezetőjében” nincs hely arra, hogy az ide vonatkozó érveimet előadjam, ezért csupán három összefüggést jelzek.

Mindenekelőtt emlékeztetek Németh László második szárszói beszédének arra a részletére, melyben Németh László jóslatot fogalmaz meg a második világháború utánra. A háború utáni „rendezés”-t, akármelyik hadban álló fél győzzön is – mondta^f – „másnak, mint a magyarság súlyos megpróbáltatásának, elképzelni nem tudom. [...] Az az »üdvösség«, amellyel Európa fog megajándékozni, nem lesz az, amely társadalmunk halk folyamataiban készül. Nem is lehet, hisz azokat odakinn senki sem ismeri. Előre látható volt, hogy kívülről neveznek ki ránk »megváltók«-at. [...]” Egy másik összefüggés annak a terrornak a Németh Lászlóra zúdulása, amelyik a második világháború után bekövetkezett, és végeláthatatlannak tűnt. Ennek a rezignációt hajszoaltsággá mélyítő hatását az *Égető Eszter* zárójelenete, és ennek a zárójelenetnek a csak 1990 után megismert cenzúrázása mutatja. Méhes, Németh László regénybeli alteregója, az öngyilkosságot választja inkább, mintsem elviselje az államhatalmi üldöztetést és a letartóztatást. A regény viszont csak azzal a feltétellel jelenhetett meg, hogy „Méhes” az öngyilkosság helyett a menekülést válassza. A harmadik összefüggés, melyet említek, Németh László utókorából jellemzi visszamenőleg (és ugyanakkor a Németh László-recepcióra előrefelé vetülve) azokat az eljárásokat, melyektől szenvednie kellett. Az „áthallás” Németh László váteszi mondanivalója és az ultrabalos ideológia között – amit az egyik 1986-beli vitairat szerzőjének az állítására utalva tárgyaltam annak idején^g –, nemcsak a marxista-kommunista ideológia aljassága volt, amit a pártállami ideológusok igyekeztek rákenni az ellenfeleikre, történetesen Németh Lászlóra, hanem az utóbbi két évtized balliberális – részben némely ’posztmodern’ elmélettel aktualizált – esz-köztárából sem hiányzik az eljárás, hogy a maguk mocskát az ellenfeleiknek tulajdonítsák az ellenfeleik meg-, illetve elítélésének céljából.

Németh László 1956-os forradalomról az események menetét követve írott szövegei, úgy gondolom, validálják azt a hipotézisnek tekinthető, alábbiakban 1986-ban vázolt állítást, hogy életének 1943–1948-tól számítható időszakában a mentalitását olyan mérvű és tartós rezignáció jellemezte, amelyik rányomta bélyegét mind a világfelfogására, mind a jövőlátására, mind a műveire. Ennek figyelembevételével pedig indokolt megkülönböztetni ezt a második alkotói korszakát „Németh László II” címen – ahogyan tesszük más megfontolásokból és más időhatárokat megjelölve például Heidegger esetében –, megkü-

lönböztetve ezt az 1943(–1948) előtti alkotó periódusától, melyet viszont „Németh László I” címen tartunk számon.

(2011)

Abszurd drámákhoz szokott korunkban nem nehéz elképzelni az irodalmi érintkezés forgalmi rendőré. Aki megtanul egy szabálygyűjteményt, figyeli a műveket, és szabálysértés esetén helyszíni kritikával sújtja a szerzőket, súlyosabb esetben pedig bevonja egyes művek, illetve szerzők jogosítványát, és eljárást kezdeményez ellenük. Mikor az egyik vitázó Németh Lászlóról szóló írásait¹ olvastam, az volt az érzésem, hogy valami ilyen célra szolgáló KRESZ-re alapozza ítéleteit. Időközben, az első írásra reagálva, egy másik vitázó meggyőzően érvelt: „[...] bármely jelentékeny életműnek nem egyetlen, kanonizálható, hanem többféle olvasata lehetséges.”² És éppen ezért, már formailag nézve is, létezik Németh László-pör. Melynek szakaszait természetesen az adott kor Németh Lászlóhoz fűződő viszonyának kérdései jellemzik. Némelyik jelentős vitatémában – úgy látszik – mégis túlsúlyban vannak az utóélet kérdéseivel szemben a magára Németh Lászlóra, a műveire és az életútjára vonatkozó problémák. Ezek inkább a pör alapvető tárgyi bizonyítékaihoz tartoznak azonban, a tanúnak az egykori Tanút illető vallomásaival, és a sokféle kiegészítő bizonyítékokkal együtt. Az alapvető kérdések közül emlétek itt néhányat, zárójelbe téve – már csak a rendelkezésre álló hely korlátozott terjedelme miatt is –, hogy mennyiben választhatók külön ezek a kérdések és vizsgálatuk attól a perspektívától, amelyikben éppen most, Németh László halála után tíz évvel nézzük.

A Németh László-i módszer

Éreznünk kell a megírandó regény szereplőit „a fejünk búbjától a lábujjunk hegyéig” – hallottam Németh Lászlótól 1968-ban, Sajkódon. Ezt a véleményt valószínűleg sok regényíró osztja: átélés és beleélés nélkül nem lennének megelégedve a munkájukkal. Németh László kijelentése ezen túlmenőleg gondolkodói és esszéírói módszerére is rávilágít. Beleivódott lényébe az, ami foglalkoztatta, és törekedett is arra, hogy lényével felitassa vizsgálódásának tárgyát. Nyitott és érzékeny volt. Annál védtelenebb környezetével szemben, mennél inkább eltért a maga saját normáitól a környezete. Védtelensége azonban nem vált kiszolgáltatottsággá. Azt a különbözőséget, ami önmaga és a befogadott világ között keletkezett, szenvedéssel dolgozta ki. A világba ütközés, vagy a világ őbeléje ütközése – többnyire csak nézőpont kérdése, hogy melyik – volt a meg-megújuló fájdalma. Vállalta, hogy a világ viselőse legyen, s mert érzékeny volt, a világ pedig a jobbításra nem eléggé fogékony, a világ hipochondriájaként váltak benne idültté az ellentmondások. Elsősorban nem pszichológiai vagy – mint hosszas hipertónia-betegsége ismeretében gondolhatnánk – pszichoszomatikus összefüggésben, hanem a kérdezést, választást és alkotást feladatául választó ember értelmében. Átétele túlnőtt személyiségén: a világgal való kapcsolat szerve lett. Reakciói, ötletei, gondolatai, véleményei, cselekvéstervei ebben a többnyire a szenvedéssel nemesedő, ritkábban a harmóniától termékeny átélés-talajból eredtek. Alapjában intuitív volt. Intuíciói azonban nem elsődlegesen, kimutatható előzmény nélkül születtek, hanem az átélésben tapasztalható hosszú és bonyolult előtörténet jegyezte őket. Módszerének fő elveként ismerhető fel az, hogy intuícióihoz tartotta magát. S mert tisztességgel vetette magát a világba, és hagyta őrá magára jönni a világot, tisztességes volt az átélése, mely a világgal való érintkezésének szerve volt. Ez a körfolyamat a sokat emlegetett Németh László-i morál titka. A feddhetetlen őszinteségű vállalás és helytállás titka. Tévedhetett, hibázhatott, de sem

intuíciónak tényéhez nem férhet kétség, sem ahhoz, hogy ezek az intuíciónak találnak valamiképpen a világra, melyben fogantak.

Mikor Németh László „*módszer-dűh*”-ról és „*az élet ellen indított fogalmi tank-háború*”-ról beszélt³, akkor saját intuícióna alapozott módszerességét védte. „*Mindig nevetségesnek találtam – írja a *Kiadatlan tanulmányok*-ban⁴ –, ha a nómenklatúra, az ész eszközei ránőttek a dolgokra magukra*”. De nem azért vélekedett így, mert lebecsülte, vagy éppen elutasította volna az észet (természettudományos műveltsége közismert, és a természettudományokat paradigmaticus érvényűnek tekintette), hanem hogy az adott valóság, probléma, és az ezzel szövődő intuícióna elsőbbségét hangsúlyozza. „*A valóság a gazda; az ész az alkalmazkodás és megközelítés hadrend-cseréjében mutatja meg gazdagságát és találékonyságát*” – fejezi be gondolatmenetét, melyből az előbbi idézet való. Németh Lászlónál is az értelemnek jut a kidolgozás, az észnek a megmérés és az ítélethozás, de ezek a folyamatok nem szüntethetik meg annak a valaminek az egyedüli, páratlan voltát, ami az intuíciónban megjelenik. Ebben az értelemben a „*remekmű elsősorban módszer kérdése. Ami remekművé teszi: az egyéniség, a külön, utánozhatatlan szervülés, a kristályosodás autonómiája*.”⁵ Tárgyát, témáját belülről felfejtve, immanens módon dolgozta ki. Legyen a téma akár egy könyv, egy író, akár egy korszak, akár egy politikai helyzet, akár egy lelkiállapot. Tudásszomjának ezt a szenvedélyét tanúsítja rengeteg, és széles területeket felölelő tanulmánya.

A téma páratlanságának azonban többnyire azzal adózik, hogy annak határain nem halad túl. Ez a meggyökerezés Németh László módszerének visszája. Sokkal inkább meglátó-értékelő, mint elemző-magyarázó természet. Nem szívesen építkezik különböző területekről származó anyagokból, nem szeret új összefüggéseket kiokoskodni. Nem kenyerere, hogy kritikailag termeljen ki új „konstruktumokat” abból a célból, hogy azután ezeket összemérje a valósággal, nem „teszteli” azt, és nem kísérti az, amivel foglalkozik, és a témáit nem akarja maga alá gyúrni. Ezért nem képez pl. nagyobb történelemfilozófiai ívet az általa tanulmányozott századokon át, mint amelyet a századok elméi, vagy a róluk író és általa tanulmányozott gondolkodók feszítettek. Kísérletei és vitái is a tudásszerzés stratégiái. Elegendő csoda számára az, ami van: ezt igyekszik feltárni. *A tiszta ész kritikájának boncolgatása után írja Kantról, revelációként ható mély belátással: „Műve önkényes elvonásaiban is lírai: belügye az egyéniségnek, melyben keletkezett, s az újkori bölcséletben mégis a legbiztosabb közkinccs [...]”*⁶ Persze, ha témája az ember és a világ, akkor mégis átfogóvá válik. Meglepetéssel regisztrálta, mikor egy filozófiatörténeti könyvet 1945-ben a kezébe vett, hogy szinte egyetlen gondolatot sem talált benne, amely valaha ne foglalkoztatta, amelyről valaha ne írt volna.⁷ Intuícióna, ami csekélyebb témák esetén is érzékileg kerekedik ki, és képíleg jelenik meg, üdvös kiteljesedéssé válik akkor, amikor átfogó jelentésekről van szó. Önmagát a tárgyának, témájának átadó alanyisága így vált át alanyi meggyőződésének és létmagyarázatának érvényesítésébe – a módszer az ontológiába.

A töretlen Egész megkésétt mindenesé

Tudatosan képviselt, nagy gondolati és ítéleterővel foganatosított módszerének érvényesítése miatt nem tudott Németh László az eltörött Egész mindenesé lenni. A töretlen Egész akarta, szolgálta, noha nem sokan lehettek meggyötört századunkban olyanok, akik mélyebben éltek volna át minden Egész megtörésének kínját, mint ő. Sejtelmei és eszméi között munkáló, metszően pontos gondolatainak sodrában hasonlatok, képek formájában gyöngyözik az enyhület. Még akkor is, amikor balsejtelmek felől és/vagy nem remélhető

eszmék felé közvetítenek a fogalmak. Akármennyire vigasztalan felismerésekhez vezetnek is gyötrő kérdései, egy-egy ilyen felismerés izzadmánya körül egy-egy kép igazgyöngye növekszik. Mennél több a fölzaklató inger, annál nagyobb számban. Hogy azután egymást váltogatva sorakozzanak az írásban gondolatok és képek, a megpróbáltatottság bizonylatai és az érzékileg megcsillanó vigasz.

Bármennyire logikus és körültekintő is, sokkal inkább a képeiben ad menedéket, mintsem a következtetéseiben megoldást vagy útmutatást. Sarkítottan fogalmazva azt mondhatjuk, hogy az észre a kárfelmérés tartozik nála, a kártalanítás pedig a képzeletre marad. És ez nem a szépíró és gondolkodó közötti munkamegosztás, vagy netán zavar kifejeződése, hanem sajátos módszerének és világlátásának ellentmondásos megnyilvánulása. A történelmi idő és a társadalmi tér középtávjaiban nem talál, és nem találhat reális célokat és kielégítő megoldásokat – visszanyúl hát átéléseinek költői közegébe, ahonnan képei rajzanak fel, illetve előreszalad az eszmékhez, melyeket üdvössé varázsol. Harmincéves korában írta, életre szóló programként: „*A szellem emberét épp az jellemzi, hogy nem olthatja el magában a teljesség szomját, s nem nyomhatja el az egész iránti felelősség érzetét. Szívesen foglalkozik a részletekkel, de az egész felől száll feljűk, s egy még nagyobb egész felé tör rajtuk át utat. Ahonnan kiindul s ahoova visszatér: a teljes kép, melyben a világgal szemben áll.*”⁸ A még nagyobb egész neve, emberséggel telítve: üdv. Nem vallásosan, és nem valamilyen filozófiai idealizmus módján értve, hanem végső evilágiságként. „*Történelmi önalakításként*” – írja fogalmak és élet dilthey-i paradoxona kapcsán, melynek módszeres kidolgozására jellemző módon kísérletet sem tesz –, „*melyben egyéni üdvösség, nemzeti küldetés és embertörténet egyet jelent*”.⁹ A Németh László-i ember „*az üdvösség vadásza*”.¹⁰ Ez a komplexus adja nem szűnő vonzerejét, de emiatt van az is, hogy kielégületlenül hagy, miközben találó meglátásait is záporozza. Egyszerre melenget érzületével, ejt kétségbe ábrándjaival, s áll értetlenül – sőt olykor vakon – mind a középszerrel, mind a beteljesítő eszmék veszteségével, hiányával jellemzett emberi állapottal szemben. Ha Németh László életművéhez ennek az életműnek a szintjén, vagyis a mércét a legmagasabbra téve akarunk közeledni, akkor ember- és világlátásának ezt a módszertanilag megalapozott sajátosságát kell figyelembe vennünk. És azt a tényt, hogy bármennyire sajnálatos is, minden Egész, teljesség, üdvözülés, egyetemesség veszendőbe ment századunk embere számára, miután éppen evilági jóslataiban és reményeiben hasonlott meg.

Nagyon sok ága és boga van annak, hogy miért vallotta és vállalta Németh László, hogy a töretlen Egész mindenese – valójában az idealitás megkésett utóvédharcosa – legyen, és hogy miért van ennek a vállalásnak máig tartó hatása. Most csak két olyan összefüggésre szeretnék utalni, amelyik valamely hozzá méltó kritika élet mutatja. Az egyik Németh László idegensége a Modernnel (mondhatnánk: a még otthonosságra berendezkedő ember értetlensége az elidegenültséggel) szemben, jó esetben a modernség „ájtatos” olvasata.¹¹ Csak két bizonyítékot említek a Modernhez való viszonyára vonatkozólag. József Attilát elmarasztaló, 1929-beli írásában éppen a *Medáliák* sorozatot említi az „egész rossz, éretlen” versek példájaként.¹² Három évtized múltán pedig még mindig a „*a szívelállítóan szépet*” és „*lélekemelőt*” állítja, mint emberre jellemzőt, a modernséggel szembe.¹³ A másik összefüggés az utóéletére tartozik, és a mostani vitához vezet. Ha áthallás állapítható meg Németh László váteszi mondanivalója és az ultrabalos ideológia között – miként az egyik bevezetésben idézett vitáirat szerzője állítja¹⁴ –, akkor a kétféle üdvtan egyaránt, habár nagyon különböző módon felelős ezért. És megoldási kísérletek sem várhatók másként – többek között a marxizmus mint „kóser koszt”-ra való rátérésnek az egyik vitázó¹⁵ által sugalmazott, és a másik vitázó¹⁶ által joggal elutasított választásával sem –, mint a totalitás, az egyetemesség és mindenféle idealitás (elsősorban ezek hatalmas kihasználóinak címzett) reális megkritizálásának eredményeképpen.

Németh László emberképe

A teljességeszmék és a totalitásgondolkodás kritikája nem jelenti azonban, hogy az embernek alább kell adnia magát. Ellenkezőleg! A dialektika történelmi gonoszra fordulásának egyik esete, hogy az ember inkább értékelődik le akkor, ha valamilyen abszolútumhoz – akár nembeli önmaga abszolúttá tételéhez – mérik, mintha tökéletlenségét is beszámítják. Németh László számára az emberi szellem a beteljesülés eszméjének bizonylata volt. Ennek a régóta, és sok változatban élő, de mára már történelmileg meghaladott felfogásnak a vizsgálata a teremtő ember kritikájára vár. Úgy gondolom, ez korunk egyik feladata. Elvégzését azonban nem kell kivárnunk annak belátásához, hogy egyik abszolút felfogásnak a másik elleni felléptetésével nem lehet egymás ellen érvelni, hiszen így a legsúlyosabb kérdés – magának a fölöttünk hatalmasodó abszolútumnak a kérdése – elő sem tűnik. A kritika nyomorúságának jele, ha valaki azt vitatja a minőségeszme és a minőségszocializmus kapcsán, hogy ki milyen tágra ácsolja az üdvösség kapuját.¹⁷ Az elitizmus, mellyel többek között vádolják Németh Lászlót, nemcsak a majdan bebecsátandók előrealmodásával él tovább, sőt születik újjá ebben a kérdésfeltevésben, hanem már előzetesen is jelen van azokban, akik ácsolják a kaput és kimérik annak szélességét.

Ha Németh László munkásságát nem ilyen ideológiai szűrőn át vizsgálnák (amelyikhez hozzátartozik ellenpólusként a napi politikából kiemelt egyes konfrontációk és az élettörténetből kiemelt – nemritkán esetleges – találkozások megideologizálása), akkor elkerülhető lenne, hogy maguk essenek – mint pl. az egyik vitázó¹⁸ – az általuk felállított csapdába. S felismerhető lenne, hogy a Németh László-i ember nem oly módon az üdvösség vadásza, hogy mások elől elorozza az üdvösséget, vagy éppen lelövi versenyes vadásztársait, hanem közösségileg átfogó eszme letéteményese. A minőség „ragyogó, nyugtalan, éterlángszerű szellemi elem”-ként¹⁹ hatja át. De ez a szellemi tündöklés mégsem tisztán spirituális. Ellenkezőleg: anyag és termelés éppúgy hozzá tartozik. „A Tanúnak egyik fő gondolata, hogy Európában a tizenkilencedik századi kapitalizmus ránk hagyott világát két forradalom feszíti: egy társadalmi és egy szellemi, s a mi nagy szerencsétlenségünk, hogy e két forradalom egymással nem képes szövetségre lépni.”²⁰ Németh László azt róta fel a szocializmusnak a harmincas években, hogy a tőkés rendszernek csak az igazságtalanságait bírálta, szellemét és értékrendjét viszont nem érintette.²¹ Kritikáját pozitívrá fordítva jutott azután arra a jelszószerű következtetésre, hogy a „minőségszocializmus”: „szocializmus beoltova a szellem forradalmával”.²²

Nem követhetjük itt ennek a koncepciónak, és az általa kiváltott vitának a részleteit, hanem csupán két összefüggésre utalunk. Az egyik a „minőség” és a „minőségszocializmus”, továbbá a velük fémljelt Harmadik Út eszmei, sőt visszatekintve szinte platóni idea jellege²³, aminek képebe formált gyöngyözése volt „a Kert, a minőségföldművelés”.²⁴ Az életművön belül mozogva a módszer kritikai vizsgálatához vezet vissza ez az összefüggés, s ennek a feladatnak a fontosságát és sürgető voltát mutatja. A másik összefüggés a marxizmushoz fűződő viszony egyik mozzanata. Ismeretes, hogy *A tőke* elemzése szerint a gazdasági (csere)értéket a társadalmilag szükséges átlagos egyszerű munka (időben mért) mennyisége képezi, a munkát végző ember értékét pedig eme munkaképessége megújításához szükséges áruk értéke határozza meg. Az embernek ezt a „tőkés modell”-nek megfelelő, létszükségletre szorított, nyomorúságos felfogását és képét a kommunizmus eljövételére jósló, „prognosztizált modell”-nek megfelelő emberkép ellenpontozza. Ezt az utóbbi emberképet – a fiatal Marx szóhasználatával élve – az ember lényegi erőinek, mondhatjuk, minőségeinek olyan szabad kiteljesedése jellemzi, amelyik már túl van az anyagi termelés szféráján. Ha meggondolja valaki, hogy miképpen kapcsolódik egymáshoz ez a két emberkép, akkor nem ítélné el [ebben az összefüggésben különösen ne feled-

jük, hogy ez az írás 1986-ban akkor megjelenésre szánt vitairatnak készült; PB 2011] csak úgy általában Németh László koncepcióját, hanem a kétféle elmélet és módszer részletes és pontos összehasonlító elemzésére kényszerül.

Két Németh László-korszak

Németh László témái élethossziglaniak voltak, ezeket azonban nem mindvégig ugyanazon módon közelítette meg. Nem módszere és létértelmezése változott lényegesen, hanem a nézőpont, melyből létértelmezését fogantatosítja, s ahonnan módszerét érvényesíti. Jelentkezésétől kezdve hívón küzdő, pengeélű logikával, nyílt sisakosan harcoló; balsejtelvei, sérelmeinek hangos fájdalma, fel-felbukkanó elégtelenségérzése²⁵ ekkor még csak a kétségekkel teli lélek állandó morajlása. Ezt az első korszakot, melynek műveit jelezhetjük „Németh László I”-gyel, a rezignációnak, a kényszerű, majd egyre inkább önkéntesen is keresett visszavonulásnak, a mondanivaló hiábavalósága növekvő érzésének a korszaka követi; az utóbbi életszakaszt, és művekben is kifejeződő világlátást jelölhetjük „Németh László II”-vel. Ekkor úgy nézi témáit, mintha már lefutottak volna. Ebben a korszakában is vallja, hogy „az ember mégiscsak valami nagy, »totális« diadalra született (a régiek ezt nevezték üdvösségnek), azonban egyre inkább hiányzik belőle a teljesség láza”.²⁷ Megnyilvánulási módja – úgy tapasztalja – egyre inkább az elnémulás: „Mind ritkábban történik meg – írja 1965-ös pályarajzában –, hogy a mondanivaló áttörje a szavakat pötyögtető csöndet, s ha megtörténik: dadogóvá váló hangom, az arcok elidegenedése figyelmeztet, hogy fájdalomra nincs fül, gondolataimra felvevő szerv.”²⁸

Első, feltörő, és második, hatalmasságokkal sújtott kommunikációjú korszaka között 1943-as, második szárszói előadása a cezúra. Előrehozott rekviem ez a beszéd, melyben nemcsak a háború végét tudatja előre, hanem az utána következő kibontakozást is előre letudja. Első mondatában a múlttal vet számot: „Aki a magyarság újkori történetét megírja, arra kell felelnie, hogy süllyed »benszüllött«-té ez a nagy középkori nemzet tulajdon országában.”²⁹ Aztán kordiagnózis következik: „A rendszernek volt állama, a gyarmatosítók megváltó jelöltjeinek tőkéjük, sajtójuk, kész szervezeteik: a benszüllötteknek azonban nem volt csak irodalmuk s egy kis lelkesedésük.”³⁰ Hogy mivé vált ez a lelkesedés, azt a két évvel később írt Sámson-dráma mutatja: amikor a megcsúfolt óriás előtt megnyílna a szabadulás útja, „a filiszteusokra dönti a palotát”.³¹

Tudjuk persze, hogy Németh Lászlót éppen a rezignációja tartotta vissza attól, hogy „tettlegességre” ragadtassa magát – azonban éppúgy tudnunk kell azt is, hogy életműve nem egységes, mert csak a második korszakára ütötte rá bélyegét a rezignáció.

(1986)

Jegyzetek a bevezető szöveghez

- a) Németh Judit: *Befejező megjegyzések*. In: Németh László: *A magyar forradalomról*. Nap Kiadó, Budapest, 2011, 151–153. o.
- b) Pethő Bertalan: *Lét és Iszony – Megkésett jegyzetek Németh László regényéről*. Kortárs 13 (1969), 1118–1132. – Uő: *Rekviem a jövőért – Nőnemű filozófia a boldogságért*. Kortárs 15 (1971), 584–591. – Uő: *Egy magyar paradigma a létről* (Németh László Égető Eszter című regényéről). Alföld 32 (1981), 50–63. – Uő: *Faust bűnbeesése – Prolegomena Égető Eszter történetének értelmezéséhez*. In: Szegedy-Maszák Mihály (összeállította): *A mindentü-*

dás ígérete. *Tanulmányok Németh Lászlóról*. JAK-füzetek 17. Magvető, Budapest, 1985, 192–208. (A két utóbbi közlemény is 1970–1971-ben keletkezett.)

- c) Idézve alább, *Az 1986-ban írott szöveg jegyzetei* első két tételében.
- d) Pethő Bertalan: *Lét és irodalom*. I. kötet: 1964–1986. Platon, Budapest, 2000. (Ez a kötet tartalmazza a szintén 1970–1971-ben írott *Égető Eszter*-tanulmányok két, annak idején nem publikált darabját is.)
- e) Pethő Bertalan: *A filozófia híg mosléka. Marxizmus és átfolyásai a Posztmodernbe/poszt-kommunizmusba*. Első fél(adag). Platon, Budapest, 1998. – Második fél(adag). Platon, Budapest, 2001.
- f) Németh László előadása 1943. augusztus 25-én a balatonszárszói „Magyar Élet-Tábor” előadás- és megbeszéléssorozatán. In: *Szárszó*. Magyar Élet Kiadása, Budapest, 1943, 41–54. (46. o.) – Újranyomatva: In: Gyórfy Sándor és mtsai (gyűjt., szerk. stb.): *Szárszó 1943*. Előzményei, jegyzőkönyve, utóélete. Dokumentumok. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1983, 214–225. (218. o.) – Bővebben tárgyaltam a szóban forgó kérdést a »Hungarian exceptionalism« című írásomban (Magyar Szemle. Új folyam, 13 (2004), 1–2., 37–56. – Bővebb változata megjelent: Pethő Bertalan: *Határjárás posztmodern Végeken*. Platon, Budapest, 2006, 265–278. (207. o.)
- g) Alább, *A töretlen Egész megkésett mindenese* szakasz vége felé.

Az 1986-ban írott szöveg jegyzetei

1. Ungvári Tamás: *A Németh László-pör margójára*. Élet és Irodalom 30., 11., 1986. március 14., 5. és 8. o.; Uő: *Az Emlékmű. Németh László utókor*. Élet és Irodalom 30., 15., 1986. április 11., 5. és 8. o.
2. Sükösd Mihály: *Németh László körül*. Élet és Irodalom 30., 14., 1986. április 4., 5. o.
3. Németh László: *Dilthey, egy német tudós*. In: Uő: *A minőség forradalma*. Második kötet: *Új enciklopédia felé*. Magyar Élet Kiadása, Budapest, 1940, 47–60. (60. o.)
4. Németh László: *Regényírás közben*. In: Uő: *Kiadatlan tanulmányok*. Első kötet, Magvető, Budapest, 1968, 769–783. (773. o.)
5. Németh László: *Proust módszere*. In: Uő: *A minőség forradalma*. Ötödik kötet: Huszadik század. Magyar Élet Kiadása, Budapest, 1943, 24–62. (25. o.)
6. Németh László: *Vázlatok a 18. századhoz*. 3.: *Hume és Kant*. In: Uő: *A minőség forradalma*. Első kötet. Európa. Magyar Élet Kiadása, Budapest, 1940, 147–164. (164. o.)
7. Németh László: *Vásárhelyi séták*. 3.: *A filozófia jövője*. In: Uő: *Kiadatlan tanulmányok*. Második kötet. Magvető, Budapest, 1968, 123–133. (123. o.)
8. Németh László: *Új enciklopédia felé*. In: Uő: *Készülődés. A Tanu előtt*. Első kötet. Magyar Élet Kiadása, Budapest, 1941, 50–62. (52. o.)
9. Németh László: *Dilthey, egy német tudós*. Id. k. 60. o.
10. Németh László: *Vásárhelyi séták*. 3.: *A filozófia jövője*. Id. k. 126. o.
11. Lackó Miklós: *Minőségiszocializmus, magyarság, korszerűség. A Tanu korai időszaka*. In: Szegegy-Maszák Mihály (összeállította): *A mindentudás ígérete*. (Tanulmányok Németh Lászlóról) JAK füzetek 17. Magvető, Budapest, 1985, 33–53. (53. o.; Lackó Miklós Németh László Proust-olvasatát nevezi „kissé »ájtatos«”-nak.)

12. Németh László: *József Attila: Nincsen anyám, se apám.* In: *Készülődés. A Tanu előtt.* Első kötet. Id. k. 171–173. (173. o.)
13. Németh László: *Ami a fiókban marad. Mit értek az irodalom modernségén?* In: *Uő: Kiadatlan tanulmányok.* Második kötet. Id. k. 463–466. (465. o.)
14. Ungvári Tamás: *A Németh László-pör margójára.* Id. k.
15. I. m.
16. Sükösd Mihály: *Németh László körül.* Id. k.
17. Ungvári Tamás: *Az emlékmű. Németh László utókora.* Id. k.
18. Ungvári Tamás: *A Németh László-pör margójára.* Id. k.
19. Németh László: *Negyven év. Tájékoztató pályámról és munkásságomról.* In: *Uő: Negyven év. Horváthné meghal. Gyász. Második kiadás. Németh László munkái.* Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1974, 5–70. (17. o.)
20. Németh László: *Hendrik de Man: a szocialista eszme.* In: *Uő: A minőség forradalma.* Ötödik kötet. Id. k. 125–139. (125. o.)
21. Németh László: *Európa földrengéstérképéhez. 1.: Cahier de revendications.* In: *Uő: A minőség forradalma.* Ötödik kötet. Id. k. 97–101. (99. o.) – Vö. Németh László: *A huszadik század vezérjelenségei.* In: *Uő: A minőség forradalma.* Ötödik kötet. Id. k. 9–23. (15. o.)
22. Németh László: *Hendrik de Man: a szocialista eszme.* Id. k. 127. o.
23. Németh László: *Negyven év. Tájékoztató pályámról és munkásságomról.* Id. k. 11. o.
24. Németh László: *Töredékek a reformból. Életcél.* In: *Uő: A minőség forradalma.* Negyedik kötet. Magyar Élet Kiadása. Budapest, 1940, 181–184. (183. o.)
25. Goethe-tanulmányokról értekezve írja Németh László: „*Engem, a kritikust, aki bizonyos fokig a változatok nyomorékja, a lehetőségek elhurcoltja vagyok, talán éppen a lappangó írói búntudat uszított Goethe-re, aki költőnek született s a legkülönbözőbb műfajokban tulajdonképp egy kritikus életét élte. Hát mi több? Választani, vagy rendszert csinálni abból, hogy nem választok? Az ilyen szabadság nem százcárcú alibi-e, az alibik bámulatos jelenete?*” (Németh László: *Három Goethe-tanulmány.* In: *Uő: A minőség forradalma.* Ötödik kötet. Id. k. 63–67 [66. o.]
26. Németh László: *A kísérletező ember.* In: *Uő: A kísérletező ember.* Magvető, Budapest, 1963, 5–18. (18. o.)
27. Németh László: *Sajkódi esték.* (Utószó gyanánt) In: *Uő: Sajkódi esték.* Második kiadás, Magvető, Budapest, 1961, 425–430. (429. o.)
28. Németh László: *Negyven év. Tájékoztató pályámról és munkásságomról.* Id. k. 70. o.
29. Németh László előadása. In: Györffy Sándor és mtsai: *Szárszó 1943. Előzményei, jegyzőkönyve és utóélete.* Dokumentumok. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1983, 214–225. (214. o.)
30. I. m. 219. o.
31. Németh László: *Negyven év. Tájékoztató pályámról és munkásságomról.* Id. k. 30. o.

Gróh Gáspár

Tűnődések Pethő Bertalan Németh László ügyében című írása kapcsán

Előre kell bocsátanom: némi szakmai irigységgel olvastam Pethő Bertalan kiváló, alapos tárgyismerettel, széles körű háttértudással írt esszé tanulmányát. Hozzászólásomat ezért csak némi fenntartással lehet opponensi véleménynek tekinteni. Hasonlóan éreztem Füzi László ugyancsak kitűnő szövegével találkoзва is. Ő azzal kezdte, hogy előrebocsátotta: egyetért a (meg)vitatandó írással. Ehhez az állásponthoz jó szívvel csatlakozom: amit más-ként látok, mint Pethő Bertalan, az nem annyira vita, mint pusztán különbözőség. Egyúttal örömmel gondolok arra, hogy a rossz szándéknak és indulatnak is lehet jótékony hatása, ahogy a fertőzések erősítik az immunrendszert. Így válhatta ki 1986-ban Ungvári Tamás kurzuscikke Pethő Bertalan kitűnő írását.

Ennyi idő elteltével fölmerülhet, hogy van-e értelme elővenni egy akkor nyilvánosságot nem kapott vitacikket? Nos, feltétlenül, mert nem vitacikk, hanem önmagában értékes, fontos elképzelések hordozója. Ugyanazt gondolhatjuk tehát róla, mint minden fontos műről, ideértve magát az írás tárgyát jelentő Németh László-i életművet is. Aktuális, mert mondjuk, ahogyan a *Gilgamestől* a *Hamleten* és Móricz *Erdélyén* át a *Budáig* és a *Hollóidőig* (és azután is) minden olyan mű folyamatosan aktuális, amelyik születése idején az volt. Németh László művei mindig koruk legégetőbb problémáinak sűrűjébe vágtak, ezért aktuálisak ma is, akkor is azok lennének, ha az egykori kérdések megoldódtak volna. Hogy Pethő Bertalan szóban forgó cikke mennyire aktuális volt 1986-ban, azt az is mutatja, hogy nem jelenhetett meg – miért ne lenne tehát aktuális 2011-ben vagy 2026-ban?

Nem találván igazán opponálható téziseket Pethő Bertalan írásában, az általa felvetett kérdésekre, az azok nyomán bennem felmerült gondolatokra figyelve fogalmazom meg a magam elképzeléseit. Igazán hálás tehát Pethő Bertalannak vagyok, mert az ő tanulmánya nélkül nem került volna sor arra, hogy megkíséreljem végiggondolni azokat a kiforratlan elképzeléseket, amelyek Németh Lászlóval kapcsolatosan időről időre foglalkoztattak.

Előljáróban meg kell ismételnem: semmi jelentősége nincs annak, hogy a tanulmányról születésének negyedszázadik évfordulóján beszélgetünk. Az egy másik ülés témája lehetne, hogy a nyolcvanas évek oly jellegzetes álvitáinak funkciója, tartalma mi volt... Ehhez csak annyit tudnék hozzátenni, hogy annak idején magam is belekezdtem hozzászólásom megfogalmazásába, de sosem fejeztem be, mert eleve fölöslegesnek tartottam, hogy a biztos visszautasítás tudatában beküldjem valamely szerkesztőségnek. Ömlesztett feljegyzéseim között valahol tán most is megvannak darabkái. Csak egyetlen okból idézem föl emlékét: készítése során már akkor rá kellett jönnöm (nem először), hogy a Németh-mű olyan univerzum, amelyről végtelenül sokat lehet elmélkedni, de titkait sohasem fogjuk egészen megfejteni. Olyan, mint az az évezredekben egyszer is alig születő remek könyv,

amelyről Arany János ír keveset emlegetett, *A jó öreg úrról* című versében: „Az együgyű is érti részben, / De a tanult sem teljesen.”

Mindenesetre a részértés kockázata és a teljes értés lehetetlensége arra kényszeríti a kíváncsi Németh László-olvasót (ilyesfélenek tartom magamat is), hogy magával hordja ennek az életműnek sugallatait, igyekezzék feladatának tekinteni, hogy az érteni vélt részek jegyében keresse a kimeríthetetlen jelentéstartalékok titkát. Ebben az összefüggésben óhatatlanul is boldog áldozata lesz Németh László (több bírálója által kedvtelve kárhoztatott) írói gyakorlatának, amelyről Pethő Bertalan elismerően emlékezik meg, hogy a feloldhatatlan bölcséleti kérdésekre képekben ad választ – és egyúttal gyógyírt. Ennek folytán maga is jelképpé válik az utókor szemében, és életműve egészét is lehet úgy elemezni, mint egyetlen, gigantikus metaforát. Ennek hatása alatt nem vállalkoztam soha arra, hogy belevágjak olyan tanulmány megírásába, amely a Németh-univerzum dús vegetációját kívánja valamiféle rendszerbe foglalni. Németh Lászlót a rendszerek ugyan mindig vonzották, de ihlete mégsem rendszeralkotásra hívta, művének ihletét a kor alakulása szorította kényszerű rendbe, de belső törvényei ezt nehezen viselték. Ezért nincs könnyű dolga annak, aki legfontosabb tételei közt próbál navigálni, és meg akarja keresni az azokba és azok közé rejtett iránymutatást. Úgy vagyunk ezzel, ahogy az utókor Nostradamus jóslataival, amely csalhatatlanul megtalálja a bekövetkezendő eseményekre való figyelmeztetéseket – azután, hogy bekövetkeztek...

Pethő Bertalan írásának főbb tézisei közül csak néhányal kapcsolatosan szeretnék megjegyzéseket tenni, ezek azonban nem kritikai jellegűek, esetenként csak arra szorítkoznék, hogy külön is fölhívjam rájuk olvasótársaim figyelmét.

Messzemenően egyetértek azzal, amit előljáróban az író módszeréről ír. Azzal, ahogyan a regényíró elvét, miszerint megírandó műve hőseit a feje búbjától a lábujja hegyéig éreznie kell, érvényesnek tartja gondolkodói és esszéírói munkájára is. Ez teszi olvasója számára is élményszerűvé, hitelessé – másrészt tudnunk kell: ez igazából a *művész* módszere, amelyben egy gondolat érvényességéhez a személyesség és a személyiség aranyfedezete is hozzájárul. Ennek a módszernek következménye, hogy a mű másként hat azokra, akik ezen az aurán belülről értelmezik, mint azokra, akik kívül állnak rajta. Ez a képlet messzemenően jellemzi a Németh László-vitákat, -pöröket. Úgy gondolom azonban, hogy ha valaki bármely életmű, vagy akár jelenség értelmezésére, elemzésére vállalkozik, belül kell kerülnie annak határain; saját koordináta-rendszerén, paradigmáján belül kell azt vizsgálnia. Ez nem az esetleges kritikus álláspont, külső megítélés feladását jelenti, hanem azt, hogy a vizsgálódás tárgya igazából csak így ismerhető meg. Ez a műbe hatolás sajnálatos módon sokszor elmaradt, így Németh László sem kapta meg a vele-művével vitázóktól a szükséges figyelmet. Ez a méltatlanság a vonzáskörön belüli kritikus híveit nem kritikára, hanem a méltatlan támadásokkal szembeni védelemre készítette. (Ha ennyiből nem érthető, mire gondolok, akkor hadd utaljak arra, hogy nemcsak Németh László járt így, hanem nagyon sokan mások is, a leglátványosabban talán Szabó Dezső, aki bizonyral rá is szolgált erre. De hasonlóan járt Bartók és Csontváry és sokan mások. A magyar szellemi élet átideologizáltsága máig magában hordozza a szektaképződésre való hajlamot.)

Pethő Bertalan az intuícóra alapozott módszerességet tartja Németh László egyik jellemző vonásának – amiben ugyan feltétlen igaza van, de ez nem csupán őt jellemzi, mondhatni a műalkotás és sok más alkotó munka természetes jellemzője. Vörösmarty így írt: „*rakjuk le, hangyaszorgalommal, / Amit agyunk az ihlett órában teremt*”, Csontváry azt vallotta, hogy „*ihlettség s akaraterő a szárnyaim*”. Lényegében arról van tehát szó, hogy ő gondolkodóként is a művészi alkotás alapvető módszerét követi, nem utolsósorban a romantika hatására, amit Szabó Dezső különös erővel közvetített Németh László felé

(is). Így minden alkotásában fontos szerepe van a gondolkodása tárgyáról alkotott vízió egységének: fontosabb, mint az azt részekre bontó analízisnek, és az erre épülő rendszeralkotásnak. Ezért látja meg Németh László még Kant művében is a lírát, és ezért támadják olyanok, akik iskolás rendszerekbe kívánják beleerőszakolni. Nemcsak 1986-ban volt ez így, hanem előtte és utána is.

Pethő Bertalan Németh Szabó Dezső melletti másik nagy ihletőjét, Adyt idézve utal a *Kocsiút az éjszakában* híres tételére: „minden Egész eltörött”, de nem viszi tovább az idézetet: „minden láng csak részekben lobban”. Ez a tétel a Némethnél is fiatalabb József Attilánál így folytatódik. „Csak ami nincs, annak van bokra, / csak ami lesz, az a virág, / ami van, széthull darabokra.” A 20. század alapélménye ez – még nem fogadva el ténynek a ma már megváltoztathatatlan látszó szétesést. Németh nem fogadja el a világ abszurditását, amelyben kész tény a széthullottság állapota, benne él a reménység, amelynek jegyében feladatának tekinti az 'Egész' újratemtését. Ebben rejlik Németh üdvösségvágya.

Pethő nagyon pontosan látja, hogy Németh írásaiban egymást váltogatva sorakoznak a gondolatok és a képek, „a megpróbáltatottság bizonylatai és az érzékileg megcsillanó vigasz”, és hogy „bármennyire logikus és körültekintő, sokkal inkább a képeiben ad menedéket, mintsem következtetéseiben megoldást vagy útmutatást”. Így van! Ez is az egyik vádpont, amely a művész-gondolkodó elítélésre adhat alkalmat az „aurán” kívül maradtaknak. De az ő mentségükre szolgáljon, hogy az általuk nem vállalt úton Németh László, a művész és gondolkodó némiképp ellentmondásos szerepeit egy még több empátiát és alázatot követelő szerep felé viszi: a szakralitás, a szentség felé, amely változó formában minden regényében megjelenik. Ezzel küzd Boda Zoltántól Kárász Nellin át Égető Eszterig és Kertész Ágnesig majd minden hőse, Széchenyi, Galilei, VII. Gergely és a többiek. És ezért találja meg a maga vallásának legigazibb hősét Gandhiban.

Mindez együtt azt mutatja, hogy nem hajlandó elfogadni a saját racionalitásának, következetes logikájának eredményeként kínálkozó végkövetkeztetést a remény indokolatlanságáról. Ugyanazt teszi hát, amit Vörösmarty és Madách: a meg nem cáfolt reménytelenséggel szemben nem hamisítja meg logikáját a remény hirdetése érdekében. Nem a reményt, hanem az üdvösséget állítja szembe a reménytelenséggel, abban találja meg a cáfolhatatlanul széttört Egész alternatíváját. Hisz abban, hogy a részekben lobbanó láng összegyűjthető egyetlen napban. Ilyesmit érzett a Németh számára oly fontos Huizinga is: „a kultúrának metafizikai irányúnak kell lennie, vagy pedig nem lesz” (*A holnap árnyékában*, Bp. 1996, Windsor Kiadó, 39. l.).

A központi kérdés alighanem az, ami Németh László emberképe kapcsán fogalmazódik meg. Ebbe a témába minden belefér, a világváltozás, magyarságkép, Európa-kép, szocializmus kép – különösen az, amit Németh László a minőségről ír. Ez a szó az életmű egyik gyűjtőpontja, amit az is bizonyít, hogy a legtöbb esetben behelyettesíthető a teljesség szóval. (Ahogyan például Weöres Sándor, és olykor Hamvas Béla tette – a maguk végső eszményeivel kapcsolatosan.) A minőség (vagy teljesség) igénye az, amihez képest a már akkor is szinte enciklopédikus műveltségű, de legalábbis kitekintésű író műzsjának a szorongó tájékozatlanságot tartja. Valójában azonban tájékozottsága miatt kezd szorongani.

E teljességigény és a magyar glóbuszon túli kíváncsiság, olvasottság okán nem a *kismagyar* nézőpont helyi válságtudata kínozza, hanem az európai civilizáció krízise. A magyar élet antinómiáira úgy kell választ adni, hogy az a világváltozás megoldása is legyen. Az ő válasza a minőségszocializmus. Praktikusan: fából vaskarika, de a vasalt kocsikerék két évezredes diadalútja azt bizonyítja, hogy ilyesmi igenis lehetséges. 1956 alkalmából írt összefoglalásában, de az *Emelkedő nemzetben* is szót ejt arról, hogy ha Magyarországot Jaltában nem dobja el a Nyugat, akkor esélye lehetett volna arra, hogy ne csak a maga sorsát oldja meg, hanem a világ számára mutasson fel érvényes modellt.

Érdemes elgondolkodni azon is, hogy a minőségszocializmus kifejezés nem szokványos jelzős szerkezet, hanem két olyan entitás összekapcsolása, amely együtt fedi le az ember valóságának teljességét. A minőség a lét metafizikai szintje: a szellem, a szocializmus pedig a tárgyi-technikai világ: az anyag.

Mit tanultunk a katekizmusban, miből áll az ember? Testből és lélekből. Németh László kifejezésének sorrendje szerint: lélekből és testből – ezt is jelenti a minőségszocializmus, aminek annak ellenére nincs köze megszenvedett múltunk szocializmusfogalmához, hogy az író társadalmi értelemben kétségkívül szocialistának vallotta magát. A minap megjelent 56-os könyvecskéjében közölt írások tanúsága szerint a maga ideális szocializmusával nem látta mindenben szögesen ellentétesnek még a kommunisták szocializmusának az elveit sem, amelyek jegyében, csak úgy, melleleg, majdnem elpusztították.

De Németh szocializmusképe is külön téma, ahogy a szocializmus Németh-képe is. Ez kisebb részben üdvösségügy, inkább köztörténeti horror. Nem mondhatni, hogy Németh László maga nem járult hozzá tevőlegesen: mint minden igazi erkölcsi fenoménnek, csodálatos érzéke volt ahhoz, hogy parazsat gyűjtson a fejére.

Ennek egy olyan-amilyen, belső folyamatait tekintve kiteljesedőben lévő (fél)demokráciában (a két háború közti Magyarországon) még nem voltak tragikus következményei. De egy totális rendszerben már igen – így lett a második szárszói beszéd visszamenőleges hatállyal korszakhatár. Nemcsak az a tragédia, ha valakit elpusztítanak, hanem az is, ha életben hagyják ugyan, de nem engedik a maga törvényei szerint élni. Pethő Bertalan Németh László gondolkodásának, belső fejlődésének dinamikája megtörése okán választja el az életmű két korszakát. Alapvetően ebben is igaza van, de valójában fogalmunk sem lehet arról, miként alakult volna Németh László pályáíve a háború, a szovjet megszállás és a moszkovita szocializmus nélkül. Nyilvánvaló, hogy a második korszak szürkébb, visszafogottabb – ahogy az ország sorsa is az. De Németh László szellemi életútjának alakulását nem a lineáris haladás jellemezte, hanem inkább valamiféle ingamozgás: nem korszakai voltak, hanem periódusai. Ezt a modellt egyébként maga is leírja, részint Szabó Dezső művéhez való viszonyát elemezve, hogy egymást követték az elfogadás és az elutasítás periódusai, de egy ilyen oda-vissza mozgással látja leírhatónak Gide életművének alakulását is. (Ilyesmit ennyire világosan csak az lát, aki maga is megéli ezt a szakaszosságot.)

A történelem nemcsak az ország szuverenitását vette el, hanem polgáriait, gondolkodóit is. Ezzel megszüntette Németh gondolkodásának ezt a belső ingamozgását, egyúttal minden olyan lehetőséget elvett tervhalmazától, amely addig jellemezte, éltette. Németh László két korszaka alapvetően lehetőségeiben, recepciójában, külső helyzetének radikális megváltozásában különbözik. Belül inkább a folytonosságra figyelhetünk: milyen szívósan ragaszkodik korábbi eszményeihez, milyen elkötelezetten próbálkozik azok képviselésével – akár az önáltatás árán is.

Vegyük hozzá: a fordulat idején negyvenes évei elején-közepén jár, szellemi értelemben, de biológiailag is még mindig nagyon fiatal. Mire újra szóhoz és valamiféle nyilvánossághoz jut, egészsége megroppan, a társadalom maga veszítette el a kezdeményezés esélyét, bármilyen mozgalom szervezése pártállami monopóliummá vált, a közösség-nemzeti gondolkodás esélye elszállt, a magyarság létezése hódoltsági letté alakult. Az író elvesztette esélyét arra, hogy nemzedéki törekvések részese legyen, mert nem voltak már sem nemzedéki, sem más (autonóm) törekvések. Elszálltak a harmincas évek (mind a század, mind az író harmincas évei) reménységei, a sorsváltoztatás hite. Ilyen törekvéseknek még az ábrándja is bűncselekménynek számított – és '56 után, amikor az író megszólalhatott, sőt, Kossuth-díjjal büntették, éppen arról nem beszélhetett, amiről a leginkább lett volna mondandója. Megmaradt azonban a visszahúzódó, a spirituális értékekre figyelő, időszódó mester pozíciója, amelyet még a hatalom is tolerált. Németh ekkor már, részben

Bibó hatására (ő a történész Szabó István követőjeként), határozottan elválasztotta az államot (a „rendszer”-t) és a nemzetet-népet egymástól, és abban bízott, hogy kereteitől, a hatalomtól függetlenül is végbemehet a társadalom mélyén sok olyan változás, amely a magyarságot, a magyar kultúrát, a magasabb emberi minőséget, moralitást éltetheti. Hasonló volt ehhez Illyés akkoriban híressé vált szélcsendelmélete, amely az elfogadott status quo biztosította élhető viszonyok közti gyarapodást, anyagi és szellemi értékek fölhalmozását lehetséges és ígéretes folyamatnak tartotta. A Németh lázas, sorsformáló lázakkal fűtött első korszakával szembeni második szakasz, a rezignált optimizmus, avagy optimista rezignáció meghatározta helyzetében, külső determinációk következményeként alakult ki, de beleillett az „ingamozgás”-sal leírható periódusok rendszerébe is. Ne szépítsük: az életmű második nagy korszakának teljesítménye nem éri, mert nem is érheti el az első alkotói periódus magaslatait. Elsősorban külső okokból, a már említett hódoltsági viszonyok kényszerűségei miatt. Ugyanúgy hiányzott ebből a szellem szabad vállalkozásának alapvető joga, mint a szellemi mozgásszabadság. Tragikusan hiányzott a közönség-teremtés esélye is, az, ami a Tanu-korszakot és az utána következő néhány évet olyan tüneményessé tette. De ha valami csoda folytán mindez rendelkezésére áll: akkor is hiányzott volna az európai szellem inspiráló ereje. Nem tudhatjuk azt se, mekkora fizikai energiatartalék maradt még az íróban, mert nem mérhette meg magát. Domokos Mátyás szerint a pártállam irodalmának története valójában a cenzúra története, s ez Németh Lászlóra is igaz. Csak azt volt értelme megírnia, amiről remélhette, hogy a közönség elé jutva lesz, aki megérti – de azt meg is írta. Hogy ez kevesebb, és bizonyítást igénylő más, mint amit lángesze adhatott volna? Igen. De a hódoltsági lét: lefokozott élet.

Többről, a feltételek súlyos romlásáról van itt szó, mint arról, hogy a pályakép belső ritmusváltásainak logikája szerint az életműben amúgy is egy visszafogottabb periódus következett volna. Ez enyhítette a különbéke megkötésének kínját: a regényíró tanúsága szerint a nagy, megváltó szándékú nekirugaszkodásokkal szemben mindig megjelent a csendes, belső értékekre figyelő, a magánéletben feloldódó, és a szellem magáért valóságában békét találó élet ideája. Ez, a belső béke megteremtését kereső alkat nyilvánvalóan befolyásolta a második korszak visszahúzóódását. De ugyanez a logika súgja azt is, hogy más körülmények közt lett volna harmadik korszak, olyasféle, amilyenre az 56-os írásokból következtethetünk.

Füzi László

Pethő Bertalan tanulmányáról

Nehéz opponensi véleményt mondani egy olyan írásról, amelyiknek szinte mindegyik tételét elfogadom. Nehéz, mert hát kit érdekelhet az, amivel éppenséggel egyetértek, mai világunk az egyetnemértéseket, ütközéseket fogadja el történésként. Ráadásul Pethő Bertalan írása 1986-ban íródott, azt is mondhatnánk, hogy ha egy írás keletkezési idejétől világok választanak el bennünket, akkor egyáltalán miért lenne fontos egy előző világban keletkezett tanulmánnyal való egyetértésünk vagy egyetnemértésünk.

Persze, folytonosságok akadnak ama régi és mostani világ között is, ahogy – Pethő Bertalanra utalva mondom – Németh László különböző korszakai között is. De nemcsak a folytonosságok okán tartom fontosnak hangsúlyozni az írással kapcsolatos egyetértésemet, hanem azért is, mert akkor, amikor ez az írás íródott, a Németh Lászlóval foglalkozó tudományág még éppen kibontakozóban volt. A tudományos vizsgálódást megalapozó Grezsa Ferenc első Németh László-könyve 1979-ben jelent meg (*Németh László vásárhelyi korszaka*), ezt követte még két korszak-monográfiája (*Németh László háborús korszaka*, 1985, *Németh László Tanu-korszaka*, 1990). Meg kell jegyezni, hogy Pethő Bertalan nem szaktudósként szemlélte Németh László világát, hanem bölcséleti szinten, a gondolkodó igényével, ez azonban nem jelenti azt, hogy könnyű lett volna a teljesség igényével a Németh-életműben tájékozódni akkor, amikor az életmű tudományos feldolgozása még éppen csak megkezdődött. Igaz ma, az általános érdeklenség közepette sem könnyű.

Az írásban Pethő Bertalan vitatémákat ajánlott, ezek a témák a Németh László-i módszert, Németh emberképét s gondolkodói alapállását, az Egészhez való viszonyát, valamint korszakainak sajátosságait érintették. Vitatémákat ajánlott, mert Németh körül mindig vita volt, a megkésett Kádár-korszakban is, jól mondja a szerző mai jegyzetében: *„Németh László gondolkodói jelentőségének az aktualizálása tabutéma volt a »magyarországi létező szocializmus«-ban, és ennek a tabunak a megsértését csak azoknak engedte meg a Hatalom, akik a tabu »megszellőztetésével« – és jelen esetben a tabusított életmű rossz hírbe keverésével – éppen a tabut erősítették.”*

Pethő Bertalan nem a tabut erősítette, ám még azt sem mondom, hogy írása ezért nem jelenhetett meg, mert hiszen jó pár tiszta szándékú írás is megjelent abban az időben. Ám ha ez az írás megjelent volna akkor, 1986-ban, mindenképpen a tisztánlátást segítette volna, mert hiszen mai eszemmel, annyi Németh Lászlóval foglalkozó tanulmány elolvasása után is, nem beszélve Németh levelezésének, kéziratban maradt írásainak megismeréséről, azt mondom, hogy a jelzett témakörök kapcsán pontosabb jellemzést aligha lehetne adni Némethről, s ennek leszögezése után csak egyetlen témakört említek majd meg kivételként.

Pontosabb jellemzést a Németh László-i módszerről (maga a módszer egyébként Németh kedvenc kifejezése) aligha lehetne adni a következőknél: *„Alapjában intuitív volt. Intuíción azonban nem elsődlegesen, kimutatható előzmény nélkül születtek, hanem az átélésben tapasztalható hosszú és bonyolult előtörténet jellemezte őket. Módszerének fő elveként ismerhető fel*

az, hogy intuícióihoz tartotta magát.” Innét a jellemzés elkanyarodik a Morál irányába, ezt a kanyart már nem követem, hanem inkább megjegyzem azt, hogy Németh intuíciói nélkül egyetlen jelentős vállalkozása (ez a kifejezés is Németh kifejezései közé tartozik) sem jött volna létre, ugyanakkor azonban megjegyzem azt is, hogy módszeréből nem zárható ki az elemzés, ezt még regényeinek olvasói és észrevehetik, nem beszélve arról, hogy maga Németh is önmaga felől elindulva találta meg az újkor jellemző módszerét, az elemzést.

A már jelzett területeken hasonló pontosságot és tisztánlátást tapasztalunk, azt kell mondanom, hogy az egész Németh László-i jelenség megértésének kulcsát adja akkor, amikor így ír: *„Tudatosan képviselt, nagy gondolati és ítéleterővel érvényesített módszerének érvényesítése miatt nem tudott Németh László az eltörött Egész mindenese lenni. A töretlen Egézt akarta, szolgálta, noha nem sokan lehettek meggyötört századunkban olyanok, akik mélyebben éltek volna át minden Egész megtörtetésének kínját, mint ő.”* Számos pontot megnevezve fejezhetném ki egyetértésemet Pethő Bertalannal, ehelyett azonban afelé a pont felé fordulok, amelyik kapcsán a véleményem eltér az övétől. Pethő Bertalan viszonylag röviden érinti Németh László korszakait, s azt a változást, amelyik szerinte Németh László világában az 1943–48-as határvonal körül megfigyelhető. Pontosan utal arra, hogy a két korszak között számos összenövés akad, magáról a változásról így ír: *„Nem módszere és létértelmezése változott lényegesen, hanem a nézőpont, melyből létértelmezését fogatosítja, s ahonnan módszerét érvényesíti. Jelentkezésétől kezdve hívőn küzdő, pengeélű logikával, nyíltságosan harcoló; balsejtelmek, sérelmeinek hangos fájdalma, fel-felbukkanó elégtelenség-érzése ekkor még csak a kétségekkel teli lélek állandó morajlása. Ezt az első korszakot, melynek műveit jelezhetjük »Németh László I«-gyel, a rezignációnak, a kényszerű, majd egyre inkább önkéntesen is keresett visszavonulásnak, a mondanivaló hiábavalósága növekvő érzésének a korszaka követi; az utóbbi életszakaszt, és művekben is kifejeződő világlátást jelölhetjük »Németh László II«-vel. Ekkor úgy nézi témáit, mintha már lefutottak volna. Ebben a korszakában is vallja, hogy »az ember mégiscsak valami nagy 'totális' diadalra született (a régiek ezt nevezték üdvösségnek), azonban egyre inkább hiányzik belőle a teljesség láza«. Megnyitvánulási módja – úgy tapasztalja – egyre inkább az elnémulás: »Mind ritkábban történik meg – írja 1965-ös pályarajzában –, hogy a mondanivaló áttörje a szavakat pötyögtető csöndet, s ha megtörténik: dadogóvá váló hangom, az arcok elidegenedése figyelmeztet, hogy fájdalomra nincs fül, gondolataimra felvevő szerv.«”*

Értem ezt a gondolatmenetet, talán csak a kezdőpontját tenném máshova. A Németh Lászlóról írott könyvem (*Alkat és mű, Németh László 1901–1975, Kalligram 2001*) kapcsán nekem is szembe kellett néznem az életmű korszakolási kérdéseivel. Elképesztően sok átalakulás, változás mutatta meg magát Németh pályáján. Magát a Tanu-korszakot például Lackó Miklós, miután utalt arra, hogy Németh közösségének tekinthető szerepvállalásai során *„akkor érezte magát elemében, amikor a korviszonyok láthatóan szembefordultak ezzel a »hagyományos« (baloldali, radikális – F. L.) progresszióval, s a hiányok, a korlátok – vagy amit Németh annak érzett – többé-kevésbé nyíltan is kiütözköztek arculatán”,* a következő szakaszokat állította fel csupán a Tanu négy évet kitevő szakaszán belül: *„A Tanu hőskora – a népi mozgalom önállósodásának útját egyengetve – a válság elején föllendült baloldali irányzatok újabb nagy vereségének idejével esett egybe. Nem változott Németh véleménye akkor sem, amikor – első sorban a nácizmusra való visszahatásként – Európa-szerte új baloldali hullám kelt fel az értelmiségi elit soraiban. 1936–1938 között a hazai baloldal is némileg kilépett elzártságából, s a fénykorát élő népi irányzat szintén bal felé orientálódott – ekkor Németh kionult az ideológiai közéletből. Újraaktivizálódásának kezdete: 1939 tavasza, a régi, sőt az új népi progresszió visszaszorulásának és szétesésének ideje. ... Németh újabb kivonulása 1943 elején, a háború fordulópontján következett be; ezt a visszahúzóást szakította meg egy pillanatra a második szárszói beszéd közjátéka”,* s ezzel már jóval túlléptünk a Tanu időszakán. (Lackó Miklós: *Mimóségszocializmus, magyarság, korszerűség – A Tanu korai időszaka*, in: *A mindentudás igézete*, Budapest, 1985. 32–33.)

Létezik azonban egy másik, kevésbé az apró mozgásokra figyelő, ám ugyancsak lényeges mozzanatokot előtérbe állító elemzés is, Szabó Zoltáné, aki tulajdonképpen a Tanu időszakát is kettévágja, és 1935-re teszi azt a választóvonalat, amelyet Pethő Bertalan 1943–48-ra tett. Szabó Zoltán egyszerre volt kortársa Németh Lászlónak, résztvevője, szereplője annak a kornak, amelyikben Németh is részt vett, s tárgyilagos elemzője, eltérő szerepértelmezése, távolra kerülése okán kívülről is figyelhette Némethet, ahogyan számos más kortársát is, értekező prózájának, elemzéseinek tanulságait mintha a szükségesnél kevésbé hasznosítaná a magyar szellemi élet. Szabó Zoltán rokon volt ebben más elemzőkkel-értelmezőkkel. Szerinte két egymással vetekedő sajátos vonás küzdelmével jellemezte Németh pályáját. Az egyik sajátos vonást a „természetes ember” megmutatkozásával, a másikat az „artificiális ember”, azaz a „társadalom csinálta” ember megmutatkozásával írta le. A természetes ember ezzel az homme artificiel Németh Lászlóval került szembe, az egyik a maga természetes ösztöneit, a másik a „környezetből, iskolából, ismeretekből, sznobizmusból, társadalomból, kívülről érkező becsvágyakból, nyomásokból tevődik össze, ezek, hatásától meghatározva olyasmivé összegeződnek benne, amit mondjuk az »íróság« kifejezéssel, ezzel az artificiális szóval lehetne jellemezni. Az író-képzet, ami ezekből a külső hatásokból tevődik össze, vagyis nem a saját lelkéből lelkedzett, hanem társadalmilag és a környezet felől, és meghatározott, részben diákosan vagy tanárosan konformista.”

A két ember, magatartásmód, íróeszmény érvényesülését Szabó Zoltán más-más időszakaszban látja Némethnél, pályáját a természetes ember uralma jellemezte, mondta, 1935-ig, a reform elakadásáig, az artificiális emberé pedig 1935 után. „Így teszi az élet második felére az »íróság« képzete és az írói pálya Németh Lászlót olyan tragédiai egyéniséggé, akinek a sorsa, emelkedése, s végül a végzete, természetében eleve meg van határozva. Németh László alkat és képlet szerint nem tipikusan író, maga is úgy hiszi, nem elsősorban művész, alkata inkább a »szellem emberé«-é. A pálya folyamán az első évtizedben – 1935-ig – a hódítást, a képességek szerkesztés szórását parancsoló »homme naturel« az úr, Németh László tehetsége természetének megfelelő korszaka: kalandozások kora. Fiatalkora a váltott vállalkozások kora. Megvan az artificiális, kívülről érkező ellenerő is, de a döntés a tehetség természete szerinti döntés. Az a feljebb rendelt lélekben, ami valóban felsőbbrendű, mint a kapott képzetekből összetevődő tanáros, diákos ellenlábás.”

Az artificiális ember győzelmének, mondja Szabó Zoltán, messze ható következményei lesznek majd. Elsőként az, hogy a lélekben felülkerült a mű, a nagy mű vágya, majd az, hogy meghatározóvá válik a tizenkilencedik századiasság, az „irodalmi klasszikusság” iránti vágy: „a rendes tanulmány, a nagy regény, az igazi történelmi dráma, a klasszikus vígjáték: ez adja a gondolatnak, az indulatnak, a vágyának és az iszonyoknak, a használni akarásnak és az értelemnek azt a kifejezési formát, ami maradandóvá s jelentőssé teszi a művet”. Az íróság tudata, a nagy, akár a nemzet egészét reprezentáló mű iránti vágy adott, ha ugyan adhatott felmentést azért a gondolati önáltatásért, amellyel Németh a korral való küzdelméből a mű kedvéért kilépett. Szabó Zoltán ezt is érezte: „És árva Németh László ezt (mármint az önáltatást – F. L.) tudta. Ha nem tudta volna, nem érezte volna nagy műveinek minden diadalát kudarcnak. Ezért félt annyira minden bemutatón. A Tanu-számok megjelenésekor sohase félt, a rákövetkező harcot egyenesen kívánta. Az már a történelem csinálta környezet és helyzet következménye volt, hogy erről az útról nem volt visszaút, a lelkében lelkedzőhöz, a maga mivoltát kifejezőhöz, az ezt tükrözőhöz, a homme naturelhez. ... Csak kiút volt horizontálisan a vásárhelyi vagy nem-vásárhelyi Certosába előbb, onnan vertikálisan fölfelé.” (Szabó Zoltán: *A tusakodó ember*, in: Szabó Zoltán: *Ősök és utódok*, 1984. 234–236.)

Szabó Zoltán gondolatmenete, ha nem is azzal az élességgel, s ez különösképpen a határvonalra vonatkozik, nem az 1935-ös választóvonalat megkérdőjelezve, hanem inkább arra utalva, hogy 1935 után is jelentkezett a természetes ember, Németh pályájának értelmezésekor nem hagyható figyelmen kívül, Némethnek az íróságához való ragaszkodása

a későbbiekben mindig befolyásolta azt, ahogyan az adott kort elfogadta, szemben a *Tanu* lázadásával, „eretnkségével”. A jelenség értelmezéséhez látnunk kell azt is, hogy az idő miképpen szorította ki Némethet saját korából: 1932-ben még az emberiséghez kívánt szólni történelmi jelentőségű választási alternatívát kínálva, legalábbis ezzel a tudattal élte meg a *Tanu* elindítását, 1935-re már elvesztette az addigra megszerzett cselekvési lehetőségeket is, saját terébe szorult vissza, a történelem már valós választási lehetőségeket sem kínált számára, nemhogy olyan helyzetet, amelyikben történelmi súllyal, cselekvőként vehetett volna részt, így maradtak a pillanatok, mint például a szárszói beszéd pillanata, amelyekben a történelemmel szembefordulva a maga álláspontját elmondhatta – s a művek, amelyekbe világának egészét akarta belesűríteni.

Úgy gondolom, ha más szavakkal is, de ugyanarról beszélt Szabó Zoltán is, és Pethő Bertalan is, a cselekvés és a szemlélődés kettőséről. Nem azt mondom ezzel, hogy az 1943–48-as választóvonal nem létezett, hanem azt, hogy egy nagyobb és korábban felszínre került választóvonal mögött létezett, ahogyan természetesen a közvetlen cselekvés, vagy hogy ismét Németh egyik, igaz, korai kedvenc kifejezését használjam, a tett is létezett Németh 1935, vagy éppen 1943–48 utáni pályaszakaszában is.

* * *

Még egy kérdést szeretnék érinteni. Idéztem már, s egyet is értettem azzal, amit a létező szocializmus kapcsán Németh aktualizálásáról Pethő Bertalan mondott. Most azt idézem, amit Németh rendszerváltás utáni hiányáról mond: *„Az a véleményem, hogy Németh László napjainkban sem csökkenő aktualitásáról, ami több vonatkozásban megfigyelhető, ... a gazdasági cenzúra önmagában jelzést ad, mert érzékelteti az úgynevezett rendszerváltás két évtizedében bekövetkezett felemásságokat, melyek miatt az eltelt húsz évben inkább mellőzték a Németh László-i gondolatokat, mintsem az aktuális jelentőségével foglalkoztak volna.”* Ehhez a megjegyzéshez azt fűzném hozzá, hogy valóban létezik a gazdasági cenzúra, a mai világban egyszerűen kikerülhetetlen, nálunk mégis valami másról is szó van, nemcsak a pénzeszközök hiányáról. Másutt nem találkoztam azzal, hogy a szellemtudományokat, azok létjogát egészében megkérdőjelezték volna, nálunk ez is megtörtént és megtörténik, folyamatosan. Németh hiányát, s mások hiányát ezen a jelenségekörön belül kell látnunk, magát a jelenségekört pedig nem tudom másképpen látni, mint a Bibó István által leírt „eltorzult magyar alkát” legújabb megnyilvánulását.

Németh Judit

Édesapám barátairól

Móricz Zsigmond

Móricz Zsigmondot mint írórt nem kell bemutatnom. Szinte nincs művelt magyar ember, aki néhány regényét, az *Erdélyt* vagy a *Boldog embert* ne olvasta volna. A személyt, aki ezeket a sokszínű, gazdag emberanyagot bemutató műveket írta, már kevésbé lehetett kiismerni. Nyájas mosolya mögött rendkívül éles megfigyelőképesség és erős kritikai érzék rejtőzött.

Érdekes volt Apu és Móricz Zsigmond egymáshoz való viszonya. Már évek óta ismerték egymást, de barátság köztük csak Móricz életének utolsó 5–6 évében alakult ki, akkor viszont sokkal mélyebbé vált ez a kapcsolat, mint egy barátság, inkább hasonlított egy apa-fiú viszonyhoz. Azt, hogy Apu mit érzett Móriczcal kapcsolatban, ő fogalmazta meg legszebben a Móricz halála után írott tanulmánykötetében: *„Nemcsak az Erdélyt tartottam a legnagyobb magyar regénynek, s őt a legnagyobb élő magyar írónak. Az egyetlen ember volt ebben az országban, akinek fiául tudtam volna a lába elé ülni.”* És ez a véleménye megmaradt haláláig. *„Ő az egyetlen lángész, akivel dolgom akadt...”* – írja 69-ben.

Nehéz megmondani, a kezdeti idegenkedésből hogyan alakult ki ez a – legalábbis Apu részéről – mély kapcsolat, noha azt a Móriczról írt kötetében elég részletesen elemezte. Bizonyos értelemben rájuk érvényes volt a mondás, hogy az ellentétek vonzzák egymást. Apámat Móriczban – azt hiszem – a szeretetre méltósága mellett a novellista látása vonzotta legjobban. Ahogy írja: Móricz számára minden esemény, ember egy-egy gazdag novella volt, és ilyenekkel tele volt a memóriája, ilyenekben élt. *„En mindig ezeket a novellisztikus dolgokat jegyeztem meg, sohasem a gondolatokat”* – mondta édesapámnak egyik beszélgetésükkor. Az elmélkedést, politikát csinálta, ha kellett, de utána visszamenekült a saját világába, *„ami a borzalom csontjain csupa kedv, bőség, ragyogás”*.

Levélváltásuk 1931-ben kezdődik, de akkor még elég hivatalos formában. Apu Móricz iránti tiszteletét bizonyítja, hogy 1934-ben, amikor a Rádió irodalmi osztályának a vezetője lesz, azonnal ír neki, és megkéri, küldjön kéziratot. 1935-ben már melegebb a levelek hangja, megbeszélik egymással a szociális és politikai problémáikat. Apám ekkor írja: *„Láttam, hogy a szorongás, amely belőlem, aki szépipró vagyok tulajdonképpen, előbb kritikust, majd gondolkodót, majd már nem is gondolkodót csinált, benned is megvan.”* Lassan rájöttek, hogy céljaik közt sok az azonosság.

Az igazi barátság 1938-ban kezdődött köztük, amikor Móricz egyszer fellátogatott a Rózsadombra, és délután 5-től éjjel háromig beszélgettek. Ezután kapcsolatuk felhőtlen. A korán meghalt Kata kishúgomnak is ő lett a keresztapja. Apám sok mindent megcsinált Móricz kedvéért. Móricz adjutánsaként működött

– jellemzi valahol egy időben saját tevékenységét. Azt hiszem, ez volt az egyetlen eset, hogy édesapám valakinek az adjutánsaként lépett fel.

1940-ben Móricz javaslatára kezdik meg egy népfőiskola alapításának tervezését. Jellemző, hogy a hatóságok nem engedélyezték Pesten egy kollégium létrehozását, így az egész összegyűlt pénzt a hódmezővásárhelyi kollégiumnak adták. Az *Iszony* című regényét is azért kezdte írni, mert Móricznak, a *Kelet Népe* szerkesztőjeként, szüksége volt anyagra, és amikor Apu tiltakozott, hogy neki most nincs regény témája, Móricz azzal torkollta le, hogy egy írónk mindig kell, hogy legyen témája, amit meg tud írni. Móricz halála után évekre abba is hagyta a kézirat folytatását, és azt csak 1947-ben fejezte be.

Apám, amennyire tudott, segíteni akart a szeretetre méltó, fáradt, beteg, idős embernek. Ugyanakkor hálás volt Móricznak néhány nagyon mély, emberi gesztusáért. *„Ő volt az utolsó nálam erősebb ember a világban, aki jóakarattal volt hozzám”* – írta Móricz halála után. Különösen a *Cseresnyés* dráma bemutatója utáni viselkedése maradt számára emlékezetes. A darabot a kritika nem fogadta jól, már előtte is nézeteltérése volt Apámnak a színházzal. Móricz a *Kelet Népe*-ben egy Apunak címzett sürgöny szövegét közölte, amiben leírta, hogy a színház zsúfolt volt, a közönség egyre melegebb hangulatban fogadta a darabot, s a végén 25 kihívás volt – hatalmas siker. *„A színészek kitűnőek lettek volna, ha a próbán bemutatkozol nekik, hogy a neved nem Schiller Frigyes, hanem dr. Németh László.”* A *Kelet Népe*t ugyan kevesen olvasták, de Apámat nagyon megvigasztalta ez a nyílt távirat. Úgy érezte, az apai szív szólalt meg Móricz részéről a sürgönyben. Móricz egyébként nem dicsért olyan dolgot, ami nem tetszett neki – olyankor inkább hallgatott. *A VII. Gergely* nyilván nem tetszett, mert az első felvonás után eltűnt.

Móricz volt az egyetlen ember – tudomásom szerint –, aki Apámat befolyásolni tudta (azért persze ő sem nagyon). Édesanyámmal nagyon jóban volt. Tőle hallottuk, hogy ha valamilyen kérdésben nézeteltérés volt Apu és közte, ő néha Zsiga bácsinak mondta el a problémájukat, és ha az egyetértett vele, megkérte, próbálja meg Apu befolyásolni.

Mi, gyerekek nem sokat találkozhattunk vele, hiszen csak kilencéves voltam, amikor meghalt, mégis mindnyájan szerettük őt. Gondolkodtam, mi lehetett ennek az oka. Valószínűleg az a tulajdonsága, hogy érdekelték az emberek, és szerette őket. A gyerekek ezt gyorsan megérik. Azonkívül a bája volt vonzó. Már a betegsége alatt fennjárt egyszerű nálunk a Rózsadombon. A szüleim rábeszélést, ebéd után feküdjön le egy kicsit pihenni. Nem tiltakozott. Egyszer csak kinézünk az ablakon, s látjuk, amint megy le a Törökvész úton. Nem vitatkozott, hanem egyszerűen megszökött. Este aztán telefonált mentetőgőzni.

Apu megírta a *Lányaimban*, hogy a gyerekversei, amik a *Boldog világ* című kötetben jelentek meg, milyen népszerűek voltak köztünk. Ma is emlékszem a dedikáció végére, pedig a kötet sajnos 1944-ben elpusztult:

„Magda, Ucó, Gígi, kiki válassza ki, neki ki kedvesebb. Nekem mind a három igaz barátom.”

Csak az elejére nem emlékszem, de Apám Móricz-kötetét végigolvasva most örömmel találtam meg ott:

*„Egy bokorban három virág,
boldog világ...”*

Utolsó, személyéhez fűződő emlékem szomorú. 1942-ben a halálakor éppen nem voltam Budapesten, de rádióban hallottam a hírt. Néhány nap múlva hazatérve, szüleimmel találkozva, fontoskodva, ahogy a kilencéves gyerekek teszik, megkérdeztem: tudjátok, hogy meghalt Zsiga bácsi? Ők éppen akkor jöttek a temetésről. Ez volt az egyetlen eset, amikor úgy éreztem, hogy indokolatlanul kaptam nyaklevest édesanyámtól. Ma már tudom, Zsiga bácsi jóságosan mosolygott volna a jeleneten, a fontoskodó gyereket és szomorú édesanyját egyaránt megértve.

Illés Endre

Illés Endre író, szerkesztő, műfordító, rangos esszéíró volt. Édesapámmal különböző folyóiratokban együtt publikáltak, így már fiatalon is megismerték egymást, de barátokká csak akkor váltak, amikor Illés először 1939-től a Révai Kiadóban, utána a Szépirodalmi Könyvkiadóban lett irodalmi vezető. Apám természetének ismeretében ez meglepő: az irodalmi tekintélyekkel ő inkább összetűzésbe került élete során, de Illés édesapámnak a legjobb irodalmi barátja lett. Bábáskodott az *Iszony*, az *Égető Eszter*, az *Irgalom* megírása és részben kiadása felett is, mindig biztatva, bátorítva, ösztönözve apámat. Az orvosi egyetemen nem tudom, mennyi pszichológiát tanult, de az életben alkalmazni jól tudta.

Személyes emlékem vele kapcsolatban szinte kizárólag szerkesztőségi szobákra korlátozódik: apám Sajkodról kéziratot küldött fel a szokásos sárga lap kíséretében: gépeld ezt le, és vidd el Illés Bandihoz. Arra nem emlékszem, hogy sűrűn összejártak volna, arra viszont igen, hogy a műveivel kapcsolatban csak tőle fogadott el tanácsot az írók közül. Persze leginkább akkor, amikor a véleménye megegyezett a sajátjával. A *Búcsú a kortársaktól* című tanulmányában le is írja: „*De ez annál feltűnőbbé teszi a te ritka, különös képességedet, amelyről annyi más íróársunk tanúskodik, hogy nem csak kedvét nem szeged senkinek, de mindannyiszor tapasztaltam, az írás holtpontjain is túlsegítesz egy-egy szerencsés biztatással.*”

Illés Endre nagyon sokszor segített édesapám egy-egy műve megjelenésében: eleinte a Révai, később a Szépirodalmi Kiadónál elfoglalt pozíciója révén. Az *Iszony* folytatására egyértelmű, hogy Illyés Gyulával együtt ők vették rá Aput. De még a fordítást is az ő hatására kezdte el. A Révai igazgatójaként Wilder *Caesarját* kiküldte neki lektorálni, hogy érdemes-e lefordítani. A *Krétarajzok* tanulmányait olvasva Apu lelkesen ír ezekről az esszékről, de utána felveti a kérdést: „*hogy őrzi meg ez a tartózkodóan fogalmazó, de kegyetlenül látó szem a friss kéziratok dobogó szívű hőseit tulajdon kritikái érzékétől. Egyszerű szétválasztás ez, a két szerep között húzott demarkációs vonal: így beszél a kiadós barát, akinek minél jobb könyveket, minél több alkotást kedvet kell az irodalomból kiszivattyúznia, s így a kritikus, aki a művekben a képesség, a csálás, a gyengék elegyét, arányát keresi.*” Apám ezt nem tudta megmondani, és kettőjük kapcsolatát vizsgálva én sem.

Illés Endre, tudtom szerint, soha nem kritizálta Apu műveit. Ő mindig pozitívan nyilatkozott, nem úgy, mint Móricz, akinek ha nem tetszett valami, nem mondott rá semmit, de nem is dicsérte. Hogy mindig minden annyira tetszett

neki, ahogy írta, vagy csak érezte, hogy egy ilyen sokat támadott írónak nagy szüksége van a baráti biztatásra – azt nem tudom. Bár én mint apám „titkárnője” és így első kritikusa is, többször nem értettem vele egyet (főleg az *Irgalommal* kapcsolatban), ma már nem tudom, nem neki volt-e igaza. Az én szemem előtt mindig az lebegett, mit lehetne a műből kihozni – Illés valószínűleg azt nézte, mire van szüksége az írónak.

Illyés Gyula

Egyszer tréfásan azt mondtam neki: „Gyula bácsi az utolsó ember, akinek még azt mondhatom, hogy bácsi.” Mire ő rám nevetett: „Mit, te taknyos, csak nem akarsz Gyulának szólítani?” Édesapám összes barátja közül vele voltunk együtt a legtöbbet. Móricz atyai barát volt, Gulyás Pál követő és harcostárs ügyekhez, Illés irodalmi barát – Illyés Gyula egyszerűen barát és egy életen át pályatárs, akivel néha nézeteltérésük volt, de alapvetően tudták, hogy számíthatnak egymásra.

Apu csodálta Móricznak azt a tulajdonságát, hogy mindenkivel megszerettette magát, Illésnél azt, hogy annyira otthon volt az irodalmi világban, ahonnan ő kiűzöttnek érezte magát, de azt hiszem, Illyés emberek közti fesztelenségét nemcsak csodálta, hanem egy kicsit irigyelte is. Egy Illyés-bemutató után, mikor Gyula bácsi meghajolt az emberek előtt a színpadon, és utána kezét csókolt a főszereplőnőnek, azt mondta nekem: „Nézd, ez a Gyula hogy tud viselkedni. Nekem ez sosem jutott volna eszembe.”

Az Illyés házaspárt 1942 nyarán ismertem meg, amikor Földvárról Apu néha átküldött minket Tihanyrévbe, hogy kéziratot vigyünk el. Noha a bicikliút felé Illyésékhez fárasztó volt, Magda nővéremmel harcoltunk, hogy melyikünk menjen, mert Flóra nénitől mindig kaptunk egy nagy zacskó csokoládét. És ez a háború közepén már komoly érték volt egy gyerek számára. Azt hiszem, a barátságához az is hozzájárult, hogy Anyu és Flóra néni is nagyon jóban voltak.

Az ostrom alatti és utáni időket végig Illyésékkel, részben náluk töltöttük. Ekkor történt egy esemény, amit sosem bocsátok meg magamnak, hogy nem láttam. Illyéséknél akkor lakott vagy 20–25 ember, akik mind többé-kevésbé éheztek. Az ostrom után betévedt az udvarra egy nyeszlett katonaló, és a kupak-tanács úgy döntött, le kell vágni a húzáért. Apu orvosi végzettsége révén és még egy másik ott tartózkodó férfi volt kijelölve a feladatra, Gyula bácsi segédkezett. Mi, gyerekek éppen nem voltunk a közelben, és így nem láthattam, amint a két „népi” író feldarabolja a lovat, de elbeszélésükből ismerem a jelenetet. Érdemes lett volna látni is.

A hatvanas években Sajkodon, illetve Tihanyrévben talákoztunk gyakran Illyésékkel. Évente legalább egyszer mindig volt egy nagyobb összejövetel, ahol Illyésék mellett a többi tihanyiak, Borsos Miklósék, Passuthék és még néhány család volt jelen. Apu és Gyula bácsi, ha jó formában voltak, uralták a társalgást. Gyula bácsi, ha valamin vitatkozni próbáltam vele, azt mondta: „Te ne szólj közbe, akkor nem tudok veled vitatkozni!” Egyik legnagyobb előnye volt, hogy önmagán is tudott tréfálkozni.

Aztán a betegsége után Apu elhallgatott, és néhány év múlva Gyula bácsi szava is meggyengült. Az esték elvesztették a varázsukat. Soha nem fogom elfelejteni Illyés Gyulának Apuval szemben való viselkedését a betegsége alatt. Anyu hősies erőfeszítést tett, hogy Apunak társasága legyen, de csak olyanokkal, akik nem hozzák őt kellemetlen helyzetbe.

Szilveszter este mindig meg volt híva hozzánk néhány barát, természetesen Illyések is. Gyula bácsi Apu betegsége óta ilyenkor minden évben tartott egy nagy beszédet, amiben elmondta, hogy Apu a legnagyobb magyar író, milyen remek könyvei vannak és milyen kiváló ember. Apu akkor már nem fogta fel teljesen az egészet, de azt persze megérezte, hogy őt dicsérik. Ma is előttem van kicsit szégyenlős, kicsit boldog mosolya, amivel a dicséretet hallgatta. A betegsége alatt az idegenektől ért megaláztatásokért kárpótolták őt egy kicsit ezek a beszédek.

Köszönet érte, Gyula bácsi!

Podmaniczky Szilárd

[Testkontroll]

A testkontroll diéta, amely a Diamond házaspár, Marilyn és Harvey Diamond találmánya, azt mondja, hogy étrendünk főként zöldségből, gyümölcsből és feldolgozatlan élelmiszerekből álljon, illetve táplálkozásunk során válasszuk szét, különítsük el a fehérje- és szénhidrát-tartalmú táplálékok fogyasztását, mert e kettő együtt közömbösíti a gyomorsavat, minekutána táplálékunk haszontalan rothadásnak indul.

A leghétköznapibb téma a fogyókúra vagy a helyes táplálkozás, melyekről való gondolkodása során az ember, a még oly kevés anatómiai ismeretekkel rendelkező is fölidézi, elképzeli testének működését, a test belsejét, amelyben, Hajnóczy gasztrohasonlatával élve, sötét van, mint egy fasírtban. A magyar emberek többsége túlsúlyos, mert nem figyel oda a táplálkozására, keveset bolyong saját belső testi sötétségében. A magyar konyha egyébként sem egy szusi-allegória, annál inkább a fehérje- és szénhidrát-tartalmú táplálékok közös hidrogénbombája, amely az ötven és hatvan felé ballagó magyar emberben egyszer csak fölrobban, és a gondolatok jelentős részét a test belsejébe vezérli, s a mégoly veszélytelennek tűnő töpörtyűzés is megindítja a halálgondolatok láncatlapasát.

Írom mindezt február este, Ulrich Gábor rajzai elé, odakint a fehér óra rátelepült a sötétség. Gábor alkatilag vékony ember, valószínűleg soha nem került fogyókúra közeli állapotba, mégis alaktani állapotokkal dolgozik az ő testkontrollja is.

Gábor testkontrollját én így képezem el: Álljon a szellemi táplálkozásod középpontjában 90 százalék kétségbeesés, és ha van hozzá erőd és bátorságod, akkor válaszd szét a test létező pusztulásának tapasztalatát a test létező pusztulásának ábrázolásától. Ha így cselekszel, nem közömbösíted a keletkező aktív inspirációt, és a földolgozott szellemi tápanyag a mű építkezését szolgálja. Az így születő kép minden porcikájában remeg és rezeg, s bár az ábrázolás módja statikus, nincs olyan pillanata, hogy ne az idegszálak szikrázó kisülését idéznék fel.

A képek elementáris hatása egy dupla paradoxon.

Az első: kívülről nézzük a formát, amely legyen ember, madár, könyv, gramofon, vagy mindezek átalakulásából keletkező test, mégis a belsejét látjuk. A képrostok testrostok, amelyek szétfutó érhálózata a test hajszálerei, ideghálózata.

A második paradoxon: testeket látunk, miközben a testek érzékelése folyamatosan pulzálva átcsap a szerző intuíciónak érzékelésébe. Olyan spirituális tartalmakat tapasztalunk, amilyenek bennünk működnek. Kinek a pap, kinek a paplan.

Időközben arra is rá kellett jönnöm, hogy – ugyan nem írom át az eddigieket – létezik a képekből kiolvasható harmadik paradox állítás is.

A harmadik: a képek egy radikálisan ábrázolt prózai történetet mondanának el, de nem tudják elmondani, mert nincs rá idejük. A történet egy dermedt keresztmetszetét látjuk, és bár történet, próza, a cselekvő idő megállításával mégis inkább a poétikai sűrítés bomlik elő. Az már nagyon térgeometriába hajló állítás lenne, hogy a próza műfaji keresztmetszete a vers.

Csakhogy ez a fajta konstruktív tételezés fogalmilag levezethető, viszont a látvány épp a dekonstrukció legjobb vonásait viseli.

A testeket a szétesés, átváltozás pillanatában látjuk, amikor nem tartja össze őket más, csak a sötét erő. Kozmikus léptékekben a világegyetemet látjuk, amelynek 4,6 százalékát ismerjük, ez a megfigyelhető anyag, 23 százalék a sötét anyag, és 72 százalék a sötét energia. Ezt látjuk. Ezt a titokzatos, megismerhetetlen világot, amely egyes filozófiák szerint megismerhető, az egész életen át tartó tanulás végtelen sok életen át vezető kalandjával. Nem fogják elhinni, bemásolok a dolgozatomba egy képet, amely a világegyetem eddig nem ismert, sötét anyagát és energiáját ábrázolja.

Ha a szemünk nem csal, márpedig miért csalna ekkorát, mintha a grafikák egy kinagyított részletét látnánk, amely ugyanolyan szálal elrendezést mutat, mint amit a Millennium nevű szuperszámítógép rajzolt a világegyetem keletkezéséről.

Hogy mégsem egy elrugaszkodott hasonlat ez, azt a számítógépes modellépítésben használatos véletlen faktor és az úgynevezett művészi alkotás létrehozásakor működő alkotói szándék véletlenszerűsége között fennálló hasonlóság magyarázza. Gábor képeit akkor érthetjük meg igazán, ha megpróbáljuk a keletkezésük felől átélni őket.

A legfontosabb kritikai és műfogyasztási attitűdnek tartom, ha abból indulunk ki, hogy a mű nem létezett, mert csakis és kizárólag a mű születésének, genezisének átélése hiteles forrás – minden más el- és belemagyarázás.

Nézzünk végig ezeken a képeken, és lássunk üres papírokat. Helyezzük magunkat abba az időbe, amikor Gábor volt olyan kedves, úgy öt-tíz évvel ezelőtt, és kiállította azokat az üres papírokat, amelyeket majd használni fog egy 5–10 évvel későbbi kiállításán. Nem tudom, érzik-e azt az elképesztő ürességet, űrt, semmit, ahonnan ezek a rajzok létrejöttek. És ha elképzelve ezt az ürességet, akkor pontosan látjuk a születést, a teremtés történetét, a semmiből való létrejövését. És ha a semmiből jött létre, akkor nem volt modell, amihez hasonul, nem volt modell, amit ábrázol, és nem volt terv sem, amely a létrehozásukban működő erőket ne nevezhetné a véletlen játéknak. A teremtés nem modellalkotás. A teremtés a véletlen erők elszabadítása, vagyis műértői értelemben: az ismeretlen démoni titokzatosság ábrázolása.

Ha a számítógép valóságos képet akar létrehozni, ha teremteni akar, vagy még inkább: a világegyetem teremtését akarja ábrázolni, akkor nem mást kell tennie, mint iszonyatos erővel működésbe hoznia a véletlenek láncolatát.

És a véletlenek féktelen láncolatából kirajzolódó képi világ atavisztikus tapasztalatokra visz Gábor művein, ahol egyszerre jelenik meg a történet keresztmet-

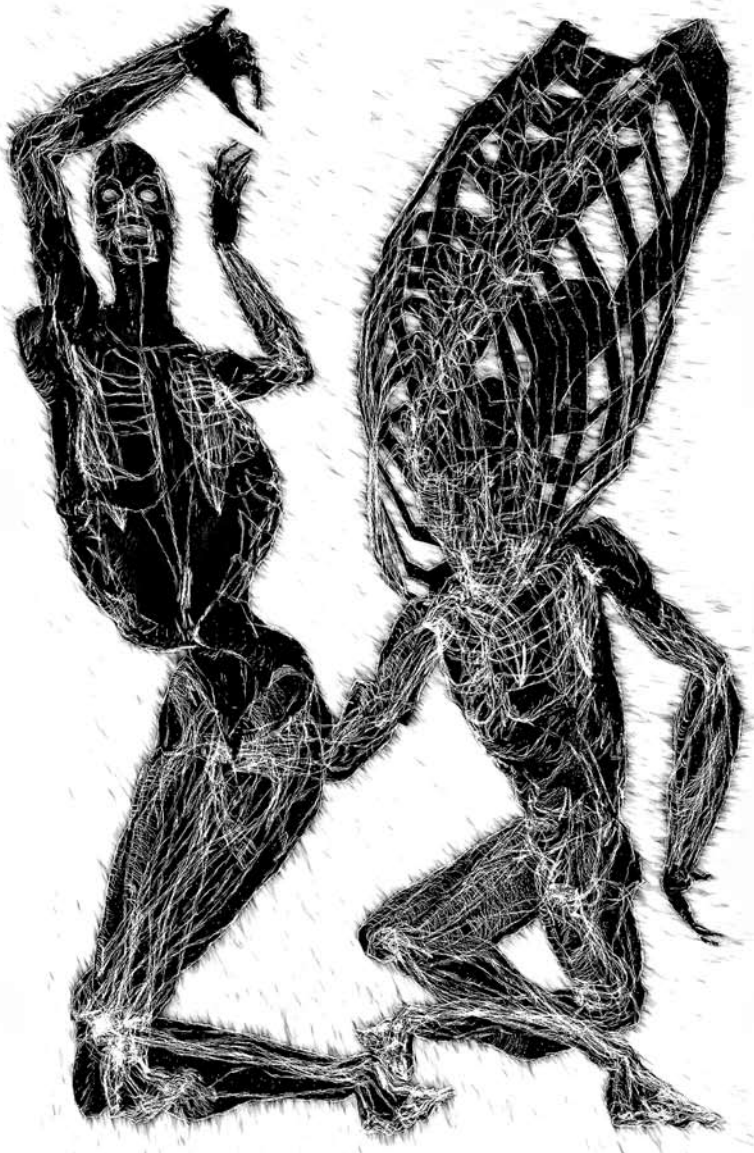
szetén a költőiség, egyszerre mutat a kép testi formát és spirituális érzékiséget, és egyazon pillanatban matatunk a test külső idomain és zuhanunk a szervek sötét mélyére.

A testkontroll az az erő, amely képes a halál fölött, vagy épp a létezés titokzatosága fölött érzett kétségbeesést véletlenek láncolatára bontva teremtő működésbe hozni.

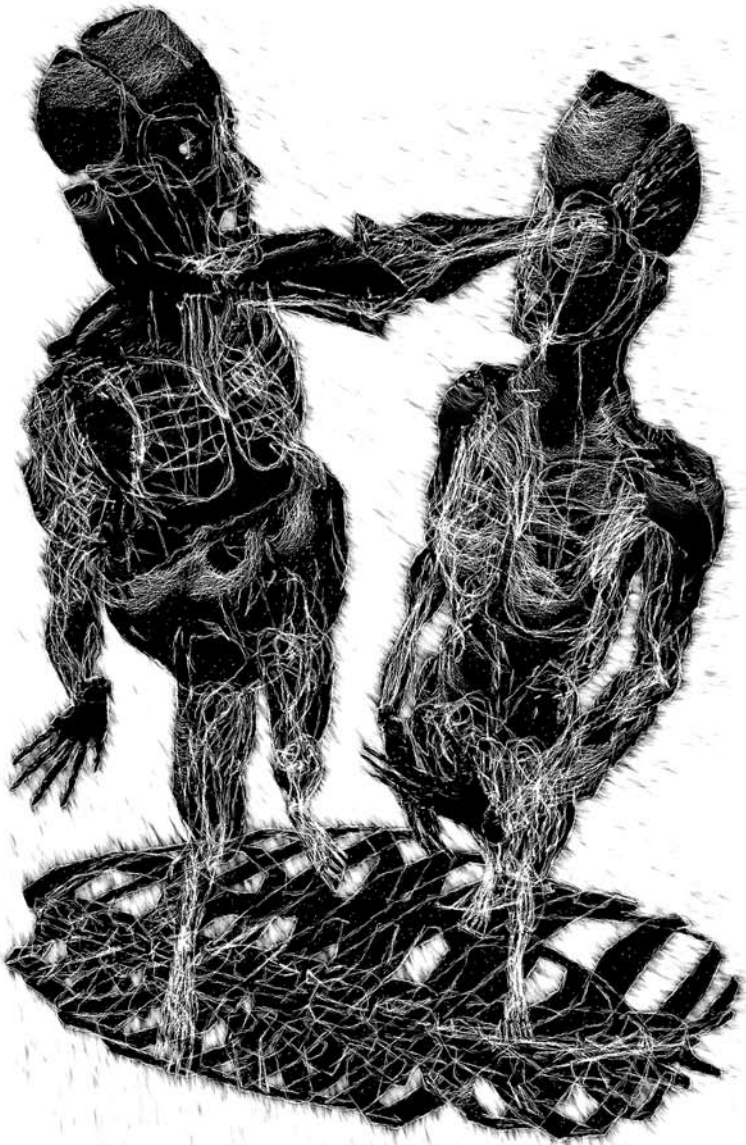
A testet nem lehet másként kezelni: uralni kell és szabadon engedni.

A test, hogy visszakanyarodjunk a táplálkozás testélményéhez, a legbiztosabb tapasztalat arra, hogy a világegyetem létezésében kitüntetett szerepe van salátáknak, gyümölcsöknek és zöldségeknek.

És a rántott hússal mi van? Semmi. Az is a semmibe vezet. Mert ki húst ránt, hús által vész el.

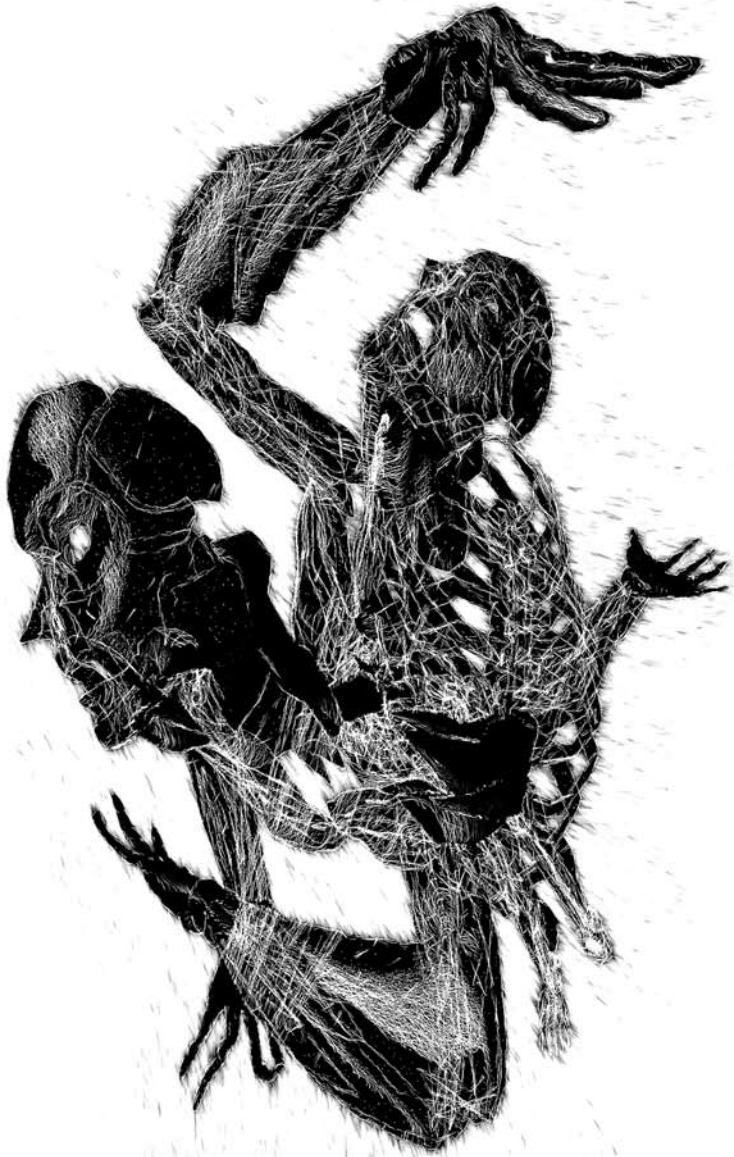

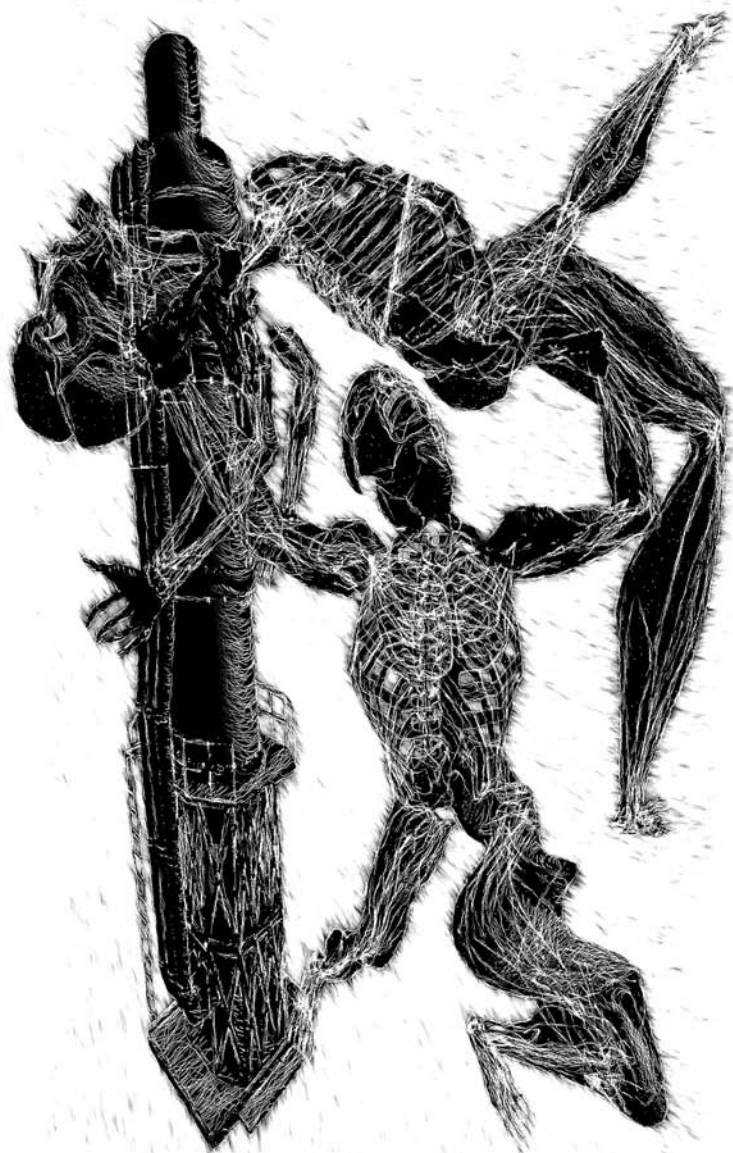

Simoncsics Péter

Vászolyi Erik 77 éve*

Avagy mit tehet egy finnugrista az ausztrál bennszülöttekért?

Vászolyi Erik 1933. március 24-én született Budapesten. Életének hetvenhét éve igazolja a latin szentenciát, hogy *Historia est magistra vitae*. Vászolyi életének első felét a világtörténelem három nagy krízise jellemzi: gyerekként látta a II. világháború pusztítását, később egyetemista ifjúként résztvevője volt a totalitárius diktatúra elleni ígéretes, de rövid életű magyar forradalomnak 1956 októberében, és felnőttként megélte, hogy a Varsói Szerződés csapatai (köztük a miénk) véget vetettek az „emberarcú szocializmus” kísérletének Csehszlovákiában 1968 augusztusában. Ekkor gondolta úgy, hogy már mindent megtanult, amit a történelem a szovjetek dominálta kelet-európai régióban neki „tananyagként” nyújthatott, s elhatározta, hogy inkább Nyugaton próbál szerencsét. Döntése érthető és teljességgel igazolható. Mint a forradalom résztvevője és a rákövetkező elnyomás elszenvedője tisztában volt azzal, hogy nem sok jó várhat Magyarországra és az egész régióra Csehszlovákia okkupációja után, amikor a szovjethatalom újra megszilárdította magát. Vászolyi Erik nem szeretne volna életének hátralévő részét abban a „hosszú sarkvidéki éjszakában” lehúzni, amit a Kelet-Európában magát restauráló szovjet uralom ígért, hiszen még csak 35 éves fiatalember volt.

A történelmen túl voltak Vászolyi Eriknek más mesterei is Magyarországon, köztük olyan kiváló finnugor nyelvészek, mint Fokos-Fuchs Dávid és Beke Ödön professzorok. Előbbi a permi nyelvcsaládhoz tartozó komi (zürjén) nyelv tudósa, utóbbi a volgai nyelvek egyikének, a marinak (cseremisznek) a kutatója. A tanulni vágyó Vászolyi Erik viszonyulási képességét dicséri, hogy szorgalmas tanítványa tudott lenni e két, temperamentumukat tekintve oly különböző, sőt egymással kifejezetten ellenséges viszonyban álló mesternek. Kettejük személyes viszonyát – mi más, ha nem – a történelem alakította tragikusan feszültté, s táplálta legendává a nyelvészek között is virulens folklorisztikus világfölfogásban. Elmondom hát előbb a legendát úgy, ahogy eljutott hozzám. Mindketten a budapesti zsidó gimnázium tanárai voltak már a II. világháború előtt, a világháború végjátéka idején pedig Fokos-Fuchs Dávid volt a gimnázium igazgatója. Úgy mesélik, hogy az 1944 márciusában bevonuló németekre rálöttek a gimnázium épületéből. A németek választás elé állították az igazgatót: vagy kiadja a – különben sikertelen – merénylet elkövetőit, vagy megfizedik a gimnázium egész diákságát. Fokos-Fuchs Dávid a „kisebbik

* Hétköznapi értelemben 79 évről kellene írnom, csak hogy az nem „kerek” szám – ellentétben a 77-tel, ami a folklorisztikus felfogás szerint „kerek” szám, s így ünneplésre, „laudációra” érdemes.

rosszat” választotta: kiadta a merénylőket a németeknek, amit Beke Ödön sohasem tudott megbocsátani kollégájának. Bereczki Gábor szerint a legenda valóságmagva az, hogy a német megszálláskor a Gestapo tudomására jutott, hogy a zsidó gimnázium diákjai között vannak olyanok, akik az illegális kommunista párt tagjai, s „kérték” az igazgatótól a két megnevezett diák kiadatását – erősen kétlem, hogy Berlinben készült nyilvántartás alapján. A diktatúrák lényegéhez tartozik, hogy báránybőrbe bújt farkasként „kérnek”, amikor voltaképpen parancsolnak, önkéntesnek mutatják a kikényszerített tettet, s ezzel a cselekvés felelősségét is átruházzák annak elszenvedőjére. Fokos-Fuchs, mit tehetett volna, kiadta a két diákot a németeknek, hiszen tisztában volt vele, hogy akár megteszi, amit a németek kérnek, akár nem, a megnevezett diákokat mindenképp elviszik. Egyikük megmenekült, a másik odaveszett a háború kegyetlen végjátékában. Az eseményeknek ez a kimenetele visszamenőleg is fönntartja, sőt fokozza a Fokos-Fuchs Dávid tragikus dilemmája és Beke Ödön iránta megnyilvánuló engesztelhetetlensége közti feszültséget, nem beszélve a történelem későbbi kacskaringóiról, melyek, azt hihetnők, relativizálják Fokos-Fuchs tette és Beke ítélete közti eltérést újabb adalékkal a történelem mint az élet tanítómesternője ... szeszélyes természetéhez.

Vászolyi Erik 1968-ra, emigrációjának évére kiválóan képzett finnugrista, és főként a saját kezdeményezésének köszönhetően – a szakmában különlegesen ritka kivételként az akkori Magyarországon – gyakorlott terepnyelvész lett. Már egyetemistaként az volt a kifogása, hogy a finnugor nyelveket, s az általa választott *„komit nem élő modern nyelvként tanították, hanem csak mint az összehasonlító nyelvészethez adatokat szolgáltató példatárát. Egyetlen szót sem szóltak az élő és kifejező komi nyelvről, amely nyersanyagul szolgált száz és száz könyvnek és újságnak (amikről a mi egyetemünknek tudomása sem volt). Diákcsere és utazási lehetőség azokban az időkben és a világnak azon a részén nem létezett. Egyetlen ajtó azonban, úgy látszik, nyitva maradt, és én éltem a lehetőséggel, hogy belépjek rajta, leveleket írtam hát a komiföldi Sziktivkárban működő pedagógiai főiskolának és az akadémiai kutatóintézetnek, melyekben bemutatkoztam, és elmondtam, hogy egyetemista vagyok és tanulmányi éveimet, sőt az utána következőket is szeretném a komi kultúra, nyelv és történelem tanulmányozásának szentelni. És miért ne vehetnék föl a kapcsolatot már most levélben, mielőtt a remélhető személyes kapcsolat is létrejöhetne közöttünk. Rövidesen biztató választ kaptam tőlük, amit aztán könyvek és más nyomtatott anyagok követtek. Az egyetemen hozzáférhető, élettől idegen absztrakciók után komi tanulmányaim hirtelen megteltek élettel, minthogy most már olvashattam »eredeti nyelven« komi könyveket, és kapcsolatba kerülhettem hús-vér komi emberekkel, diákokkal és tanárokkal. Olyan híd épült ki közöttünk, amelyet máig használunk.” (Vászolyi 2010: 17.)*

A történelem ismét közbeszólt. Az 1956-os magyar forradalom leverése után, az azt követő megtorlást kiegyensúlyozandó, bizonyos irányváltozás következett be a Szovjetunió Magyarország iránti politikájában: a szovjet külpolitika minden lehetséges szálát megragadott, ami hozzáköthette Magyarországot a szovjet birodalomhoz. És ilyenek voltak a korábban szinte semmibe vett, a magyarokat a Szovjetunióban élő rokon népekhez fűző kapcsolatok. E kapcsolatok föllevenítését, tekintettel a szóba jöhető szakemberek (nyelvészek, folkloristák, néprajzosok, muzeológusok) szűk körére és csekély számára, nem ellenezte, mert ellenőrizhetőnek ítélte a KGB és magyar társintézménye. Így történt, hogy engedélyezték a forradalom után röviddel, már 1957–58-ban, hogy magyar nyelvészek, Hajdú Péter és Kálmán Béla kutatóútra mehessenek a Szovjetunióba. Ők ugyan még csak Leningrádig jutottak, ahol az Északi Népek „Herzen” Főiskoláján tanul nyenyec, valamint hanti és manysi hallgatók között gyűjthettek autentikus nyelvi és folkloranyagot, de utánuk Vászolyi Eriknek már sikerült élőnyelvi terepre, komik közé is eljutnia.

A tanulmányainak befejezése és az emigrálása közötti viszonylag rövid idő, mindössze tizenkét év alatt kétszer járt a komik (zürjének) földjén, a Szovjetunióban, 1959–60-ban

és 1966-ban, ahol értékes nyelvi és folklórányagot gyűjtött, melynek egészét csak sokkal később, 1999-ben, 2001-ben, 2003-ban és 2010-ben (Vászolyi 1999, 2001, 2003, 2010), jóval a szovjet birodalom összeomlása után sikerült csak publikálnia Magyarországon, sőt 2010-ben már az oroszországi Komiföldön is. Legértékesebb fölfedezését azonban, az északi zürjének egy csoportja, a Kolva településen lakók (röviden: a kolvaiak) epikus énekeinek eredetét föltáró gyűjtését, szerencsére még azon frissiben publikálhatta (Vászolyi 1967, 1968a, 1968b). Ezek az énekek komi nyelvűek ugyan, de a nyenyec folklór alkotásai, amelyeket a nyenyeczek földjén 1830-ban orosz misszionáriusok alapította egyházas településre, Kolvára beszivárgó zürjének a XIX–XX. században vettek át, s mentettek így meg a jövőnek, miközben az eredeti nyenyec népesség elfogyott, majd be is olvadt a szaporább komi népességbe. A kolvaiak epikus kultúrája a folklór nyelvi (és egyéb) határokat nem ismerő természetének és alkalmazkodó képességének eklatáns példája, amelyet Vászolyi Eriknek köszönhet az uráli nyelvészet és folklorisztika.

Vászolyi Erik nyitott személyiségére jellemző, hogy miközben komi nyelvi tanulmányok foglalkoztatták, kenyérkereső foglalkozásában, gimnáziumi magyartanárként is sikerült maga köré gyűjteni rendhagyó tehetségeket. Közülük is kiemelkedik Hajnóczy Péter, akit rövid élete (1942–1981) és még rövidebb alkotó pályája ellenére a XX. század végi magyar próza megújítójaként és klasszikusaként tart számon az irodalomtörténet.

Magyarországról történt emigrációja, korabeli hivatalos és megbélyegző szóhasználatlaltal „disszidálása” után két évet Angliában töltött, majd a perth-i egyetem meghívását elfogadva Ausztráliába tette át székhelyét, ahol az ausztráliai bennszülött nyelvek szakértőjévé képezte át magát. Itt hasznosíthatta mindazt, amit finnugristaként tanult és terepmunkájában tapasztalt. Számos nyelvi programot kezdeményezett és hajtott végre, több könyvet írt a bennszülött nyelvekről. A nyugat-auztráliai Perth egyeteméről ment nyugdíjba 1995-ben. Ausztrália bennszülött nyelveinek leírásában és földolgozásában elért eredményei közvetetten az európai műveltségben gyökerező összehasonlító nyelvészeti tanulmányainak, közelebbről finnugor nyelvészeti képzésének köszönhetőek. De nemcsak annak, hanem a történelem magyar, tágabban kelet-európai vonatkozásainak: „bennszülött” magyarként nem felejthette el, milyen is az, ha egy kis népet (és országát) alávet, elnyom, kihasznál egy világbirodalom. Ebből következik, hogy Ausztráliába kerülve mindjárt az ottani alávetettek, a bennszülöttek keltették föl érdeklődését és együttérzését. Beleérző képességének köszönhetően meg tudta nyerni bizalmukat, nyelvészeti szakértelem pedig hozzásegítette ahhoz, hogy megértse gondolkodásmódjukat és nyelvüket is.

Így történhetett, hogy az ausztráliai nyelvek kutatásának – Vászolyi Eriknek köszönhetőleg – van magyar nyelvű összefoglalása: a L'Harmattan Kiadónál 2003-ban megjelent *Ausztrália bennszülött nyelvei* című könyv. E munka több mint bevezetés és több mint áttekintés (angol terminusa szerint *survey*). Ha tehát nem szokványos oktatási és/vagy akadémikus műfajú mű, akkor vajon mi? A beköszöntő szerint (*Lectori salutem!*) *diskurzus*, ami a Szerző bevallása szerint menet közben alakult azzá: „Miközben naponta farkasszemet néztem a komputer képernyőjével, próbáltam azzal hitegetni magam (pia fraus!), hogy nem is a monitort bámulom, hanem egy csoport magyar fiúval meg leánnyal, egyetemi hallgatókkal disputálok, valóságos, élő emberekkel, akik hol hallgatnak, hol kérdeznek, hol felelnek, de eleven résztvevői a diskurzusnak velem együtt” (i. m. 9–10. lap). Valóban: ritka üdítő oázis Vászolyi Erik könyve a mai magyar (és külhoni) nyelvészet (és azzal együtt a nyelvészeti oktatás) sivatagában. Üdítő, mert nincsen benne semmi tudóskodó exkluzivitás és nagyképűség, ezzel szemben minden sorából árad a – napjainkban egymást érő felsőoktatási tervezetekből és „reformokból”, valamint a belőlük születő gyakorlatból teljesen hiányzó – pedagógiai erősz, a fiatal nemzedéket a meghódítandó tudás ismeretlen területén nagy érzékenységgel vezető és kíséző géniusz.

Diáknak képzelem magam (ahogy álmaimban mindig), és bárhol ütöm is föl Vászolyi könyvét, megtisztelve érzem magam, hogy „valóságos, élő embernek” és egyenrangú társnak tart a Szerző, kinek társaságában jólesik lennem, kinek munkája nem vizsgára előírt kötelező tananyag, hanem elmemozdító élvezet, azaz „kecsesen okos csevegés”. Ezzel együtt (és ennek ellenére) az angolszász mintára előretett *Tartalomba* foglalt fejezetcímekből kitűnik, hogy amit a kezünkben tartunk, az a legexkluzívabb tudományosság mércéjével mérhetően is tudományos mű. Ennek illusztrálására hadd említsek belőle néhány fejezetcímet: *Szupraszegmentális jegyek*, *Szuffixáló nyelvek*, *Prefixáló nyelvek*, *Egy poliszintetikus inkorporáló nyelv: a tiwi*, *Inkluzív és exkluzív megkülönböztetés*, *Univálens igék*, *Biválens igék*. A be nem avatott olvasó (vagy diák) megnyugtatóra mondom, hogy minden fejezetcímbe szereplő kifejezés világosan meg van magyarázva a szövegben, és össze van foglalva a könyv Terts István készítette utolsó fejezetében (*A könyvben szereplő rövidítések, nyelvészeti fogalmak és műszavak*). És bár a címe *nyelveket* ígér, a könyv tetemes része, első felének nagyobbik része, voltaképpen nem is nyelvészet, hanem társadalomtudomány (angolszász műszóval antropológia), amennyiben arról a közegekről szól, amelyben a nyelveket, a nyelvet használják, mutatóban és például: *A nagycsalád: a társadalmi szervezet alapja*, *A nagycsalád mint nyelvközösség*, *A nagycsaládok csoportja mint nyelvjárás*, *Nyelvközösség: törzs, horda, banda*, *Nyelvváltozatok: rituális nyelv*, *Nyelvváltozatok: az „anyósnyelv”*, *Nyelvváltozatok: nyelvi tabu*. Amikor meg nyelvekről szól, nem feledkezik meg a nagyvilágban (és Ausztráliában) gyakori, de legalábbis még létező (a mi Európánkból viszont már régen eltűnt) pidzsinról és kreolról, e két különleges nyelvtípusról, amelyre a későbbekben majd még mi is visszatérünk (*Pidzsin angol és ausztráliai kriol*). És – last, but not least – amint a cím is jelzi (*„Aboriginal English”: az ausztráliai angol egyik nyelvjárása*) a nálunk már az államfői magaslatok talapzatát nyaldosó (az angolszász világban teljességgel ismeretlen) „nyelvvédő buzgóságtól” mentesen, azaz elfogulatlanul közeledik ehhez a bennszülöttek között egyre terjedő nyelváltozathoz.

„Étvágygerjesztőül” hadd hozzak föl ide néhány idézetet a könyvből. A Szerző a szakmában szokványos nyelv és nyelvjárás közötti megkülönböztetést elegánsan átlépve taglalja e kérdéskört egy valóságos – és hatalmas – térben: *„Ausztrália nyelvészeti szakirodalmában elő-előbukkan az a műszo, hogy Western Desert Language, tehát nyugati sivatagi nyelv. A baj ott kezdődik, hogy nyugati sivatag tulajdonképpen nincs; akkor pedig ilyen nyelv se igen lehet. Vagy mégis? Nos, ez a »nyelv« valójában egy földrajzilag hihetetlenül szétszórt nyelvjárás-csoport; O’Grady-Voegelin (1966) találóan nevezi nyelvjárásláncolatnak (dialect chain). Átfogó belső, bennszülött neve nincs. Területe óriási [nem fárasztom az Olvasót az itt következő földrajzi nevekkkel jelzett tájékozódási pontok felsorolásával, csak jelzem, hogy hozzávetőleges számításom szerint Magyarországnál 10-szer nagyobb! S. P.]. Ezen a hatalmas pusztaságon nomadizált nagyjából a XX. század közepéig egy összesen talán 4000 főt számláló őshonos népesség: 15-25 főnyi csoportokban vándorló puszta vadászok és gyűjtögetők, akik mitizált formában ápolták a közös eredet és vérrokonság tudatát, amelyet időről időre népes rituális találkozásokon erősítettek meg. Néhány ilyen rokon csoport egy-egy nyelvjárást beszélt, amely jól érthető volt szomszédos vagy közeli hordák számára, aztán kevésbé érthető lett a földrajzi távolság növekedésével, majd pedig bajosan érthetővé, sőt érthetlenné vált a nyelvterület végpontjain. A szétszóródás egy hatalmas nyelvterületen és a viszonylagos izoláció nyilván kedvezett a nyelvi elkülönülésnek és a nyelvjárások eltérő irányú fejlődésének. Se a népességre, se a nyelviükre nem alkalmaztak összefoglaló belső nép-, illetve nyelvnevet; a közéjük tartozó őslakos (egyén vagy csoport) egyszerűen wati volt, tehát ’ember, férfi’, nyelviük pedig wangka ’beszéd, nyelv’. Egyik csoport a másikra utaltott tréfás, ugratásnak vagy évődésnek szánt (de nem sértő) ragadványnevekkel (amivel viszont önmagukra nem utaltak). Néhány ilyen elnevezés: ngányatyara ’akiknek a beszédében az ez [mutató névmás] úgy hangzik, hogy ngánya’; erre mintegy visszavágás az, hogy ngátyatyara meg*

nyangatyatyara, sőt jakatyatyara 'akiknek a beszédében ez annyi, mint ngátya (illetve nyangatyá avagy jakatyá)'. Ugyanilyen elnevezés az, hogy pityantyatyara kontra jankuntyatyara: 'akiknek a beszédében 'gyere ide!' úgy hangzik, hogy pitya, illetve janku'; avagy nyinanyityaranya kontra nyinaratyaranya kontra nyininpatyaranya: 'akiknek a nyelvében 'leülök' úgy hangzik, hogy nyinanyi (illetve nyinara, illetve nyininpa)'.¹ Ezeknek a tréfás neveknek különösebb jelentősége nyilván nem lehetett, amíg minden wati nyelve wangka volt" (i. m. 23–24. l.). E passzust olvasva bólinthatunk csak igazán a Max Weinreichnek tulajdonított definícióra: „A nyelv olyan nyelvjárás, mely mögött hadsereg és flotta áll.”²

Az írásbeli hagyomány nélküli nyelvek esetében, amilyenek az ausztráliai bennszülöttek nyelvei is, a leírás gondját nyakába vevő személynek (legyen az hittérítő, nyelvész, közigazgatási hivatalnok) két választása van: vagy a „többségi” nyelv helyesírására figyelve próbálja írásba foglalni a hallottakat – ez a dilettáns megoldás, aminek azonban kétségtelenül van gyakorlati haszna, mert a többség is fogja tudni használni, vagy pedig a valamely nyelvészeti megalapozott, szakmailag kidolgozott fonetikai átírás (IPA vagy a finnugor nyelvekre kidolgozott Setälä-féle rendszer) mellett dönt úgy, hogy azt az adott nyelvre még külön is adoptálja – ez a precízebb megoldás, amely jó esetben az adott nyelv (eljövendő) írásbeliségét is megalapozhatja. Vászolyi Erik, mivel az angol orthographiát túlságosan hagyományba süllyedtnak érezte (ahonnan mára eltűnt a transzparencia), gyakorlatiasan az első változatnak egy „középeurópai” fajtájához folyamodott (ahol ez még megvan): a magánhangzórendszerben meglévő rövid-hosszú oppozíciót a magyar (meg cseh és szlovák) helyesírásból vett *accent aigu*-vel jelzi, a mássalhangzórendszerben pedig a zárhangok (*t, n*), valamint a laterális (*l*) palatális párijait a magyarban használatos *y*-nal megtöltött betűkombinációkkal írja, így: *ty, ny, ly*. Vászolyinak ezek az apró kis fortélyai rávilágítanak arra, hogy mire való is a hagyomány, azaz miként élhet kreatívan valamely hagyománnyal, jelen esetben a helyesírással a szakember. Az *y* a magyarban a palatalizáltság jele, sőt jegye, ami egy megvívott „kulturharc” lezárásaként lett legitim részévé a magyar helyesírásnak (lásd a „jottisták” és „ypsilonisták” vitáját a nyelvújítás korából, ahol az *akarattya* {< *akarattia*, vö. Halotti Beszéd *zocoztia*} győzött ugyan az *akarattya* fölött, de mégis *tyúkot* és *latyakot* írunk **tiuk* és **latiak* helyett). A glóbusz Ausztráliával ellentétes pontján, a szubarktikus régióban ugyanezt a magyarban már bevált jeget alkalmazta sikerrel Tapani Salminen egy ottani rokon nyelv, a nyenyec leírására, ahol a palatalizáltsági korreláció a mássalhangzórendszernek a magyarénál, vagy a pityantyatyaráénál nagyobb részére terjed ki.

Az ausztrál őslakosok világszemléletét jellemzendő írja Vászolyi: „A természet koronája az ausztrál őslakosok szerint nem feltétlenül az ember, de szavuk van rá, pityantyatyarául például wati. Illetve legyünk pontosabbak: a wati nem 'homo sapiens', nem is lat. vir 'férfi', hanem ang. 'fully initiated Aboriginal male person', tehát olyan felnőtt őshonos férfiú, aki áttesett a férfitől avatás összes egymást követő szertartásán (kamaszkorában, vagy esetleg később: az avatás nincs pontosabban korhoz kötve). Egy kívülálló, idegen (fehér vagy bennszülött) maliki; egy fehér ember viszont soha nem wati, hanem watypala vagy wajpala (< ang. white fellow 'fehér pasas'; egy kínai vagy maláj jalapala (< yellow fellow 'sárga pasas'). A nő több szóval jelölhető, illetve pontos lexikai megfelelője ennek sincs: egy minyima 'gyermekes asszony', kungka vagy kungkawara 'férjeztelen, defloreált, de még gyermektelen leány', előtte pedig egyszerűen tyityi 'gyermek'. A watypala női megfelelője mityityi (< ang. 'Mrs'), ha férjezett, ha nem. Egy jamatyí 'barát' lehet fehér vagy

1 Nyelvek, illetve nyelvjárások effajta elnevezése nem példa nélküli. Hadd említsem a francia *langue d'oc* nyelvjárását, amelynek jelentése: „az a nyelv, ahol az 'igen'-t úgy mondják a köznyelvi-irodalmi oui helyett, hogy oc (< latin hoc [semlegesnemen] ez)”.
2 Eredetileg jiddisül: „a sprach iz a dialekt mit an army un flot”.

fekete, esetleg jalapala. Kuri körülbelül 'házastárs', férj vagy feleség; kurityara lehet 'férjezett' vagy 'nős'. Bajos lenne lefordítani e nyelvre azt, hogy ember, lat. homo sapiens, ném. Mensch, mert ez a fogalom eredetileg ismeretlen volt és tulajdonképpen nincs rá szó; ha nagyon muszáj, talán anangu lenne használható, ami fordítható úgy, hogy személy, egyén, egyed, illető, csakhogy a pityantyatyara nómenklátúra szerint az ember és az állatvilág egyéb tagjai között nincs különbség, és ilyen alapon anangu bármely állatfajta egyedét is jelölheti (egy kutya például valóban lehet családtag, és közelebről egy ember nagybátyja, unokaöccse, ángyikája vagy öreganyja).

A családi és rokonsági terminológia minden nyelvben igen kiterjedt és árnyalt, hiszen az őslakos ezen a közösségi hálózaton belül élt és halt, és ami ezen kívül állt, az idegen világ volt számára. Rokonsági fokozatok szövvénye szabályozta egész életüket, ezen múlt minden joguk és kötelezettségük a napi élelemelosztástól kezdve a családalapításig, gyermeknevelésig, aggkorig, mindhalálig" (i. m. 160. l).

E szociális háttérhez viszonyítva válik érdekessé igazán az „anyósnyelv” jelensége, amit a nyelvi tabu egyik megnyilvánulásaként jellemez Vászolyi: „Az anyósnyelv, úgy látszik, Ausztrália valamennyi nyelvközösségében létezett, de különféle változatokban. Általános szabálynak tűnik, hogy anyós és veje érintkezését szigorú előírások korlátozzák, ezzel elejét véve sűrűlődsnek, vitának. Tilos kettejüknek nemcsak beszédbe bocsátkozniuk, de egymást megközelíteniük, sőt egymásra nézniük is. Látó-/hallótávolságon belül kötelesek vagy lesütni a szemük, vagy másfele nézni; ha nagyobb távolságból észreveszi egyike a másikat, nagy ívben ki kell térniük egymás elől. [...] Ha a tabu alá eső személyek közölni akarnak valamit a másikkal, akkor egy harmadik, semleges félnek kell elmondaniuk, amit óhajtanak, de ilyenkor is vigyázva, és a normális közbeszéd helyett az ún. anyósnyelvet használva. Ez utóbbi nem érinti a hangrendszerét vagy a nyelvtant, a szókincset viszont annál inkább. A gyirbalban például a guwal jelenti azt, hogy 'nyelv, beszéd', viszont külön neve van az anyósnyelvnek: nyalnguj (Dixon 1972: 32–34.). A kettő szókészlete merőben különbözik, mert (1) nincs egyetlen közös szavuk sem, és (2) az anyósnyelv szókincse mintegy negyedannyi, mint a guwal szókészlete, tehát amíg az utóbbiban mondjuk négy szinonima van valamire, az előbbiben csupán egyetlen szó felel neki, és annak is egészen más a hangteste" (i. m. 34. l.). Íme egy ún. primitív közösség hosszú időn át leszűrt tapasztalata a társas létben eleve kódolt konfliktusok kezelésére, amit – ha megkérdeznének – lelkesen javasolnék itthon – a családinál szélesebb keretekben – a társadalmat megosztó konfliktusok megelőzésére.

Az ausztráliai nyelvek névmásrendszerében általános az inkluzív-exkluzív megkülönböztetés, amely a nyelv társaslelki beágyazottságának a mienktől eltérő finomszerkezetére világít rá. „Az inkluzivitás és exkluzivitás egyértelműen egy beszédpartnerre vagy megszólított személyre vonatkozik, akit a beszélő vagy bevesz, vagy kizár azoknak sorából, akikre a mi vonatkozik. Néhány wunambal példa: a ngalangyin azt jelenti, hogy 'idevalósi, helybeli vagyok'; az egyes szám első személyre a nga- előtoldalék utal. Többes szám első személyű inkluzív változata ngaralangyin, magyarul 'mi mind idevalósiak, helybeliek vagyunk (beleértve téged is, akihez beszélék)'. Többes szám első személyű exkluzív alakja nyaralangyin, magyarul 'mi mind idevalósiak, helybeliek vagyunk (kivéve téged, akihez beszélék)'. A többes számból tovább képzett duális inkluzív ngaralangyinmija, magyarul 'mindketten (te meg én) idevalósiak vagyunk'. Ezzel szemben a duális exkluzív nyara-langyinmija azt jelenti, hogy 'mi ketten (már ti. ő meg én) idevalósiak vagyunk (de te nem)' (i. m. 96. l.). Hasonló distinkciók léteznek a magyar egyes rokon nyelveiben is, s éppen az egyik permi nyelvben, az udmurtban (votjában) is (Kozmács István személyes közlése). Továbbá: még a nyolcvanas évek elején, a Magyar Nyelv 1983-as évfolyamának egyik számában megjelent írásában Tólos Endre kollégánk hívta föl a figyelmet valami hasonló megkülönböztetésre, ami a minket vs. bennünket, titeket vs. benneteket oppozíciókban lelhető föl.

Mutatóba hadd hozzak ide még néhány példát a pidzsin és a kreol nyelvek köréből, mert ezek olyan folyamatokra mutatnak rá, amelyeket népek (és nyelvek) gyors helyvál-

toztatása hozhat magával (mint a megélhetésért folytatott küzdelemben gyakori nomadizálás, kereskedelem, gyarmatosítás). A belőlük levonható tanulság túlmutat az ausztráliai nyelvek világán, és útmutatóként szolgálhat a mi közelebbi (magyar) vagy távolabbi (finnugor/uráli), méginkább a legtávolabbi (preuráli) nyelvi múltunk rekonstrukciójához. Idézem a *pidzsin* (és *kreol*) meghatározását a könyv végén található, Terts István összeállította műszó-jegyzékből: „*pidzsin (egyres vélemények szerint a business English 'üzleti angol nyelv' Kínában eltorzult alakjából) – keveréknyelv. Amennyiben a beszélők következő nemzedékei már anyanyelvként használják, akkor kreolizálódik (l. kreol).*” „*Az átvételek fonetikai képe a pidzsin kialakításába belejátszó bennszülött nyelv(ek) fonemikájától függ. A Torres-szorosban léteznek ilyen szavak, mint solwata, sanbis, skras, pising, pinis, pain, diswei (< angol salt water, sand beach, scratch, fishing, finish, find, this way), amiből rögtön kiderül, hogy a helyi (inkább melanéziai, mint ausztráliai) bennszülött nyelvek ismernek szibilánsokat és túrik a szókezdő mássalhangzótorlódást, de labiodentális réshangjai nincsenek. Ugyanezek a szavak a Fitzroy folyó mentén – ahol a walmatjari a leginkább elterjedt ausztráliai nyelv, és ez nyomja rá fonetikai bélyegét az ottani pidzsinre – így hangzanak: tyalwata, tynbity, kirityi, pitying, pinity, piny, ditywej.*

Egy rakás szó az angol gyermeknyelvből került a *pidzsinbe*: *dedi 'apa', mami 'anya', putyiket 'macska', pigipigi 'disznó', papidog 'kutya' stb. (ugyanakkor nem ismerik a father, mother, cat, dog, pig szót).* Ez a szórétég annak a tévhiedelemnek révén került atyáskodó angolok ajkáról a *pidzsinbe*, hogy a bennszülöttek értelmi fogyatékosok, s ezért csak a gyermeknyelvet értik” (i. m. 66. l.).

Az ausztráliai kriol (mert ott a kreolnak ez a variánsa a használatos műszó) mindhárom jelentős régiója Észak-Ausztráliában található (a Torres-szoros, Darwin és a Fitzroy folyó vidéke), ott ahol a kontinens őslakói legközelebb vannak a szomszédos Ázsia és Óceánia sűrűn lakott szigetvilágához (Indonéziához, Új-Guineához), s rajtuk keresztül a nagyvilághoz, ahol tehát az idegenekkel való közlekedés szükségessé tette közlekedő nyelvek, különféle *pidzsin* változatok használatát, amelyek nemzedékek múltán anyanyelvekké lettek. „*A kriol becsét kétségtelenül megnövelte, hogy az 1980-as években írott nyelv rangjára emelkedett, és a Biblián kívül számos egyéb, nem csak vallásos nyomtatvány nyelve lett. Ilyen minőségben a Fitzroy folyótól a Torres-szorosig bevonult a népiskolába, sőt ipariskolákba is; mi több, az Australian Broadcasting Corporation rendszeres kriol rádió- és tv-műsorokat sugároz egy igen lelkes közönségnek szerte Ausztrália távoli, északi végein.*

Egy új évezred hajnalán a kriol diadalútja egyre tart: lényegesen többen beszélik anyanyelvként vagy második nyelvként, mint bármely más ausztráliai nyelvet, népszerűségével pedig sem a bennszülött nyelvek, sem az angol nem mérkőzhet” (i. m. 68. l.). Érdemes erre a jelenségre fölfigyelni, különösen nekünk, magyaroknak, akik nemzeti hagyományunkból, történelmi tapasztalatunkból, meg talán – ahogy Montesquieu gondolta – földrajzi-éghajlati helyzetünkéből következően is, hajlamosak vagyunk magunkra gondolva „nemzethalálón” borongani, és olyanokként, akik a finnugor/uráli nyelvészet keretei között szocializálódtunk, féljük – többnyire nem ok nélkül – egyes rokon nyelveinket a kihalástól. Ezért esik jól hallanunk arról, hogy nyelvek nemcsak kivesznek, de születnek – még napjainkban is.

*

Vászolyi Erik kalandokkal teljes nyelvészeti odisszeája szerencsés véget ért az ezredforduló körüli években: éspedig azzal, hogy komi gyűjtésének vaskos kötetei megjelentek idehaza magyarul és angolul, sőt Komiföldön oroszul is, ausztráliai tanulmányainak summája pedig a magyarországi nyelvészet horizontját tágítja. Nyelvészeti munkássága a globális nyelvészet keretében értékelhető igazán, amelynek úttörői között találunk magyarokat, mint Lotz Jánost, Décsy Gyulát, a magyar nyelvészethez (és műveltséghez) sok szálon kötődő Robert Austerlitzet – mind olyanokat, akik Vászolyihoz hasonlóan

emigránsként élték le életüket és folytatták munkásságukat. Kérdés, minek tartsuk a magyar művelődés szempontjából e történelmi kataklizmák (II. világháború, 1956, 1968) következtében emigrációba kényszerült nyelvészek fölfedezéseit, amelyekkel a globális nyelvészet alapjait vetették meg: veszteségnek avagy nyereségnek. Én az utóbbi mellett szavazok. Vászolyi Erik fölfedezései, a komi epika nyenyec eredete, az ausztráliai nyelvek morfológiai és szemantikai finomszerkezete, a leírásukba bevezetett „ypszilonista magyar” hagyomány stb. arról tanúskodnak, hogy akárhány nyelvet is beszélnek a népek a glóbuszon, in ultima analysi, az emberiségnek egyetlen nyelve van – számtalan sok arccal és álarccal. Ez az a változatosság, ami gyönyörködteti a nyelvészt, de a laikus olvasót is, meg az a páratlanul könnyed, élvezetes és világos magyar nyelvezet, amelyen Vászolyi Erik szól hozzánk – Ausztráliából.

Irodalom

Linguistica Uralica XXXIX 2003 4: 280–281.

„Ejtőernyősök és szarvasgomba-vadászok”

Kövér Györggyel beszélget Ménesi Gábor

– 1873. Egy krach anatómiája című kötetének bevezetőjében találtam a következő gondolatot, amelyet egyéb munkáira is érvényesnek érzek: „Egy történelmileg szerveződő rendszer – éppúgy, mint bármely más organizmus – valamennyi szervének boncolása útján azonosítható. A siker (vagy az eredménytelenség) nyilván nem a vizsgált szöveteken, hanem felfejtésük módszerességén és az analízis szakszerűségén múlik.” Mennyit árul el a historikus módszer-tanáról a boncolóorvos párhuzama?

– A történezt és a boncolóorvost sokszor hasonlították össze történettudományi vitákban is. Az Ön által idézett gondolat egy éppen negyedszázada írott könyvből származik. Nem vagyok benne biztos, hogy ma is pontosan ugyanígy fogalmaznék, de mint krédót vállalhatónak tartom. Úgy tűnik, mintha kísértene engem ez a párhuzam, hiszen legutóbbi könyvem, *A tisztaeszlári dráma* írása közben ismét belebotlottam a problémába, igaz, ott a különbségeket is megpróbáltam felmutatni. Azt megelőzően a Losonczy Gézáról szóló életrajzomban is komoly szerepet játszott a boncolóorvosok véleménye. Amikor ezeket a mondatokat írtam, alapvetően a társadalomtudományos megközelítésű történetírás modelljéből indultam ki, amelyet bizonyos fokig a természettudományoknak való megfelelés igénye inspirált. Ha hangsúlyeltolódás érzékelhető az 1986-os kötet és a tavalyi *Eszlár-könyv* között, abban az is szerepet játszik, hogy bár mindmáig nem mondtam le a társadalomtudományos alapozottságú történetírás programjáról, szembesülnöm kellett azzal, hogy a történetírás jelentős fordulaton ment át a nyolcvanas évek vége és a kilencvenes évek eleje óta. Ezt az Annales-iskola képviselői kritikai fordulatnak mondják, szokás lingvisztikai fordulatnak is nevezni, van, aki episztemológiai fordulatként emlegeti, mások narratív fordulatról beszélnek. A történetírásnak ez a fordulata nem hagyta érintetlenül az eredeti krédót, amit a párhuzam sugall. De jobban járunk, ha elrugaskodunk a „krachos” könyvecskétől, és inkább a jelenbeli állapothoz közelítünk. Amikor a tisztaeszlári ügyben az ún. csonkafüzesi holttest boncolásával kapcsolatos problémákkal foglalkoztam, egyfelől filológusként kellett rekonstruálnom, hogy milyen irányban változott készítése során a Bary-hagyatékban fellelt boncjegyzőkönyv. Másrészt az is felmerült kérdésként, hogy képesek lehettek-e a természettudományok az individuum azonosítására egy olyan korban, amikor még nem volt DNS-vizsgálat és nem készült a holttestről fénykép, vagy csupán valószínűséget tudtak megfogalmazni, tehát azt megvizsgálni, hogy az adott leírás illik-e egy 14 éves leányra, vagy sem. Ebből adódóan – fenntartva az eredeti metaforát a módszer kapcsán – ma már árnyaltabban látom a kérdést, s ebben az is szerepet játszik, hogy talán magam is fejlődtem valamennyit az elmúlt negyedszázadban; ennél persze sokkal fontosabb a történettudományban bekövetkezett változás.

– Ezzel összefüggésben az elmúlt időszakban a történettudománynak nyitnia kellett más tudományágak felé, ma már nem teheti meg, hogy problémáit elszigetelten vizsgálja, másrészt pedig azzal kellett szembesülni, hogy a múlt nem ismerhető meg kritika nélkül a maga teljességében, sokkal inkább különböző nézőpontok és elbeszélések lehetnek érvényesek.

– Igen, bár a társadalomtudományos alapozottságú történetírás, amit a hatvanas-hetvenes években új történetírásként emlegettek, azt hangoztatta, hogy ha a különböző társadalomtudományok módszertanával közelítünk a történeti forrásanyaghoz, akkor ezáltal egy új, a korábnál sokkal teljesebb képet kaphatunk. Úgy képzelték – és ebben a totális történelem programja érvényesült –, hogy ha más és más látószögből reflektorozzák meg ugyanazt az anyagot, abból összeáll egy egységes kép. Csakhogy a különböző társadalomtudományok módszertana más irányba fejlődött, aminek következtében nem formálódhatott egységes, totális történelemkép, sőt helyette – ahogy az Annales-iskola egyik kritikusja írta a nyolcvanas évek közepén – a történelem „darabokra” hullását figyelhettük meg. Manapság nem illik hangoztatni a totális történelem programját, de azok, akik ebben hisznek, továbbra is azt vallják – és ezzel egyet is értek –, hogy a programról nem lehet lemondani, még akkor sem, ha tudjuk, hogy nem elérhető, ideaként mégis ott kell lebegnie a történész szeme előtt. Többek meggyőződése, hogy ha nem lehet megvalósítani nagyban, próbáljuk meg kicsiben, mikrotörténeti megközelítésben, s ily módon talán megragadható a totalitás. A Losonczy Gézáról szóló könyvemet – mi tagadás, kissé provokatív céllal – totális biográfiának neveztem, nem politikai biográfiának. Abból indultam ki, hogy egy politikus életét nem lehet csupán egyetlen oldalról, adott esetben politikai szemszögből megközelíteni. Ugyanezt vallottam az Eszlárral kapcsolatos dolgozatomban is. Ami felvétele első részét illeti, mindig volt bennem hajlandóság arra – ezt nevezhetjük kalandor természetnek is –, hogy más tudományok területére tévedjek. Természetesen az ember laikus marad mind a kórbonctanban, mind a büntetőeljárásban, vagy egyéb tudományágakban, de törekednie kell arra, hogy olyan nézőpontból is megértse a problémát, amely nem a szűkebben vett, döntően politikátörténeti felfogású történettudomány látószöge.

– *Ami pályája alakulását illeti, kezdettől fogva a társadalomtörténet, illetve később a gazdaságtörténet, azon belül pedig elsősorban a bank- és pénzügytörténet érdekelte. Hogyan került az említett területek vonzásába?*

– Eredetileg orosz társadalomtörténettel foglalkoztam egyetemista koromban, amit elsősorban debreceni tanárain, Niederhauser Emil és Menyhárt Lajos ösztönzésére kezdtem művelni. Történelem–orosz szakos voltam, és megpróbáltam ezt a két adottságot összekapcsolni. Társadalomtudományi tájékozódásomat – szintén a debreceni egyetemen – más tanáraink is befolyásolták, elsősorban Orosz István és Ránki György. Nyilván az is szerepet játszott ebben, hogy engem a politikátörténet kevésbé vonzott. Bár első dolgozatomat *Az egypártrendszer kialakulása a Szovjetunióban* címen írtam, voltak olyan élményeim, melyek hatására hamar eltávolodtam a politikátörténettől és visszatértem a 19. századhoz. Az egyetem elvégzése után egy évig tanárkodtam szülővárosomban, Hajdúböszörményben, ahová gimnáziumba is jártam, majd Ránki György szerzett nekem egy állást a Közgáz (az akkori Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem) Gazdaságtörténeti Tanszékén. Berend T. Iván volt a tanszékvezető, aki elfogadta, hogy az érdeklődésem alapvetően társadalomtörténeti, de természetesen hozzátette, hogy itt gazdaságtörténetet kell tanítani, és abban is művelődni kell. Erre nem mondhattam nemet, így újabb irányban tapogatóztam, amely azonban nem volt ellentétben az eredeti társadalomtörténeti indíttatással. Röviddel ezután lehetőséget kaptam egy *Magyar história*-kötet megírására – ez volt az én autodidakta szakmai önképzésem. Közben rájöttem arra, hogy Magyarországon nem ír senki banktörténetet, és úgy éreztem, ez olyan terület, ahonnan az egész 19. századi magyar gazdasági fejlődés megragadható, a bankárok és a hitelrendszerek működésén keresztül a társadalomtörténet is belátható. Volt olyan kollégám, aki utólag azt mondta, bizonyára tudtam, hogy bankreform van készülóban Magyarországon, és jó érzéssel startoltam rá erre a témára. Ez olyannyira nem volt igaz, hogy amikor a nyolcvanas évek

közepén leadtam egy dolgozatot a *Közgazdasági Szemlének* az Osztrák–Magyar Monarchia bankrendszeréről, és a cikk lektora a lektori vélemény végére odaírta, hogy az írás nagyon aktuális, megköszöntem neki, hogy egy vörös farkot is odabiggyesztett a jelentés végére. Ő azonban azt mondta, ez nem vörös farkok, hiszen éppen most folyik a bankreform előkészítése. Semmit nem tudtam erről. Márpedig a fiskális és monetáris szféra szétválasztása akkor már napirenden volt Magyarországon, és lényegében ez történt meg jóval korábban a Monarchiában. Közrejátszott még egy mozzanat abban, hogy a pénzügytörténet meghatározó lett számomra, ugyanis 1982-ben Budapesten tartották a Gazdaságtörténeti Világkongresszust. Megismerkedtem néhány olyan kutatóval, aki pénz- és banktörténettel foglalkozott. Nem sokkal ezután három hónapos angliai ösztöndíjhoz jutottam. Mindenki nagyon segítőkész volt – nem csak azok, akiket Budapesten megismertem –, ajánlásokat írtak, bejuttattam különböző levéltárakba, lehetőség volt a folyamatos konzultációra. A nyolcvanas évek közepétől újabb konferenciákon vehettem részt, és több nemzetközi kutatási projektbe is bekapcsolódtam, aminek következtében nemzetközi kontextusban láthattam rá az engem foglalkoztató problémákra.

– *Kutatásait cikkekben, majd pedig egy banktörténeti kézikönyvben tette közzé, amelyben az Osztrák Nemzeti Bank működésével, valamint az Osztrák–Magyar Bank történetével foglalkozó részeket írta.*

– Ez is Ránki Györgyön keresztül zajlott. A Magyar Nemzeti Bank meg akarta írtni a történetét, és Ránkit kérték meg, hogy ehhez szerzőket keressen. Tudta, hogy több éve ezzel foglalkozom, így természetesen szólt nekem. Akkor már voltak mások is, összeálltunk egy csapattá, és elvállaltuk az 1931-ig terjedő időszak megírását. Végül nem így jelent meg, az első kötet az 1924-ig tartó szakaszt tárgyalta. A Pogány Ágnessel közösen írt tanulmányban összefoglaltuk mindazt, amit a 19. századi banktörténetről tudtunk, ráadásul az Osztrák–Magyar Monarchia keretében elbeszélve, ami jelentősen tágította a perspektívát. A könyv németül is megjelent, a *Beiträge zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte*, az egyik német gazdaság- és társadalomtörténeti folyóirat vállalkozott arra, hogy különszámában közreadja.

– *Mindeközben a társadalomtörténettel sem szakított, sőt kollégáival vitakört alapítottak.*

– A társadalomtörténet mindig velem maradt, mint az első szerelem. A nyolcvanas éveket úgy emlegették, mint a körök korát. Nekünk is volt egy társadalomtörténeti beszélgetőkörünk, amit eredetileg Benda Gyula szervezett a Statisztikai Hivatalban, még a hetvenes években ott ismerkedtem meg vele. Aztán eltávolították állásából, mert részt vett a *Marx a negyedik évtizedben* című szamizdat kiadvány létrehozásában. Bendával közösen a nyolcvanas évek elején újraélesztettük a vitakört, és akkor már a közgazdasági egyetem könyvtárában gyülekeztünk. Jellemző az akkori viszonyokra, hogy nem engedélyt kértem főnökömtől, Berend T. Ivántól, hanem bejelentettem, hogy időnként társadalomtörténeti vitauléseket fogunk tartani, aki ezt tudomásul vette. Benda hozta a maga budapesti ismerőseit, én a volt debreceni egyetemi társaimat és vidéki barátaimat, de jöttek mások is. Ez a beszélgetőkör lett a magva a későbbi Hajnal István Körnek, melyet csak 1988–89-ben lehetett megalakítani az új egyesületi törvény megszületése után. 1986-ban Salgótarjánban rendeztük első vidéki konferenciánkat, *Rendi társadalom, polgári társadalom* címmel, mely nagyszabású társadalomtörténeti seregszemlévé alakult. Azóta minden évben más vidéki helyszínen ülésünk, tavaly például Győrben voltunk. Abban tehát, hogy a társadalomtörténeti érdeklődésemet ébren tartottam, egyfelől nagy szerepet játszott a születőben lévő Hajnal István Kör. Másrészt a kilencvenes évek elején az ELTE Szociológia Tanszékén újra be akarták vezetni a társadalomtörténeti oktatást,

készítettek egy három szemeszterre szóló programot, és az elsőre meghívták a történetészeket, többek között engem is. Elmondtuk a véleményünket, ami elég kritikus volt. Ennek az lett a következménye, hogy megkértek, dolgozzak ki az első félévre egy másik programot, amit készségesen megtettem. Eszembe sem jutott, hogy nekem kell majd tanítanom. Kedvezően fogadták a tervezetet, és felkértek, hogy szeptemberben kezdjem el tanítani. Elkezdődött tehát egy szisztematikus társadalomtörténeti oktatás – én az első világháborúig tartó részt tanítottam –, amibe nem sokkal később bekapcsolódott Gyáni Gábor, aki évfolyamtársam volt Debrecenben, és együtt buzgókodtunk a Hajnal István Kör alapítása körül, később pedig javaslatunkra bevették a harmadik félévre Valuch Tibort, akit félállású debreceni egyetemi oktatóként tanítottam. Az előadásokat magánóra vettük, és ennek szerkesztett változatából jött létre a Gyáni–Kövéreként emlegetett kiadvány.

– *Ez a Magyarország társadalomtörténete, amely a reformkortól a második világháborúig tartó időszakot tárgyalja. Nagyon fontos, hiánypótló kiadványról, tankönyvről beszélünk...*

– Valóban. Nemcsak a szociológus hallgatóknál, hanem a történészeknél is tankönyvvé vált. A kétezres évek elején lefordították angol nyelvre, és megjelentették a Király Béla-féle atlanti kutatások projekt keretében. Az angol változatot már Valuch Tiborral hárman jegyeztük, és eljutottunk egészen a rendszerváltásig. A társadalomtörténet tehát végig jelen volt az életemben, de végül egy véletlen, a szociológusok egyetemi oktatásába való bekapcsolódás ösztönzött szintetizáló munkára, ugyanis korántsem biztos, hogy a történészképzésben bárki megfogalmazta volna ezt az igényt. Az eredeti szociológiai program egyik szerzője, Szalai Júlia írt a *Holmiban* egy recenziót a könyvről. Túl azon, hogy méltatta, abból tudtam meg, hogy a szociológusokat miért érdekli, amit mi csináltunk.

– *És pedig miért?*

– Az ő történeti érdeklődésük elsősorban Szűcs Jenőre, Bibó Istvánra, Erdei Ferencre támaszkodott, valami olyasmire, amit ők a saját, jelenbeli társadalomra vonatkozó nézeteikben közvetlenül használni tudtak. Mi viszont nem ezeken az alapokon próbáltuk megírni, amit a társadalomtörténetből fontosnak gondoltunk, sokkal inkább empirikus történeti anyagon dolgoztunk. Ők ennek kapcsán érzékelték, hogy Bibón és Erdein túl másfajta társadalomtörténet is létezik, és ez láthatóan elgondolkodtatta őket.

– *Melyek voltak a banktörténet mellett azok a társadalomtörténeti témák, irányok, amelyek akkoriban foglalkoztatták?*

– A banktörténeti kutatásokból fakadt a gazdasági elit, a bankárok működése felé való tájékozódás. A témával kapcsolatos tanulmányaim bekerültek *A felhalmozás éve* című gyűjteményes kötetembe, amelyben egymás mellett olvashatók a bank- és a bankártörténeti írások. Gyakran előfordult, hogy amikor az egyetemi előadásaimat terveztem, illetve a társadalomtörténeti könyvön dolgoztam, hiátusokat találtam, madártávlati nézőpontból ugyanis jobban lehetett látni a vakfoltokat. A madártávlatról jut eszembe, hogy a társadalomtudományos történetírás egyik nevezetes képviselője, Lawrence Stone, aki szembefordult saját történetírói programjával, és a hetvenes évek végén meghirdette a narratív fordulatot, két kategóriába sorolja a történészeket. Megkülönbözteti az ejtőernyősöket, akik mindig fentről, valamilyen elméleti nézőpontból ereszkednek alá, valamint a szarvasgomba-vadászokat, akik állandóan az iratok között matatnak, és a nagyobb összefüggéseket figyelmen kívül hagyják. Bennem ez a két szemlélet összekapcsolódott, nem vagyok igazi ejtőernyős, rosszul érzem magam, ha egy hétig nem jutok el a levéltárba, de

ha találok valamit, elképzelhetetlennek tartom, hogy az elméleti perspektíva elmaradjon, és ne járjak utána, hogy mások a probléma körüljárásakor milyen eredményre jutottak, milyen módszertani eljárásokat alkalmaztak.

– *Mondana példákat arra, hogy milyen hiátusokra bukkant?*

– A tankönyvírás közben tűnt fel például, hogy a 19. századi presztízshierarchiával kapcsolatban alig találtam anyagot. A véletlennek köszönhetően vettem elő a 19. századi levelezőkönyveket, a házititkárnak nevezett gyűjteményeket, és kigyűjtöttem a megszólítások hierarchiáját. Találtam egy olyan házititkárt, amelynek tizenkét kiadása létezett a reformkortól 1916-ig, és kiderült belőle, hogy bár a megszólítások elvben szabályszerűen működtek, de a 19. században átalakultak, és nemcsak felfelé mozogtak, hanem lefelé is. A társadalmi ranglétra átalakulását bemutató írásom a tankönyvbe is bekerült. Ugyanílyan mondhatnék a mobilitással kapcsolatban is, ahol azt akartam megnézni, milyen mobilitási pályák vannak az iskolarendszerben. A tankönyvírás tehát fölszívott bizonyos korábban meglévő témákat, másrészt pedig újabbak feltérképezésére ösztönzött.

– *Némileg meglepő volt számomra, hogy az alapvetően 19. századi érdeklődés mellett 1998-ban napvilágot látott Losonczy Gézáról szóló életrajzi monográfiája. Miért éppen Losonczyra esett a választása? A biográfiaírás milyen problémáival szembesült munkája során?*

– Amikor 1982-ben a már említett első angliai ösztöndíjambra mentem, ott – részben Sárközi Mátyás jóvoltából – módomban nyílt az akkori teljes ötvenhatos emigrációs irodalom áttekintésére. Nem mondom, hogy ebből semmit nem olvastam korábban, de bármilyen furcsa, igazából Londonban értettem meg, hogy mi volt ötvenhat. A felismerés arra ösztönzött, hogy valamilyen formában magam is foglalkozzam a témával. 1956 októberében Hajdúböszörményben tartottak egy értelmiségi gyűlést, amelynek résztvevőivel diákkoromban már beszélgettem, így adódott, hogy interjúk alapján rekonstruálom, mi történt akkor. Neki is kezdtem a munkánknak, de senki nem akart szóba állni velem, mert ötvenhat akkor még tabu volt. Csak egy nyolcvan év körüli bácsit találtam, aki hajlandó volt beszélni, de ő is csak azért, mert az apám öccsének osztálytársa volt. A vele készített interjúból született a *Kis emberek nagy élettörténetei* című írás, amely a Bács-Kiskun Megyei Levéltár évkönyvében jelent meg. Tudni érdemes, hogy az említett értelmiségi gyűlés egyik vendége Losonczy Géza volt, aki egyébként a hajdúböszörményi Bocskai István Gimnáziumban érettségizett, miután a ceglédi gimnáziumból eltávolították. Mivel az összejevetelt nem tudtam a tervezett interjúkkal megközelíteni, figyelmem egyre inkább Losonczy felé terelődött. Megerősítést kaptam Donáth Ferentől is, aki egy beszélgetésben említette, hogy jó lenne egy Losonczy-monográfiát írni, de a források szinte kivétel nélkül a Belügyminisztériumban vannak. A szándék tehát bennem volt, de a körülmények miatt évekig nem jutottam előrébb. A rendszerváltás környékén Bácskai Vera, a Hajnal István Kör első elnöke összehozott Haraszti Máriával, Losonczy Géza özvegyével. Eljuttottam Losonczy öccséhez is, aki szintén Böszörményben járt gimnáziumba. Kaptam tőlük forrásokat, időközben megnyíltak a levéltárak, hozzájutottam többek között a Nagy Imre-per anyagához is. Az értelmiségi gyűlés önmagában már nem volt olyan érdekes – mindamelllett megtalálható a könyvben, még fényképek is vannak róla –, inkább hozzákezdttem a Losonczy-életrajz megírásához. Munkámban fontos szerepet játszott az ún. narratív fordulat tapasztalata, ugyanis a társadalomtudományos alapozottságú történetírásban már korábban is hiányoltam az eleven emberi figurákat, a cselekvő személyeket, vagy ahogy ma mondják, az ágenseket. Az életrajz írása közben ez a probléma módszertanilag is tudatosodott bennem, ebből fakadt a totális biográfia programja, vagyis az, hogy egy politikusról az élet valamennyi területét felölelő életrajzot próbáljak

írni. Nem tehettem meg, hogy csupán úgy írok Losonczyról, mint ötvenhat mártírájáról, esetleg arról, hogyan fordul egy eleve nem baloldali fiatal egyetemista társaság a baloldali eszmék felé a harmincas években Debrecenben, mindenképpen szólnom kellett hősöm sztálinista korszakáról is. A legnagyobb problémát tehát az jelentette, amit Bourdieu biográfiai illúzióknak nevez, vagyis annak kérdése, hogyan foglalható egységes keretbe egy ember élete. Losonczy esetében ráadásul további dilemmák adódtak. A halálunk mennyire része az életünknek, illetve ad-e felmentést az alól, amit az életünkben elkövettünk? Mit kezdünk a hősünkkel, ha elméje megzavarodik? A hagyományos történetírás erről nem beszél, szemérmesen félrefordítja a fejét, vagy azt mondja, ez nem érdekes. Pedig ez is az élet része. Mit kezdünk zavart szövegekkel? Ugyanúgy kell elemezni, mint a „normál” írásokat? A biográfia írása részben új lehetőségeket nyitott meg számomra, mert kipróbálhattam magamat olyan területeken, ahol korábban nem mozogtam. Másrészt pedig a rendszerváltás környékén úgy gondoltam, nem muszáj csak a 19. századdal foglalkoznom. Egy időben úgy emlegettem a Losonczy-életrajzot, mint az én 20. századi történetemet. Mellesleg ez a leginkább olvasott könyvem, különböző visszajelzésekből tudom, hogy nem csak a történészek körében.

– *Reméljük azonban, hogy csak eddig, hiszen tavaly látott napvilágot A tiszaezlári dráma című vaskos kötete, amely azon túl, hogy alapos szakmunka, rendkívül olvasmányos is. Nem véletlenül jegyezte meg egyik kritikusa, Kőbányai János, hogy szinte regényként olvasta. Mennyire volt tudatos a könyv stílusának, nyelvi rétegének kialakítása?*

– Nyilván tudatos volt, bár inkább csak utólag tudatosult bennem. Bártfai László, a Losonczy-kötet szerkesztője az első rész elolvasása után azt mondta, hogy ne ezen a bikkfa nyelven írjak, hanem „böszörményül”. Nem értettem meg rögtön, mire gondol, de később azt szűrtem le belőle, hogy vissza kell nyúlni a nyelv mélyebb rétegeihez. A Losonczy-könyvnél ez szinte magától adódott, mivel hősöm Böszörményben érettségizett, és az én mélyebb nyelvi rétegem is oda kapcsolódik. „Böszörményül” írni tehát annyit jelent, hogy a történésznek – anélkül, hogy a szakmai színvonal rovására menne – meg kell próbálnia olyan nyelvi produktum létrehozásával, amely harmonizál a témával, miközben természetesen nem lesz belőle regény. Ez az elképzelés az Eszlár-könyv írása közben is eszembe jutott, és törekedtem arra, hogy érvényesítsem.

– *Mikor és hogyan került látókörébe a tiszaezlári per?*

– 2003-ban Nyíregyházán szerveztek egy konferenciát, és az egyik szervező, Lácza Magdolna felkért, hogy tartsak egy bevezető előadást a per társadalomtörténeti háttéréről. Azonnal igent mondtam, bár Eszláról annyit tudtam, amennyit illik tudnia egy történésznek. Volt annyi időm, hogy felkeressem a kéziratárakat, és rengeteg anyagot találtam, amit nem dolgozott fel senki. Megvolt az OSZK kéziratárában Bary József vizsgálóbíró irathagyatéka, ugyanott találtam meg Eötvös Károly perrel kapcsolatos feljegyzéseit. Az előadásomban lényegében egy kutatási projektet vázoltam fel, amiről úgy éreztem, hogy nekem kell megcsinálnom.

– *Úgy tudom, a tiszaezlári volt a magyar történelemben az első per, amelynek anyagát gyorsírással rögzítették. Ez a tény mennyiben befolyásolta munkáját?*

– Jelentősen, ráadásul – mivel magam is a Tiszántúlról származom – a jegyzőkönyv olvasása közben szinte hallottam beszélni az embereket, még a diftongusokat is odaképzeltém szavaik mögé. Már majdnem a könyv végére értem, amikor találtam egy nyelvészeti cikket, amelynek szerzője megpróbálta a perszövegeket nyelvileg is elemezni. Rámutatott, hogy bár valóban az eszláriak beszélnek, mégis a gyorsírók által transzformált nyelven

átszűrve hallom az eszlári szöveget. Hamar rájöttem, hogy mindaz, amiről a kihallgatott tanúk és vádlottak beszélnek, a konkrét ügy, Solymosi Eszter eltűnése szempontjából kevésbé használható, de amit közben elmondanak magukról, alapja lehet egy részletes társadalomtörténeti vizsgálatnak. Nemcsak az ösztönzött, hogy a perrel kapcsolatos iratanyagot nem dolgozta fel senki, hanem az is, hogy akik eddig Eszlárral foglalkoztak, nem nézték meg a falut magát. Nagy kihívást jelentett számomra, hogy egyetlen kísérletben érvényesítsem a narratív történész és a társadalomtudományos történész nézőpontját, vagyis a perrel kapcsolatos iratanyag mögé helyezzem mindazt, amit egy falumonográfiában rekonstruálni lehet. Sok kétségem volt, hogy meg tudom-e csinálni egyáltalán – nyolc év alatt volt időm a kételkedésre –, de ha az ember ráakad egy ilyen témára, akkor az nem ereszti el.

– *Könyvében nyilvánvalóan nem ad választ arra a kérdésre, hogy mi történt valójában Solymosi Eszterrel, viszont a per körülményei jó alkalmat teremtettek arra, hogy „a 19. századvégi magyar társadalmat elemi működése közben” megmutassa. Úgy tűnik tehát, hogy a tiszzaeszlári magyar csupán ürügyként szolgált, a valódi cél az ottani mikrovilág alapos feltárása volt. Az első kötetegység részletesen tárgyalja a falu elhelyezkedését, társadalmi összetételét, majd a lokális konfliktusokra fókuszál, azt követően pedig a főszereplők (az Ónodyak, Lichtmann Mór és fiai, a Farkas család, Papp József, a Solymosiak és Scharfék) portréját rajzolja meg. Néhány ecsetvonással felvázolná a 19. századi Eszlár panorámáját?*

– A tárgyalás jegyzőkönyve kimondta, hogy nem tudjuk, mi történt Solymosi Eszterrel, és én sem jutottam más következtetésre. Már korábban is szembesültem azzal, hogy a magyar társadalomtörténet meglehetősen elitista maradt, tehát elsősorban a társadalom elit csoportjaival foglalkozik. Az eszlári ügy azonban alkalmat teremtett arra, hogy a társadalomtörténész leszálljon az elitista magas lóról, és a mikrotörténeti megközelítés szintjén vizsgálja meg a helyi társadalom mély rétegét, nem statikus keresztszeti állapotában, hanem működése közben. Ennek megfelelően a tiszzaeszlári társadalom történetét – a jobbágyfelszabadítást megelőző 1840-es évektől az 1880-as évekig terjedő időszakra fókuszálva – egyrészt szerkezeti metszetek alapján, másrészt pedig a különböző csoportok és egyének dinamikája alapján próbáltam megragadni. A könyv egyik része a társadalmi összeütközésekkel foglalkozik; arra voltam kíváncsi, hogy milyen ellentétek alakultak ki ebben a közegben, és hogyan kezelték a felszínre törő konfliktusokat. Van egy fejezet, amely kifejezetten családtörténettel foglalkozik, olyan családok történetével, akik szerepet játszottak a perben. De nem a perben betöltött szerepüket próbálom elsősorban bemutatni, hanem úgy tekintek rájuk, mint egy átlagos családra. Találunk köztük helyi birtokos nemes, Ónody Gézát; Farkas Gábor taksás nemes családból jön, 1882–83-ban a helyi bíró funkcióját tölti be; Papp József jobbágy-paraszti sorból érkezik, de ő lesz a legvagyonosabb telkes gazda; Scharf József szegény zsidó katonaviselt suszter, templomszolga a helyi izraelita fiókhitközségben, majd az egyik vádlott lesz, fia, Móric pedig a vád hamis tanújaként tűnik fel. Ezenkívül egyéni portrékat írok azokról – performereknek nevezem őket a könyvben –, akik úgy mond „csinálják” a pert. Eredetileg úgy képzeltem, hogy az említett szereplők és családjaik perbeli megnyilvánulásait beépítve rajzolom meg a falu társadalomtörténeti hátterét, de aztán rájöttem, hogy ez önmagában nem elég. Ebben az értelemben – és most nem bántónak veszem az ürügy szót – többről van szó, mintha a per csak ürügy lenne a társadalomtörténeti vizsgálatnak, mert a per nélkül ezeket nem tudtam volna megcsinálni. Végső soron azt kutattam – erre utaltam a könyv címével is –, hogy a strukturális metszetekből, a mobilitásból, a családtörténetekből és portrékból kibontakozva milyen drámai folyamatokat eredményez Tiszzaeszláron a kapitalizmus kialakulása.

– Felmerül bennem a kérdés, mennyire fakadt a helyi körülményekből és viszonyokból az esemény sorozat, vagy a vérvádpert másutt is megtörténhetett volna?

– Igen, másutt is megtörténhetett volna, de egy sor olyan körülmény adódott a kapitalizálódás folyamatában, amely Eszlárt különösen „kedvező” tereppé tette a dráma lejátszódására. Kiderült, hogy olyan szélsőségesen egyenlőtlen vagyoni megoszlás jellemzi a falut, amilyen még abban a szabolcsi régióban is ritka. Felfigyelhetünk egy hangadó református taksás nemes csoportra, amelynek nincs igazán vagyona, de hozzászólt ahhoz, hogy beleszóljon az események alakításába, és nem tud erről lemondani, sőt új lehetőségeket keres. A korabeli választójogban ugyanis létezett egy régi jogon választó társaság, amely a nemesi származás miatt maradt választó, nem a vagyoni cenzus alapján. Kiderül az is, hogy Eszláron a regálé- és földbérlet révén a jobbágyfelszabadítás után dinamikus zsidó népességgyarapodás következik be. A falu földbirtokosai közül a Bánffyak és a Wesselényiek földjeiket bérletbe adják zsidó bérlóknak, egyikük be is költözik a Bánffy udvarházba, ily módon szimbolikusan teret foglalnak. Mindemellett egyéb konfliktusok is felszínre törnek (az iskolaügy kérdése, az állandóan fenyegető árvízveszély, lelkésszel való nézeteltérések stb.), így Eszláron kialakul egy olyan konfliktuskezelési mechanizmus, amit akkor is életbe léptetnek, amikor Solymosi Eszter eltűnési ügyéből előbb megyei, majd országos és nemzetközi botrány kerekedik. Nem lett volna belőle ekkora botrány, ha a vármegye tiszaezlári illetőségű országgyűlési képviselője, Ónody Géza nem hozza szóba az országgyűlésben, és a sajtó nem kattant rá. Nem véletlen tehát, hogy Eszláron lett ekkora az ügy, de sohasem kavart volna ekkora vihart csak Eszláron, ha nincs a vármegye, illetve a szerveződőben lévő antiszemita mozgalom.

– Milyen fogadtatása, utóélete volt a tiszaezlári pernek helyi és országos szinten?

– A bíróság felmentette a vádlottakat, a helybéli zsidók többsége – Scharf Józsefet és Móricot leszámítva – a per után visszaköltözött Eszlárra, és évtizedekig ott éltek a korábbi szimbiózisban a keresztényekkel. Farkas Gábor bíró, aki kulcsszerepet játszott az ügy gerjesztésében, Ferenc Józseftől végül azért kapott kitüntetést 1884-ben, mert megbékítette a falubelieket, és nem került sor semmilyen atrocitásra. A per országos visszhangja ismert, a felmentő ítélet zavargásokhoz vezetett, különösen olyan területeken, ahol szintén voltak „játékmesterek”, akik a helyi konfliktusokat gerjesztették vagy felerősítették. A könyv utolsó részében kilépek a mikrotörténeti megközelítésből, és az ügyet országos és nemzetközi kontextusban vizsgálom. Megnézem, hogy a nyíregyházi tárgyalás főszereplői hogyan viszonyultak az említett konfliktusokhoz akár a megyében, akár az ország különböző pontjain, ahová kisugárzott az ügy. A történet mögött meghúzódik a nemzetközi antiszemita mozgalom, amely ebben az időszakban két kongresszust is tart Németországban. A magyarországi antiszemita nemcsak rezonőrök voltak a nemzetközi mozgalomban, hanem maguk is aktívan részt vettek a kongresszusokon. Ónody Géza magával vitte Drezdába Solymosi Eszter utólag festett portréját, amely szimbolikusan a pulpitus fölött lógott a német és az osztrák császár képe mellett. A politikai antiszemitizmus, amely az eszlári ügy felkarolásából merítette az energiáját, nagyon hamar lehanyaglott, nemzetközi és hazai szinten egyaránt. A magyarországi antiszemita két táborra, a negyvennyolcasok és a hatvanhetesek szembekerültek egymással, már az 1887-es választásokon sem tudtak igazán komoly szerepet játszani.

– Hogyan élt tovább az ügy a huszadik században, illetve hogyan látja történészként jelenlétét napjaink politikai diskurzusában?

– Eredetileg terveztem még egy fejezetet *Tiszaezlár emlékezete* címmel, de így is olyan vastag lett a könyv, hogy jobbnak láttam egy rövidebb epilógussal zárni. Minden megoldatlan ügy arra ingerli az utókort, hogy időről időre elővegye. Nyilván vannak olyanok

Eszláron is, akik azt mondják, nem zörög a haraszt, ha a szél nem fújja. Aki ezt mondja, tulajdonképpen azt is elárulja, hogy nem tudja, mi történt. Akik pedig nem eszláriak, hanem máshonnan viszik oda a problémát – közismert módon megvan ennek a rituáléja –, azok még kevesebbet tudnak az ügyről, mint amennyit Eszláron tudhatnak szájhagyomány útján vagy hiedelmek alapján. Az, hogy ez a kérdés egyáltalán előkerülhet különböző helyszíneken és fórumokon, szerintem a tudatlanságból fakad, és ezzel történészként nem tudok mit kezdeni. A magam „misszióját” teljesítettem azzal, hogy letettem az asztalra egy hétszázötven oldalas könyvet.

– Ami viszont nem kis teljesítmény. Miután a témát körüljártuk, beszéljünk a könyv szerkezetéről is, melyet valahol vulkánkráterként jellemez. Hogyan alakult ki a végső struktúra?

– Amikor elkészültem az első résszel, a szűkebb értelemben vett falumonográfiával, felvetődött, hogy két kötetben kellene kiadni, az egyikben a falumonográfiát, a másikban a perrel foglalkozó részt. Mivel az volt a szándékom, hogy egyiket a másikra rávetítem, kézenfekvőbbnek tűnt az egy kötet, még akkor is, ha abból az derülne ki, hogy a társadalmi struktúra nem determinálja eleve, hogy mi történik a hiedelmek, a mozgalmak és konfliktusok szférájában. A két részre darabolás ellenében született ez a szerkezet, melyet – talán némi képzavarral – a krátermetaforával jellemeztem, kifejezve azt, hogy a könyv hagyományos falumonográfiaként indul, és egyre mélyebb rétegekig hatol lefelé, de nem marad meg a mikrotörténeti megközelítések szintjén, hanem elkezd a másik oldalon felkapaszkodni, és megmutatja a helyi ügy tágabb horizontját. Megerősítette elgondolásomat, hogy az egyik újságíró visszaemlékezésében az Eszlár-ügyet a lápok tüzéhez hasonlította, és ily módon az antiszemitizmus mint a lápok tüze és a könyvszerkezet egymásra kopírozódva adta ki a krátterszerű képződményt, melyet nem sáros lábbal, hanem hamu és parázs között lépkedve tud bejárni az ember. Van egy kollégám, aki nagyon kedvesen a hátam mögött terjeszti – de a szemembe is mondta már –, hogy a Kövér minden pókot ismer Tiszaeszláron, azokat is, amelyek a göré repedéseiben bujtak meg. Akinek a háta mögött ilyet terjesztenek, azt minden bizonnyal bogaras embernek tartják, ha azonban a szemébe is mondják, akkor elismerésnek veheti, ezért azt válaszoltam kedves kollégámnak, hogy sajnos nem ismerem mindegyiket. Visszatértünk ezzel a totális történelemhez mint teljesíthetetlen ideához, hiszen valóban jó lett volna minden apró részletet megismerni.

– Milyen újabb irányokat, távolokat nyitott meg ez a rendkívül alapos, hosszadalmas kutatómunka?

Nyitott vagyok arra, hogy mi fog ezután következni, de nem döntöttem el, hogy milyen irányban haladok tovább. Pillanatnyilag múltbeli elvarratlan szálakkal foglalkozom és várom, mikor jön szembe olyan téma, amelyik újra magába szippant. Van egy nagyobb munkám, a Rotschild-konzorcium és a magyarországi államadósság dualizmus kori kapcsolatait vizsgáló tanulmány, amit félretettem az Eszlár-könyv kedvéért. Ebből több fejezet megvan, most azon gondolkozom, mikor és hogyan lehetne befejezni. Másrészt kaptam egy váratlan felkérést, amely mindenképpen nyitás lehetne számomra. Készül ugyanis egy angol nyelvű kötet a gazdaságtörténet-írás történetéről, amelybe nekem kellene megírnom a magyar részt. Már el is kezdtem az Akadémia levéltárában kutatni. Mindemellett szó van arról is, hogy a banktörténeti tanulmányaimat kiadnák egy kötetben, így ennek sajtó alá rendezésével is foglalatostokodom. S a tanítás, a doktori program is számtalan új ösztönzést ad.

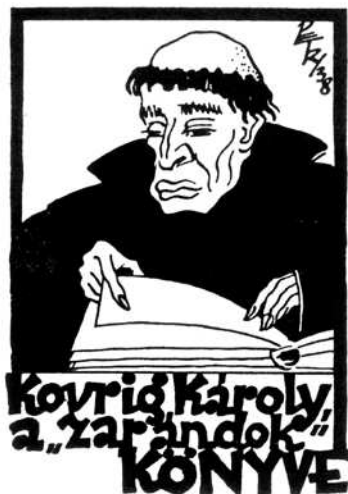
Lengyel András

Egy ismeretlen Dsida-levél

Az írói levelezés sajátos, többnyire lebecsült, ám mégis – mint ki-kiderül – nélkülözhetetlen forrástípus. Elsősorban az életrajz forrása, de nemcsak az; az alkotó műhelyébe is bevilágít, mindenekelőtt pedig megmutatja egy ember társadalomba való belekötöttségét, föltárja azt a kapcsolati hálót, amely őt kortársaihoz kapcsolja. A szociológia, a pszichológia és a szorosabb értelemben vett irodalomtudomány számára egyaránt becses anyaggal szolgál, s csak az értelmezőn múlik, hogy mit vesz észre benne, meglátja-e mindazt, amiről egy alkotó gesztusai öntudatlanul is vallanak. A levélírók persze különbözőek, vannak szűkszavú, rejtőzködő alkatok, s vannak önmagukat s körülményeiket bőségesen „adatóló”, úgynevezett „kitárulkozó” alkatok. A levelekben, kivált a levelek nagyobb sorozatában azonban mindenki leleplezi magát.

Magam régóta vallom, hogy az irodalomtudomány újabb keletű sterilitása, amely az absztrakt beszédmódok uralmából automatikusan következik, s amely éppen az igazi elméleti munkát teszi lehetetlenné – oldandó. Az egyik ilyen lehetőség a régóta ismert forrástípusok gyarapítása és új szempontú, összetett elemzése – ehhez azonban a mostanában lebecsült és elhanyagolt filológiai munka jogaiba való visszahelyezése elengedhetetlen. A rendszeres, anyagföltáró, filológia hozadéka pusztá elméletieskedéssel nem pótolható.

Az alábbiakban egy ismeretlen Dsida-levél közlésével erre a föltáró munkára, illetve az e munkában rejlő lehetőségekre szeretném fölhívni a figyelmet.

*

A levél, amely most közlésre kerül, magántulajdonban van, tulajdonosa a Szegeden élő dr. Nagy Ádám numizmatikus, aki családi örökségként jutott hozzá. A levél címezteje ugyanis az ő nagyapja, *Kovrig Károly* (1888–1968), a maga idejében és körében jól ismert tordai irodalom- és művészetpártoló értelmiségi. Kenyérkereső foglalkozása szerint a helyi cementgyár tisztviselője volt, de emellett – mint Bágyoni Szabó István írja róla – „a helyi lapok (*Aranyosszék, Aranyosvidék*) munkatársa, grafikus”, s egy helyi művésztelep létesítésének szorgalmazója (Művelődés, 1982. 6. sz. 23.). A művésztelep, amelyet végül nem sikerült tető alá hoznia, a Tordai Hasadékban kapott volna helyet. Művészeti érdeklődése erősítésében alighanem az is szerepet játszott, hogy húga révén a Gross famíliával is rokonságban állott – a ma is élő neves grafikus és festőművész, Gross Arnold Gross Károlynak (sz. 1890) és Kovrig Ilonának a házasságából született. Maga Kovrig Károly elsősorban mégis úgynevezett „kultúremler” volt. Ahogy ma unokája, úgy ő is „mindent”, amiben értéket ismert föl, gyűjtött: könyvek és képek közt élt, s a gyűjteményeivel való foglalkozás adott értelmet mindennapjainak. Valószínűleg ez a minden társadalomban, de kisebbségi körülmények közt kivált oly fontos kulturális szerep volt az, amely megteremtette kapcsolatát Dsida Jenővel.

A levél szövege a következő:

Kolozsvár, 928 aug. 20.

Kedves Károly Bátyám!

Ne nehezíteljenek reám, hogy ezideig nem adtam életjelt magamról, de az volt a tervem, hogy Gyula tisztelendő urral küldök pár sort s az ő útján teljesítem kéréseidet is.

Gyula azonban legfájdalmasabb meglepetésemre nem jelentkezett, sem sürgönyileg, sem írásban, legkevésbé pedig személyesen. Ezt igen-igen sajnálom és nagyon kérlek: szíveskedjél ennek oka felől póstafordultával tájékoztatni. Kicsit aggódok is: hátha beteg?

Monostori Kamilló verseit, a Pásztortűz évfolyamát és saját fércelményeimet jelen soraimmal egyidejűleg expediáltatom utánvéttel. Hiszem, lesz annyi báreszed, hogy kiválthatod. Nekem nem lenne, sajnós...--

Könyvembe szerettem volna valami meleg, hálás dedikációt írni, de sajnós, nekem példányom nincsen, megfizetett könyvbe dedikálni pedig „elveimmel” ellenkezik. Ezért szorítokom autogrammra.

Aronka jól érzi magát, jómagam is, leszámítva egy kis kedélybetegséget. Hálásan gondolunk rátok, akik olyan kellemes két napot szereztek nekünk.

Ismét kénytelen vagyok afölött siránkozni, hogy Gyula nem adott alkalmat arra, hogy legalább mégegyszer elmondhassam neki mindezt. Most szép az idő itt s nagyon örvendenék, ha előzetes bejelentéssel lerándulnátok Kolozsvárra, -- közel van és itt is lehet ám olyan nagy szabású kirándulást csinálni, mint a mienk volt a Tordai Hasadékba.

Hogy állsz a gyufaskatulyákkal, akarom mondani az ex librisekkel?

Soraidat várom.

A Nagyságos Asszonynak hálás kézcsókom a kedves vendéglátásért, a jányoknak emlékező üdvözlöt.

Kedves Mindnyájatokkal egyetemben barátsággal és szeretettel öllelek

Jenő

A levél autográf tintairás, rajta a címzett följegyzése: *Elment: IX/5 K.* (Utólag idegen kéz, emlékeztetőül, a levél aljára rájegyezte: *Dsida Jenő.*)

Dsida Jenő (1907–1938) soraihoz nem sok magyarázat szükséges. Mint maga a levél is utal rá, ő és „Aronka”, azaz Tamási Áron két napig Tordán vendégeskedett, Kovrigéknál. A levél e vendégeskedés utóéletéhez tartozik. Dsida, az akkor pályája elején lévő fiatal

költő megküldte vendéglátójának azokat a kiadványokat, amelyeket az kért tőle. Monostori Kamilló verseskönyvét, a *Múlnak nyarak, telek* című, 1926-ban Kolozsvárott megjelent kötetet (a ma már elfelejtett Monostori az 1910-es évek közepétől kb. egy évtizedig a *Nyugat*-ban is publikált); a Dsida közreműködésével készülő kitűnő folyóirat, a *Pásztortűz* (előző évi?) évfolyamát és saját verskötetét, a *Leselkedő magányt* (1928). „Gyula tisztelendő úr” a helyi – tordai – pap volt, Dsida nyilván Kovrigéknál ismerte meg. (Vezetéknevét a helyi kutatás minden bizonnyal ki fogja deríteni.)

A levélben igazában csak egy mozzanat homályos. Dsida a Tordai Hasadék név mindkét kezdőbetűjét, tehát a *T* és *H* betűket aláhúzta. Ez a technikai eljárás alighanem valami, kettejük által jól érthető utalást rejt megában. Magyarázatát adni azonban egyelőre nem tudom. (Elképzelhető, hogy összefüggésben van Kovrig Károlynak a Tordai-Hasadékba tervezett, de meg nem valósult művészteleptervével.) Ami bizonyos, Dsida és Tamási megfordult a helyszínen.

Összegzésként elmondható: a levél mint Dsida-adalék, s mint egy „névtelen” tordai kultúremlék emlékének földidézője, becses dokumentum.

Kamatlábak helyett verslábak

(Csehy Zoltán interjúja Blénesi Évával az *Olvass, bolyongj, szeress. A humanista Faludy önteremtése és világteremtése* című monográfiájáról)

– Faludy életében legendává vált. Mi az oka annak, hogy halálával mintha alábbhagyott volna az írásai iránti érdeklődés? Mennyit nyomott a latban az esztétika, és mennyit a személyes varázs?

– Valóban, Faludy már életében legendává vált, ám ne feledjük, hogy tudatosan munkálkodott a maga alakította legendán, mint ahogy a matéria alakításán munkálkodhat egy alkotó. A monográfia alcímében szereplő önteremtés éppen erre a tudatosságra szeretné felhívni a figyelmet, hiszen a teremtő megelőzi a teremtést, vagyis ahhoz, hogy valaki világot tudjon teremteni, először önmagát kell megteremtenie. Hogy ezt mennyire így gondolta, mi sem példázza jobban, mint egyik korai versének, a *Michelangelo utolsó imájának* zárósora: „A márvány én vagyok.” Faludy még idejekorán felismerte, hogy ahhoz, hogy minél nagyobb nyilvánossághoz szólhasson, és igazán hatékony is tudjon lenni, legendássá kell válnia. Ehhez pedig a sikerességen, a népszerűségen, mai szóhasználattal élve a populárison keresztül vezet az út. Márpedig Villon-átköltéseivel és a Heine-fordításokkal tagadhatatlanul ez volt a szándéka. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy a költői színrelépésének az ideje egybeesett a történelemnek egy olyan korszakával, amikor a félelem és a féltés felerősítette benne a muszáj humanizmus érzését, így költői útkeresésének már egészen a kezdetén a humanista értékekhez való visszanyúlás szabott irányt. Mint oly sok mindenben, e tekintetben is messze megelőzte kortársait azáltal, hogy felismerte: a nyilvánosság fegyver lehet az erőszakkal szemben. Kétségtelenül ösztönzőleg hatottak rá Brecht songjai, aki Faludyhoz hasonló indíttatásból nyúlt vissza a középkori költészethez és állította azt az aktuális mondanivalója szolgálatába. Másképp fogalmazva: Faludy többszörös fénytöréssel keresztül teremt meg az eredetiségnek azt a paradox formáját, amelyet Brecht és Villon is sikeresen művelt, ki-ki a maga korában, vagyis az utánzás révén hoztak létre valami egészen eredetit, másképp szólva: a maguk hangján teremtették újjá azokat a szövegeket, amelyekhez visszanyúltak. Miről is van szó az ő esetükben? A régi népi és a vágás költészet, a vásári énekek és balladák utánzása, azok elemeinek a saját költészetükbe való integrálása, ha úgy tetszik, intertextuális játék révén alakítják ki a saját, és csakis rájuk jellemző költői hangjukat. Jó példa erre Brecht 1927-ben megjelent első verseskötete, a *Családi imakönyv* darabjai, vagy Faludy esetében *A Haláltánc-ballada*, vagy a *Német zsoldosdal*. Ez utóbbi esetében ismeretlen költő hangján szól olvasóihoz/hallgatóihoz a XVI. századból. Messze vezetne annak a kérdésnek a boncolása, hogy Brechthez hasonlóan Faludy miért éppen a középkorhoz nyúlt vissza? A kérdésről röviden csak annyit egy másik költő, Lászlóffy Aladár szavaival élve, hogy nincsen középkor, csak középkorok vannak. Úgy vélem, hogy Faludy is valami hasonló felismeréstől indítva törekedett híressé, legendássá, népszerűvé válni, hogy kialakíthassa a maga számára, már a költői pályája legelején, a nyilvánosság tereit az erőszak ellen. Hogy mennyit nyomott a latban

az esztétika és a személyes varázs? Annak a megítélése, hogy mi a szép, az koronként változik. A személyes varázs nyilvánvalóan Faludynál is sokat nyomott a latban. Hasonló jelenséggel találkozhatunk olyan művészek esetében, mint mondjuk Edith Piaf vagy Cseh Tamás. De éppen az ő esetük is azt példázza, hogy nem feltétlenül szükséges a személyes varázs ahhoz, hogy a legkülönbözőbb generációk megtalálják hozzájuk az utat, és újra meg újra felfedezzék a maguk számára. A mindenkori hatalom jó esetben megtúrta, más-kor üldözte, de igazából sohasem szívlelte a Faludy-féléket, főleg, ha olyan töretlen volt a népszerűségük mint a költőé. Tudjuk, hogy a nemszívelésnek a költő esetében koronként változtak az eszközei és módszerei. A spektrum igen tágas, és benne sok minden fellelhető: a könyvégetés, -bezúzás, a fizikai és lelki megsemmisítésre törekvő kísérlet, egzisztenciális ellehetetlenítés, ráépülés, kisajátítás, a lefitymálás, a hurcolás és meghurcolás, a lejáratás, elhallgatás, kihagyás, vagy éppenséggel annak sugalmazása, hogy a versei már elfelejtődtek. Hogy kiszorult volna költészete a nyilvánosság tereiről? De hiszen a költészet, a valódi művészet is egyre inkább kiszorult az egyre populistább politikuskok és az egyre silányabb celebek uralta nyilvánosság tereiről. Faludynak életében gondja volt rá, hogy elhódítsa az említettekől a nyilvánosság tereit, hiszen nyíltan politizált és fenntartások nélkül celebkedett. Feltehetjük a kérdést: vajon a poeta doctus Villon a botrányok nélkül is az lenne, aki még ma is? Faludy is egész élete folyamán következetesen polgárpukkasztott nemcsak akkor, amikor szerelmével, Szegő Zsuzsával a villamoson utazva, merő játékból, parázs veszekedést mímelt, hanem élete alkonyán is, amikor közszemlére tette ráncos bőrét. Úgy vélem, hogy a pózolás eme meghökkentő gesztusán keresztül tartott tükröt a minket körülvevő világnak, ráirányítva a figyelmet annak minden fonákságára, amely-lyel a kereskedelmi média nap mint nap eláraszt bennünket, miközben a szellem frissen tartása helyett a bőrfiataltó szerek reklámjait kínálja fel csupán, a kultúra helyett pedig a testkultúrát propagálja. Mindazok, akik Faludyt személyesen ismerték, ma is meghatód-va mesélnek varázslatos személyiségéről. Olvasótáborának viszont van egy elég széles rétege, és ide sorolnám jómagamat is, akiket élete utolsó felének a celebséggel járó kül-sődleges megnyilvánulásai határozottan elriasztottak az alkotásaihoz való közelítéstől. Az idősebb generáció a Villon-versek Faludyiját ismerte és őrizte a szívében, sok fiatal pedig a Hobo-megzenésítette Faludy-verseken keresztül szerette meg, akiket pedig taszított a pletykarovatok éltette Faludy-imázs, meggyőződésem, hogy a halála után megtalálják Faludy műveihez az utat, és visszájára fordul az ő esetükben a folyamat, hiszen a verseiből ömlő fény összhangban áll azzal a képpel, amelyet a szemtanúk szerint a költő alakított ki magáról humorával, kedvességével és közvetlenségével. Az, hogy mi számít divatosnak vagy jövedelmezőnek, amúgy is egy szűkös tér-idő függvénye a valódi értékek marandóságával szemben. A járulékos kellékek és mindazok, akik megpróbáltak ráépülni és kisajátítani esetleg hasznot húzni vagy margóra tenni a költészetét, véges létüknél fogva le fognak előbb-utóbb morzsolódní az alakjáról.

– *Faludy igazi próteuszi alkat: hány alakját, arcát, maszkját sikerült rögzíteni, megragadni, leleplezni?*

– A filológia még nagyon sok mindenben adós a Faludy-életmű értékelése tekintetében, többek között abban is, hogy még nem tett kísérletet arra, hogy a sokarcú alkotói *énjét* alaposan feltérképezze: a lírikusét, aki maszkot öltve hol Villon, hol pedig Michelangelo, Arnaut Daniel, Heine, Li Ho vagy mások hangján szól hozzánk, a fordítóét, aki a nyelvek és kultúrák között kimeríthetetlen tér-idő utazásra invitál bennünket; a *Rotterdam* Erasmus lapjaiból megelevenedő eszmetörténéstét, a bravúros filológusét, akit a *Test és lélek* monumentális fordításkötethez írott jegyzetéből ismerhetünk meg, és aki iskolapéldáját nyújtja a kritikus, analitikus és analogikus gondolkodásmódnak, az *Irodalmi Újság*ot főszerkesztő

irodalomszervezőét, a pedagógusét, akinek a hátramaradt jegyzeteiből, előadásaiból egy rendkívül progresszív személyiség bontakozik ki előttünk, az öko-újságíróét, aki már a hetvenes évek közepén felhívja a figyelmet a globális környezeti kihívásokra, hogy csak villanásszerűen utaljak Faludy összetett alkotói személyiségének egy-egy mozzanatára.

Századunk egyik legdifferenciáltabb szelleme szükségszerűen a maga ezerarcúságában bontakozik ki előttünk a művek terében. Az álarcosdi, a játékosság és a szándékoltság egyaránt sajátos vonása Faludynak. Világirodalmi párhuzamként Fernando Pessoa alakját említhetném. Úgy vélem, hogy lehetetlen vállalkozás egyazon kutatónak feltárnia minden egyes vetületet, sokkal inkább el tudom képzelni ezt egy műhelymunkaként, ahol a szakma részéről mindenki, aki művei iránt érdeklődik, egy-egy területet a maga mélységében megkutat. A magam szerény eszközeivel és szűkös időkeret adta lehetőségeim közepette arra vállalkoztam, hogy a lírai énformalás és létértelmezés stratégiájának az alakulását próbáljam végigkövetni, amely szándékaim szerint egy olyan Faludy-képhez vezet, amelyben elsősorban a költő humanizmusa kerül előtérbe. A monográfia megírásának egészen végső szakaszában egy olyan gazdag anyagra bukkantam az ottawai levéltár készséges együttműködésének köszönhetően, amely elégtételül szolgált számomra a tekintetben, hogy egy következetesen végigvitt alkotói program mentén közelítettem a költő világához, ugyanakkor egy újabb kihívást is jelent úgy a magam, mint az elkövetkező kutatók számára, hogy még ezen a látszólag szűkös területen is bőven akad munka.

Ami pedig Faludy rögzíthetőségére vonatkozó kérdésemet illeti, nem tettem kísérletet rá, hogy rögzítek, mivel a művek olvasása közben egyre inkább bizonyossá vált előttem, hogy egy rögzíthetetlen alkotói személyiséggel állok szemben. Ez is egyik oka a pozicionálása körüli ambivalenciáknak, nehézségeknek, és ezért is véltem találónak vele kapcsolatban az analógiát a jerikó rózsájával. A leleplezést pedig mint műfajt nem szeretem. Ez a módszer azoknak a filológusoknak a specialitása, akik a referencialitás felől közelítenek az alkotáshoz, és azt kutatják, hogy mennyire helytállóak például Faludy amerikai katonai szolgálatára vonatkozó állításai, hogy a szövegeiben fellelhető állításokat mennyire validálják a tények. Nos, én nem hiszem, hogy ezeknek az adalékoknak bármilyen jelentőségük is lenne, vagy közelebb vinnék az olvasót a művek megértéséhez.

Faludy a rejtőzködve való kitarulkozás módszerével avat be titkaiba. Sok mindent elmond magáról, amit el akar mondani, olyat is, ami megtörtént, és olyat is, ami megtörténhetett volna vele. Engem maga az eljárás, mint alkotói módszer érdekelt elsősorban, a teremtett alakmásokban fellelhető azonosságok és különbözőségek között vibráló dialektikus feszültségek megformálása.

– *Mekkora hatással volt Faludy kora irodalmára, és mi a helyzet a jelen Faludy-hatásaival?*

– Nehéz lenne a saját korára gyakorolt irodalmi hatásról beszélni Faludy esetében, hiszen megfosztották az irodalmi nyilvánosságtól, életének nagy részét szülőhazáján kívül élte le, politikai száműzött volt, persona non gratanak nyilvánították a Kádár-korszakban, költői pályáját pedig a történelem összevissza szabdalta. Ahogyan ő maga is korszakolta, az első szakasz 1933–45-re tevődik, amely nemcsak a fiatalságát öleli fel, hanem egybeesik Hitler uralmának tizenkét esztendejével is. A második korszakára (46–56) Sztálin és Rákosi árnyéka vetül. A harmadik korszaka 1956 novemberével kezdődik, amikor átlépi a határt, és 1989 márciusáig, végleges hazatéréséig tart. A negyedik, a rendszerváltozással kezdődő korszaka 2006-ban, halálával zárul. Ettől a momentumtól beszélhetünk egy olyan új, ötödik szakasról, ahol még részint az élő emlékezet, részint a különböző érdekeltségek még éltetik a legendát. A hatodik szakaszt egy pangó időszakként képzelem el, de hiszem, hogy lesz egy új, aktív hetedik szakasz, amely felváltja a pangó időszakot a Faludy-művek hatástörténetében.

Ha végigkövetjük az előbb említett pályaszakaszokat, akkor azt mondhatjuk el, hogy a könyvégetés, -bezúzás, tiltás tulajdonképpen ráirányította még inkább a figyelmet Faludy költészetére, és elsősorban nem az irodalomra, hanem az olvasókra, a köztudatra hatott sokféle úton-módon: könyveit kézzől kézre adták, dalait kabarékban, kocsmákban hallgatták, kora színészeinek legjava a kocsmákban adta elő verseit. A hivatalos kánonból kiszorult ugyan, de Papp Attila Zsolt szavaival élve: egy szélesebb alapokon nyugvó nemhivatalos, latens kánonba került be. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy egy rugalmatlan, szűkebb, vertikális típusú kanonizáció kirekesztése indirekt módon segítette abban, hogy egy sokkal tágabb, rugalmasabb horizontális kanonizációba kerüljenek be a művei.

Dolgozatomban egy egész fejezetet szenteltem költészetének hatástörténeti vizsgálatának. Az *Ő hangja* című fejezetben megpróbáltam a térben és időben, olykor pedig akár világnézeti irányultságokban is egymástól távol eső olvasók, barátok, költők, művészek visszaemlékezésein keresztül kimutatni, hogy ki mindenki élő emlékezetében szerepel a költő, illetve a különböző művészeti ágakra gyakorolt ma is aktív hatásokat kimutatni. A színészekkel kezdeném, hiszen ahogy valamikor Fedák Sári, Major Tamás, Mensáros László, Erdélyben pedig Kovács György, vagy az emigrációban Krencsey Marianne, úgy a ma színpadán előadó színészek szintén felerősítik a költő hangját. Legutóbb, június 24-én a PIM Múzeumok Éjszakája rendezvényeinek keretében fellépő Mácsai Pál és Huzella Péter *Befogad és kiteszt a világ* című zenés-verses Villon-estje, amelynek a *Haláltánc-ballada* adott különös nyomatékot, de ugyanúgy említhetném a fiatal, tehetséges színész, Turek Miklós varázslatos Faludy-előadásait, nemrégiben például a Corvinus Egyetem diákjai számára. Állítom, hogy azok a közgazdosok, akik társul szegődtek Turek Miklós mellé a Faludy-versek kínálta költői utazásban, azon az estén, de minden bizonnyal még jó ideig feledni tudják a kamatlábakat, és megéreztek valamit abból a szükséges fölöslegből, amelyet Weöres Sándor szavaival élve: nem hordozhat anyag és nem tudhat róla értelem. Ugyanebbe a vonulatba tartozik a *Cinka Panna Cigány Színház* erős drámai hatásokra építő katartikus élményt nyújtó *Villon Máshogy* című előadása. De hogy ne csak a színház, hanem más művészetek területeiről is hozzak fel példákat, elsőként említeném Horváth Orsolya *Vigas* című fény- és hanginstallációját, amely igen közel hozza Faludyt hozzánk, és rendkívül érzékenyen és hatásosan tudja ötvözni rudimentáris eszközök és a szofisztikált technika kínálta lehetőségek révén azt a komplexitást, amelyet a Faludy-versek hordoznak: a mélyen kontemplatív és a hétköznapien egyszerű, a lebegően könnyed és az érzékeny anyagszerű, a magyar kultúrához erősen kötődő, de idegen nyelven újabb regisztereken megszólaló, szintén nagyon élő sajátosságokat. Azért időzöm ennyit Horváth Orsolya munkájánál, amelyet a PIM-ben a centenáriumi ünnepek alatt is kiállított a fiatal művész, mert a *Vigas* számomra sűrítetten hordoz olyan tartalmakat, amelyek a költőt is foglalkoztatták. Mindezt a hatást pedig Faludyval konzsenziális módon, a lehető legegyszerűbb eszközökkel éri el a művész: egy felvidéki magyar tájszólásban szavaló fiatal férfiszínészhang és egy felső középosztálybeli tökéletes angolsággal beszélő női hang mondja ugyanazt a Faludy-verseket, amelyet a térben ide-oda sétáló néző aszerint hall, hogy éppen a terem melyik sarkában sétál a recski tábor celláit idéző padlóra szórt szalmakötegek között, s hogy mindezt a Károlyi-palota Bártfai-termében teheti, az csak ráadás, s mint egymással szembefordított tükrök, újabb dimenziókat nyit az értelmezés számára és megsokszorozza annak lehetőségeit. De sorolhatnám még a Faludy-művek ihlette fiatal művészhatalmas nevet, kezdve Nágel Kornél grafikusművésztől egészen a *Kalózok szeretője* című animációval nemzetközi díjat nyert Péterffy Zsófiáig. Folytathatnám a kortárs művészetekre gyakorolt Faludy-hatást Bahget Iskander kiváló fotóival vagy Damó István grafikusművész ihletett Villon-rajzaival. És akkor még nem beszéltem Faludy hatásairól a kortárs irodalomban, és ebbe a vonulatba, csakis az egyszerűsítés kedvéért, egyaránt bele-

veszem a líra és próza mellett a fordítási irodalmat, vagy ez utóbbiról való értekezést, mert úgy vélem, a szemlélet alakításában mindkettőnek fontos szerepe volt. Engedd meg, hogy a legkézenfekvőbb példával kezdjem a sort, és téged, Csehy Zoltánt név szerint kiemeljek, majd folytassam a sort Németh Zoltánnal, Polgár Anikóval, Kovács András Ferencel, Orbán János Dénessel, és hogy a próza se maradjon ki, Grecsó Krisztián, Faludy-díjas, kiváló írótl említeném, természetesen a teljesség igénye nélkül.

Az irodalmi hatásokat illetően a súlypontokat a *Kalligram* és az *Előretolt helyőrség* holdudvarához tartozó alkotókra helyezném, amelyek létrejöttében Szigeti Lászlónak és Szócs Gézának vitathatatlan érdemei vannak, noha kettőjüket nem alkotói/világnézeti, hanem pusztán az irodalomszervezői mivoltuk hozza közös nevezőre ebben a történetben.

Továbbmenve a költő műveinek hatástörténetét taglaló kérdésen elmondható, hogy Faludyt sokat foglalkoztatta nemcsak a reneszánsz művészet, hanem pedagógusként a reneszánsz kori oktatás elveinek a kérdése is. Mivel soha nem adatott meg számára a lehetőség, hogy magyar egyetemeken oktasson, csak külföldön és angol nyelvterületeken, így értelemszerűen angol nyelven tartott e tárgyban előadásokat. A ma oktatói sokat tanulhatnak a nézeteiből. Véleményem szerint csak idő kérdése, hogy ezen a területen is kifejtsék hatását. Ami pedig fordítói módszerét illeti, annak maiságát, frissességét, messze előre-mutató, stílussteremtő hatását feltétlen meg kell hogy említsem. Polgár Anikó szakmailag igen meggyőzően érvel a *Catullus noster* című kiváló tanulmánykötetében Faludy fordítói érdemei mellett. Egy zárójel erejéig hadd jegyezzem meg, hogy számomra revelatív volt a Faludyról szóló *Hermész földi utazása* című írásod, amely, akárcsak Faludy fordítói módszere, kiállja az idő próbáját. Ezúton is köszönet Véghe Lászlónak, hogy kérésemre kikerestette és elküldte a *Vasárnap* című lap 2000-ben megjelent számának archív változatát.

Végül néhány szót Faludy műveinek a kortárs irodalomra gyakorolt hatásáról. Állításmat cáfolhatod vagy megerősítheted, de nekem az a meglátásom, hogy kitapintható egy villonos és egy antikizáló hatás, ahol a villonos vonal földrajzi hatósugara Kolozsvár irányába mutat (gondolok itt elsősorban Orbán János Dénes költészetére), míg az antikizáló vonal Dunaszerdahely, illetve Pozsony irányába, mivel tudtommal Csehy Zoltán költő, műfordító neve mindkét helyhez köthető. Ha beszélhetünk próteuszi Faludy-hatásról KAF esetében, akkor Marosvásárhelyt is meg kell említenem a földrajzi nevek között.

– *Milyen mozgástereik vannak a mítoszépítésnek és a mítoszrombolásnak Faludy életművével kapcsolatban?*

– Az értelmezőt foglalkoztathatja a mitologizmus kérdése, annak a folyamatnak a feltárása, amelyben a mítoszalakítás tovább folytatódik, és maga is alkotói mitológiává válik. A szövegre nyitott olvasóban számos kérdés merülhet fel, de a művészi szöveg éppen önnön természetéből fakadóan elhárítja a vele szemben megnyilvánuló egyirányú beállítódásokat. A primér olvasói minőséget meghaladni vágyó befogadónak, meglátásom szerint, arra kell törekednie, hogy úgy fogalmazza meg a művel szembeni kérdéseit, hogy közben a szövegek érték- és jelentéslehetőségei a maguk teljes nyitottságukban jelenjenek meg. Ebből az alapállásból közelítve a művekhez, a kérdések első köre az életmű egészen átsugárzó versbeli arcra vonatkozik, arra az értékpozícióra, amelyből a versek alanya megítéli a világot. A kérdések második köre pedig arra irányul, hogy miként alakítja, hogyan rendezi és miért éppen úgy szervezi az alkotó a művek értékállományát.

Faludy esetében egyaránt beszélhetünk egy önmítoszteremtő és egy a személye körül kialakuló mítoszteremtő törekvésről. Az önmítoszteremtés dimenziója értelemszerűen lezárult a költő halálával, bár egyik kedves momentumát átmentődött az örökkévalóságba Bahget Iskander fotóművész meztlábás fotója révén.

De nagyon egysíkú lenne a kép, ha csupán önmítoszteremtésről beszélünk a költő részéről. Fried István egyik fontos tanulmányában, amely *Faludy: visszhang és poézis* alcímet viseli, úgy fogalmaz, hogy aligha túlzás a költővel kapcsolatban kalandidőről beszélni, hiszen ez a líra egy kozmikus nap alatt játszódik le, tárgya pedig a mítosz és a logosz együtt felfogott korszaka, melyet régen és ma is az ellenkező értelművé torzított mítosztól és logosztól szükséges visszaperelni. Fried István szerint Faludy visszaperlő aktusa állandó jellemzője maradt magatartásának, s meglehet, hogy olvasóinak egy része a mítoszára fogékonyabb, ugyanakkor verseinek logosza ellenáll és határai között tartja a biográfia táplálta mítoszt.

A mások alakította mítosz vélhetően addig él, ameddig az élő emlékezet azt éberén tartja, vagy valamilyen érdektől vezéreltetve valaki vagy valakik ezt éberén akarják tartani. Példa rá életének utolsó hányada, amikor az örök fenegyerek mítoszáat próbálták mindenáron a rajongói körében propagálni, nagyon harsányan, és ennek a harsányságnak megfelelő triviális eszközök révén. Ez a kép lényegesen különbözött attól a modern goliárd-költő típus mítosztól, amelyet Eric Johnson, a költő 36 éven át hú társaként testesített meg. Levelezéseik tanúsága, vagy Lázs Sándornak a költővel készített filmje tanúsága szerint lélekben sohasem távolodtak el egymástól, ám Ericnek el kellett térben messze távolodnia a költőtől, mert érzékenységgel, finomsággal, klasszikus műveltségével erősen kilógott ebből a fals képből. A hangos mítoszgyártók kihasználva és ráépülve a szerző körül már meglévő mítosza, akinek a kézírata a nyolcvanas évek végén szamizdatos formában terjedt, igyekeztek a költő imázsát a könyv- és szórakoztatóipar által szajkózott egysíkú elvárásokhoz igazítani, egy olyan figurává silányítani, akinek legfőbb ismérve az, hogy híres, sikeres, fiatal felesége van, gondtalan anyagi jólétben él, asztal alá iszik mindenkit és mindenütt ott van, ahol két cintányér összekoccan. A szórakoztatóipar által felkínált konzumparadicsom-boldogság eszményébe teljesen beleillett az így konstruált új identitás. A mítoszgyártók ezen csoportja vélhetően tudatosan terelte el a figyelmet a költő valódi világáról, plurális személyiségéről, a környező világra mindig érzékenyen és kritikusan reagáló alkotóról, és merőben mássá akarta formálni, mint amilyen valójában, hiszen Faludy számtalan művében megfogalmazta, hogy az anyagiak sohasem érdekelték abban a formában, ahogyan a ma sikerorientált emberétől ezt elvárják. Faludy szeretett meghökkeneni, de sem alkotásaiban, sem a mindennapokban – és ezt közeli barátai vallomása támasztotta alá –, sosem volt közönséges. A propagált trendektől is igen távol állt nézeteivel a költő. A három szoba, három gyerek, négy kerék megvalósításának az álma motiválta, öregecske feleségét sem akarta lecserélni, hiszen ismeretes, hogy súlyos beteg feleségét évekig ápolta. Egy jó rím megírása sokkal jobban érdekelte, mint bármi más. Sajnos erre már nemigen adatott sok lehetősége az élete alkonyán a sok szerepléstől. De az is lehet, hogy a szereplést, mint a közvélemény alakításának fontos eszközt, tudatosan választotta, és mint sok minden egyéb az életében, ez is a saját akarata szerint történt. Műveiből egy öntörvényű alkotó karaktere bontakozott ki előttem, akit nem lehet meggyőződése ellenére bármire is rábírnai, sem erőszakkal, sem pedig kecsgetéssel. Ám az is igaz, hogy mindenkinek akadhat Achilles-pontja, és ott, ahol a befolyásolás keményebb módszerei nem hatnak, ott puha módszerekkel – gondolom én virággal, csokival, déligyümölcsökkel, fülbe duruzsolással, az ütüürü-mütyürüzés révén egészen meghökkentő eredményeket lehet elérni, főleg az ő korában.

A mítoszrombolás korszakának is el kell kezdődnie valamikor, hogy végre Faludy helyes pozicionálása elkezdődjön. Fel kell valaki(k)nek dolgoznia a cikkeit, a koraiakat és a késeiakat is, az emigrációs irodalmi tevékenységével egyetemben, nemkülönben a töredékeit, a pedagógiai jegyzeteit. Hozzá kell látnia valakinek, valakiknek művei kritikai kiadásához. Hiszem, hogy nagy port kavarna, és sok szempontból jót is tenne úgy a mai

magyar társadalomnak, mint az irodalomtörténet-írásnak. Ha ez a momentum időben messze kitolódik, féltő, hogy műveinek legértőbb elemzői akkor már sem megcáfolni, sem megerősíteni nem tudják majd a tévedéseket vagy tudatos csúsztatásokat. De lehet, hogy a kritikai kiadás tervezőinek éppen ez az egyik titkolt célja is egyben.

– *Miért nem lett Faludy soha igazi nyugatos, miközben önreprezentációinak jelentős része a nyugatos önépítésre jellemző gesztusok sokasága?*

– Erre a kérdésre csak röviden tudok válaszolni, mert részben megválaszoltam a történelem szabdalta életútjával, részben pedig azzal, hogy szerintem rögzíthetetlen, így egyik irányzathoz tartozónak sem lehet tekinteni igazán, bár bizonyos típusú szövegkorpuszokkal szokták összefüggésbe hozni úgy, mint a harmadik *Nyugat*-nemzedék vagy az emigráció irodalma. Papp Attila Zsolt találoán mutat rá, hogy Faludy egy olyan beszédmódot hozott létre, amelynek sok tekintetben nincs előzménye a magyar irodalomban, sokkal inkább a világirodalomban.

Komparatistáknak izgalmas kihívást jelenthetne, ha utánajárnának, hogy ki mindenki-vel állt lelki rokonságban Faludy, és mely műveiket, töredékeiket emelte ki és miért. Ehhez a kutatáshoz kézenfekvő a *Test és lélek* című fordításkötet. Másfelől külön kutatást érdemelne, hogy kiket érzett magához közelinek, miért rajongott például Marguerite Yourcenar és Karen Blixen írásművészetéért?

Grendel Lajosnak a Kalligram Kiadó gondozásában nemrégiben jelent meg *A Modern magyar irodalom története. Magyar líra és epika a 20. században* című kiváló irodalomtörténete, amelyben a szerző sem a nyugatosok nemzedékéhez sorolja Faludyt, hanem egy külön fejezetben Karinthy Frigyes, Szathmári Sándor, Hamvas Béla, Szentkuthy Miklós és Weöres Sándor mellett tárgyalja. Nem véletlenül az *Írók a körön kívül* című fejezetben.

– *Faludyról készült korábban is monográfia: Pomogáts Béla munkájára gondolok, aki viszont filológiai aprómunka helyett lényegében egy regényes életrajzot kínált legendákkal és versidézetekkel. Mire vállalkozik a Blénesi-monográfia?*

– Úgy vélem, az életmű nagyságát tekintve az aprólékos filológiai munka túlságosan is emberpróbáló feladat az egyszemélyes kutató számára. Pomogáts Béla érdemei viszont vitathatatlanok Faludy irodalomtörténeti értékelése tekintetében. Ha nem lenne Pomogáts-féle Faludy-pályarajz, ha nem lenne a Glória Kiadó, jelesül Bodnár János eltökélt szándéka a megjelentetésére, akkor egyetlen utána jövő irodalomtörténész sem fogalmazhatná meg a maga szemléletbeli másságát vele szemben. A kiadvány Faludy életében és teljes egyetértésével jelent meg. Tudtommal nem tolongtak a kánonalakító irodalomtörténészek a monográfia megírása körül, sem annak méltatásában. Meggyőződésesen vallom, hogy Faludyról pályarajzot írni hatalmas kihívás, és számos buktatót rejt magában, ebben az elhallgatástól a megírás ellehetetlenítésén keresztül a kisajátításig, a látszatpublikáláson keresztül a lejáratiság minden befér. Még az is, hogy kiadják, kellő csinnadrattát szerveznek köré, de aztán a kiadónak és könyvterjesztőknek összehangolt munkája következtében ne legyen kapható sehol a könyvkereskedelemben, vagy felkerüljön a vevők által nem látható polcra. Pomogáts Béla vállalkozása azért is tiszteletre méltó, mert a kismonográfiajával nem akart megfelelni egy bizonyos elvárásnak, hanem megpróbált egyensúlyt tartani és a sorok között olvasóknak kiüzenni. Átlát a játszmákon, de elég bölcs ahhoz, hogy ezt diszkréten tegye. Mindehhez emberi minőség és bátorság is kell, ami igen méltó magatartás Faludy örökségéhez.

Hogy mire vállalkoztam? Szándékaim szerint többek között arra, hogy egyfelől egy sajátos megvilágítás fényében újra ráirányítsam a figyelmet az újra meg újra margóra szorított költőre, másfelől kiemeljem a brand státusból, abból az alkotói személyiségét

övező keretből, amelynek szorgalmazói a költőt az ezredfordulót követő korszakában egy botrányok övezte, durván leegyszerűsítő imázsán fáradoztak, és újból közelebb vigyem az olvasót Faludy egész költészetén átragyogó versbeli arcához. Ebben a törekvésben kísérletet tettem arra, hogy azon értékek felől közelítsek hozzá, amelyek véleményem szerint NÉKI, csupa nagybetűvel, is fontosak voltak. Minden írással arra vállalkozom, hogy gondolatot ébresszek, hiszen a műfaj többi művelőjéhez hasonlóan, munka közben az írásom alanya kínálta problémákon gondolkodom, és ezt szeretem megosztani másokkal, ha lehetőségem adatik rá. Az a legnagyobb ambícióm, hogy jó értelemben provokáljak. Ha egy mondatommal elértem a célt, akkor boldog vagyok. Ez nem azt jelenti, hogy elégedett is vagyok egyben. Egy olyan szellemi műhelyben – bátran nevezhetem Gyimesi Éva Iskolának, ismét csak csupa nagybetűvel – szereztem az alapképzést, ahol minden egyes egyetemi előadáson azt tanultam Mesteremtől, hogy önmaga mércéje alatt bukdácsol az ember. Amikor elvállaltam a monográfia megírását igazából fel sem mértem a buktatók súlyát, csak a munkám közepette tudatosult bennem istenigazából, de ez szokásom szerint nem szegte kedvemet. Alkatomnál fogva provokatív egyéniség vagyok, tehát a kötettel is provokálni szeretnék például arra, hogy megszólítsam a sikerkeresők és kudarckerülők mellett a bátor és rendhagyó kudarckereső irodalomtörténészek táborát is, akik erőt merítenek az esetleges kudarcokból, és nem bátortalanodnak el a buktatók láttán, hanem az örömmel végzett munkából erőt merítenek, és hiszik, hogy tevékenységük nem hiábavaló, továbbá van kellő humoruk és önironiájuk ahhoz, hogy vállalják a rájuk szabott sorsot, hogy: „Engem Faludy takar.”

– *Melyik a kedvenc Faludy-szöveged? Mely munkáit sorolnád irodalmunk élvonalába?*

– Sok kedvenc Faludy-szövegem és még több szövegrészletem van. *Michelangelo utolsó imája* első az elsők között. A *Jegyzetek az esőerdőből* című könyvét a kedvenceim közé sorolnám, bár nehéz lenne megmondani, hogy mely részlet belőle a költőé és melyik az Eric Johnsoné. A *Pokolbeli víg napjaim* is nagyon közel áll a szívemhez. A fordításaihoz írt jegyzeteit csodálom. Faludy írásainak nagy titka, hogy megtalálja az intimitást az olvasókhöz. Ha egy angol nyelven olvasó például kezébe veszi a *Pokolbeli víg napjaimat*, és mindjárt az elején egy beszélgetés közepében találja magát, máris úgy érzi, hogy bevonták valamilyen történetbe, valamilyen meghitt térbe. Ezt a benyomást pedig meséléssel és atmoszférateremtéssel éri el. A mesélésről jut eszembe az a haszid történet, hogy a Mindenható azért teremtette az embereket, mert szeretett mesélni, és legyen kinek mesélnie. Ugyanannak a történetnek a másik variánsa szerint pedig épp ellenkezőleg: szeretett történeteket hallgatni, és azért teremtette az embereket, hogy legyen kiktől történeteket hallgatnia. Nos, szerintem Faludyt meg egyenesen azért teremtette az Isten, hogy mesélhessen nekünk, olvasóknak. Nagy írói adottság, ha valaki meg tudja teremteni a testközelség melegének az érzetét, az intimitást úgy, hogy közben diszkrét distanciát tart, és nem kelti a fürkésző érzetét, tiszteletben tartja a szereplők személyes terét. Ez nagyon vonzó és tiszteletreméltó tulajdonság, ami miatt, amennyire bele tudom képzelni magamat az angolszász olvasók helyébe, nagyon megszerethették érte Faludyt. Nem véletlen, hogy a *Pokolbeli víg napjaimat* kétszer is jelölték az irodalmi Nobel-díjra. Ami pedig a kérdésed második felét illeti, Fried István professzor úr sokkal illetékesebb lenne rá a válasszal. Nem is olyan régen, a PIM-ben, az a megtiszteltetés ért, hogy ő mutatta be a könyvemet. Ez alkalmából többek között arra is kitért, hogy szerinte melyek azok a Faludy-művek, amelyek nélkül nyilvánvalóan szegényebb lenne a magyar irodalom. Az eseményt követően felhívtam és megkértem, hogy részletezze konkrétan, mely írásokra gondolt, hogy elmondhassam most Neked. Elsőként a *Pompeji strázsán* kötet címadó versét emelte ki, majd az *Őszi harmat után* című kötetet általában említette, de a Villon-balladák némelyikét is ide sorolta, továbbá az emig-

rációban írt *Búcsú Amerikától* című vers eredetijét, nemkülönben a *Száz szerelmes szonett* egyes darabjait. Ugyancsak ide sorolta önéletrajzi írásait is.

Ha valakinek kedve támad hozzá és elolvassa a monográfiát, akkor kiderül belőle, hogy a minden mindennel összefüggés, a megosztott hálózatok elmélete nem véletlenül ötlött fel bennem Faludy műveivel kapcsolatban, hiszen ugyanazt a gondolatot számos versében, prózai szövegében megfogalmazta. Ugyanígy vagyok én is: egyaránt élményt jelent számomra egy versében, prózájában, cikkében megfogalmazott gondolatával való találkozás. Én a szabvány- vagy átlagolvasó esélyeivel kerültem intimitásba a Faludy-szövegekkel, vagyis sohasem találkozhattam vele személyesen, amelyet bizonyos vonatkozásban nagyon bánok, más vonatkozásban pedig egyáltalán nem. De hát a költő magukban a szövegekben él igazán személyesen, és én merem remélni, hogy az derül ki a monográfiámból: ebben az értelemben találkoztam a költővel.

E számunkat nyomta és kötötte a Print 2000 Nyomda Kft.

print 2000

NYOMDA KETKECSKEMÉT

6000 Kecskemét, Nyomda u. 8.

Tel.: +36 76 501 240; Fax: +36 76 501 249

E-mail: info@print2000.hu

www.print2000.hu

Folyóiratunk megjelenítését a Nemzeti Kulturális Alap

nka

Nemzeti Kulturális Alap

támogatja.